

KATEDRA HISTÓRIE

**Studia Historica Tyrnaviensia
XXII**

**Dejiny v pohybe – pohyb v dejinách
History in Motion – Motion in History
2/2022**

REDAKČNÁ RADA / EDITORIAL BOARD

Conf. dr. Adinel C. Dincă,

Romanian Academy of sciences, Cluj-Napoca, RO

prof. PhDr. Eduard Droberjar, Ph.D.,

Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra, SK

Mgr. Michal Franko, PhD.,

Trnavská univerzita v Trnave, SK

doc. Mgr. Ingrid Halászová, PhD.,

Trnavská univerzita v Trnave, SK

doc. Mgr. Pavol Jakubčín, PhD.

Trnavská univerzita v Trnave, SK

Prof. Péter Kovács, DSc.,

Péter Pázmány Catholic University, Budapest, HUN

Mons. HELic. Jozef Krištof,

Segreteria di Stato, Citta del Vaticano, VA

Prof. Dr. Andreas Külzer,

Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, AT

Prof. Dr. Ergün Lafli,

Dokuz Eylül university, Izmir, TUR

doc. PhDr. Zuzana Lopatková, PhD.,

Trnavská univerzita v Trnave, SK

doc. Mgr. Miloš Marek, PhD.,

Trnavská univerzita v Trnave, SK

doc. Mgr. Lucia Nováková, PhD.,

Trnavská univerzita v Trnave, SK

prof. PhDr. Vladimír Rábik, PhD.,

Trnavská univerzita v Trnave, SK

Prof. Dr. Vincenzo Ruggieri,

Pontificio Istituto Orientale, Roma, IT

prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD.,

Slavistický ústav SAV, SK

KNIŽNICE A DATABÁZY / LIBRARIES AND DATABASES: ERIH PLUS

© Autori / Authors:

Martin Bošanský, Juraj Červenka, Lucia Burdová, Marta Dobrotková

Každá štúdia prešla anonymným recenzným konaním.

© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2022

© Katedra histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave, 2022

Each study went through an anonymous review process.

© Faculty of Philosophy and Arts, Trnava University, 2022

© Department of History, Faculty of Philosophy and Arts, Trnava University, 2022

DOI: 10.31262/2729-8760/2022/XXII/2

ISSN 2729-8760

OBSAH / CONTENTS

ŠTÚDIE / STUDIES

Martin Bošanský

Testament nitrianskeho biskupa Jána Gustíniho (1712 - 1777).....5

Juraj Červenka

Účasť rodákov zo Slovenska v americkej občianskej vojne.....21

Lucia Burdová

Dopad fyloxéry a peronospóry na vinohradníctvo malokarpatských miest v druhej polovici 19. storočia.....52

Marta Dobrotková

K dejinám zdravotníctva a zdravotníckeho vzdelávania v Československu v rokoch 1918 – 1938.....70

RECENZIE / REVIEWS

DVOŘÁKOVÁ, Daniela. Pod vládou ženy – Rytier bez kráľa, I. časť (1437 – 1442) Pankrác zo Sv. Mikuláša a jeho doba.

(**Alena Macková**).....93

BUCHAR, Stanislav. Tenkrát v Sarajevě aneb život končí

v terezínských kasematech. (**Radoslava Ristovská**).....98

ANOTÁCIE / ANNOTATIONS

RYCHLÍK, Jan. Československo v období socialismu 1945-1989

(**Adam Bielez**).....104

SPRÁVY, REFERÁTY / BRIEF NOTICES

Ivana Červenková: Determinanty vývoja hospodárskej správy panstiev (správa z podujatia).....108

Ivana Červenková: Úrady a úradníci – ich vývoja premeny.....110

Monika Tihányiová: Medzinárodná vedecká konferencia

Vestigia nostra.....115

Mária Letzová: Exkurzia na zrúcaninu kostola a kláštora

svätej Kataríny Alexandrijskej v Dechticiach.....119

ŠTÚDIE / STUDIES

Testament nitrianskeho biskupa Jána Gustíniho (1712 - 1777)

MARTIN BOŠANSKÝ

Testament of Nitra Bishop Ján Gustíni (1712 - 1777)

Abstract: The aim of this paper is to present the testament of Ján Gustíni (1712 – 1777) the bishop of Nitra. He is an extremely active ecclesiastical shepherd who improved his diocese both materially and spiritually. The priorities of his episcopate are clearly reflected in the text of his last will, in which he remembered his successor, the cathedral, the chapter, many churches, the priest's seminary, religious orders, socially dependent people and, finally, his relatives and staff. After a general outline of his active episcopal service, the author briefly presents the testamentary practice in the Diocese of Nitra, primarily state intervention in the making of testaments. Afterwards, he offers a Slovak translation of the Latin original of the testament. The translation is supplemented with explanatory comments, especially with regard to the places and persons mentioned in the text. In addition to the original testament, the Diocesan Archive in Nitra has preserved relatively rich material on the realization of the bishop's last will. Therefore, after a brief description of the events after the bishop's death and his funeral, which are recorded in the chronicle of the seminary, the author tries to present the essential facts of the acts of the testamentary process, as well as the accounting results of the final report.

Keywords: Bishop Ján Gustíni, Diocese of Nitra, testament, cathedral chapter, Priest's seminary of Nitra

Úvod

Jedným z dokumentov, ktoré plasticky vykresľujú charakter historickej osobnosti, je testament. Vypovedá totiž o prioritách zosnulého, jeho životných snahách či vzťahoch k iným. Tento príspevok prináša testament nitrianskeho biskupa Jána Gustíniho. Nesúvislé časti z neho síce už boli publikované,¹ no v celosti ešte vedeckej obci prístupný nebol. Prinášame teda jeho komentovaný

¹ STRÁNSKY, Albert – CSERENYÉY, Štefan. *Dejiny biskupstva nitrianskeho*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 1933, s. 247.

preklad z latinskej pôvodiny. Ján Gustíni, narodený r. 1712 v Zubrohlave,² bol v mnohých ohľadoch unikátnym duchovným pastierom. Bol výrazne pastoračným biskupom; do svojho vymenovania za jágerského kanonika strávil nezvyčajne dlhú dobu – 20 rokov – v tradičnej farskej pastorácii. Silný pastoračný akcent mali aj jeho aktivity po príchode do Nitrianskej diecézy. V tej bol najskôr koadjutorom svojho predchodcu Imricha Esterháziho (1762 – 1763) a následne (1764 – 1777) ju až do svojej smrti spravoval ako diecézny biskup. Bol prvým nitrianskym biskupom, ktorý osobne zvizitoval celú diecézu³ a inštitucionalizoval i dekanské vizitácie. Stanovil pravidlá pre kňazské rekolekcie, ktoré sú s menšími obmenami platné doteraz. Postavil novú budovu kňazského seminára, ktorý začal poskytovať úplné teologické vzdelanie.⁴ Dal postaviť i opraviť mnohé kostoly i dom pre penzionovaných kňazov *Promeritae quieti*. Z Ostrihomskej arcidiecézy získal pre Nitrianske biskupstvo 13 farností, čím sa prepojila jeho južná a severná časť.⁵

Cirkevné testamenty vo všeobecnosti

Cirkevné testamenty neboli nikdy rýdzo súkromnou záležitosťou poručiteľa, ale do ich tvorby sa okrem cirkevnej vrchnosti snažil zasahovať i štát, zvlášť pokiaľ bol poručiteľ kráľovským beneficentom. V takom prípade mala byť podľa zákonného článku 16 z r. 1715 (6. bod) tretina poručená kráľovskej pokladnici, druhá tretina cirkevnej inštitúcii, v ktorej poručiteľ pôsobil, a o zvyšnej tretine mohol rozhodnúť sám.⁶ Právomocou uhorského kléru slobodne poručiť nadobudnutý majetok sa zaoberal aj krajinský

² Zubrohlava, okres Námestovo.

³ BOŠANSKÝ, Martin. *Kánonické vizitácie Nitrianskej diecézy do r. 1831*. Nitra : Kňazský seminár sv. Gorazda, 2018, s. 95 – 105. ISBN 978-80-89471-23-2.

⁴ Kňazský seminár založený r. 1705 biskupom Ladislavom Adamom Erdődim poskytoval najprv len duchovnú formáciu, počas ktorej chovanci navštevovali piaristické gymnázium. Po jeho skončení odchádzali za teologickým vzdelaním na rôzne univerzity. TÓTH, János. *Adatok a nyitrai papnevelde történetéhez*. Nyitra : Huszár István Konyvnyomdája, 1905, s. 20 – 21.

⁵ VURUM, Josephus. *Episcopatus Nitriensis eiusque praesulum memoria*. Posonium : Typis Haeredum Belnay, 1835, s. 415 – 447.

⁶ Diecézny archív Nitra (ďalej DAN), Biskupský archív (ďalej BA), Starý archív (ďalej SA), fascikel (ďalej f.) 93, č. 1.

snem r. 1728.⁷ R. 1733 cisársky dvor nabádal nitrianskeho biskupa Ladislava Adama Erdődiho, aby vydal nariadenie, podľa ktorého by platnosť farárskych testamentov bola podmienená poručením časti majetku diecéze.⁸ V prípade nejestvujúceho či neplatného testamentu sa totiž pozostalosť delila na tri časti: tretina šla do kráľovskej, ďalšia tretina do diecéznej či rehoľnej pokladnice a len tá posledná zostala príbuzným.⁹ Biskup Erdődi po vypočutí kapituly napokon vydal dekrét, v ktorom poručenie časti majetku diecéze síce farárom nariaďuje, no nepodmieňuje ním platnosť testamentu.¹⁰ Aj biskup Ján Gustíni si najprv vyžiadal od panovníčky Márie Terézie dekrét, ktorým sa mal jeho testament riadiť.

Materiálny aspekt Gustíniho testamentu

Originál testamentu biskupa Jána Gustíniho je zachytený na šiestich čiernou nitou zviazaných listoch papiera s rozmermi 23 x 38 cm, pričom popísaných je z nich 7 strán. Viazanie nití je opatrené biskupovou pečatou v červenom vosku. Text bol napísaný vopred, pričom bolo vynechané miesto na dátum a rok, ktoré boli doplnené inou rukou zrejme v čase podpisovania. Testament je v závere opatrený podpisom biskupa a jeho pečatou otláčenou v červenom vosku. Biskupov podpis je potvrdený podpismi a červenými voskovými pečaťami šiestich svedkov.¹¹

Text testamentu

V mene Najsvätejšej a nerozdielnej Trojice Otca i Syna i Ducha Svätého. Amen.

Ja, Ján Gustíni, biskup svätej nitrianskej cirkvi, najvyšší župan Nitrianskej stolice a aktuálny dôverný radca obojeho posvätného cisársko-kráľovského a apoštolského Veličenstva, uvažujúc nad nestálosťou ľudského života, nad istotou nevyhnutnej smrti ako aj nad jej neistou hodinou, kým som z Božej milosti v mojom pokročilom veku pri duševnej i telesnej sile, v zmysle právomoci

⁷ DAN, BA, SA, f. 93, č. 2.

⁸ DAN, BA, SA, f. 93, č. 3.

⁹ DAN, BA, SA, f. 353, č. 13.

¹⁰ DAN, BA, SA, f. 93, č. 10.

¹¹ DAN, BA, SA, f. 373, č. 2.

udelenej jeho posvätným Veličenstvom dňa 6. augusta 1773, podľa ktorej môžem slobodne poručiť všetok svoj hnutel'ný i nehnuteľný majetok, pri plnom užívaní rozumu, konám toto testamentárne rozhodnutie.

Ponajprv teda Bohu, môjmu stvoriteľovi, odovzdávam a do jeho rúk porúčam svoju dušu vykúpenú predrahou krvou Krista Ježiša. Svoje mŕtve telo vzaté zo zeme vraciam zemi a želám si, aby sa podľa Cirkvou schválených obradov počas tridsiatich dní odslúžilo v mojej diecéze tisíc svätých omší za spásu mojej duše, na čo zanechávam 500 zlatých. Ďalších 500 zlatých nech sa rozdelí medzi chudobných.

Po druhé: Môjmu nástupcovi v biskupskom úrade podľa vyššie spomenutého kráľovského nariadenia zanechávam na močenskom¹² panstve tisíc meríc pšenice, päťsto sudov vína, šesťsto oviec, štyridsať kráv, štyridsať siah sena, šesť koní do koča podľa výberu aj s berlínskym kočom, štyri kuchynské kone aj s vozom, dvadsaťštyri párov strieborných príborov, dvadsaťštyri menších strieborných lyžíc a šesť väčších, šesť strieborných soľničiek, celé vybavenie biskupskej rezidencie v Nitre ako sú stoly, stoličky, koberce, potrebné veci slúžiace v kredenci, kuchyni, pivnici, špajzi, maštali a záhrade. Zanechávam mu tiež hodiny, ktoré sa zvyknú uchovávať v Nitre, druhé v Močenku a tretie v Radošine. Hoci som pre mojich nástupcov zakúpil i získal mnoho vecí, každoročne som vynaložil veľké prostriedky na zveľadenie hospodárskych budov, ktoré som našiel v ruinách, a zároveň sa venoval oprave nitrianskeho hradu, predsa aby tieto opravy mohli zdarne pokračovať aj za môjho nástupcu, venujem mu na tento účel všetok statok, ktorý sa bude v čase mojej smrti nachádzať na tormošskom¹³ majeri.

Po tretie: Môjmu katedrálnemu chrámu zanechávam posvätnú pontifikálnu výbavu, ktorú som pred pár rokmi zaobstaral. Naviac chcem, aby sa z mojej zbierky strieborných predmetov dali zhotoviť dve sochy na hlavný oltár, jedna preblahoslavenej Panny Márie a druhá sv. Jána Evanjelistu, a to na spôsob sochy sv. Štefana, kráľa, ktorá je v trnavskom katedrálnom chráme. Každá z nich nech váži

¹² Močenok, okres Šaľa.

¹³ Tormoš, dnes Chrenová, časť mesta Nitra.

okrem podstavy 22 funtov, čiže 43 hrivien. Práca zlatníka nech sa zaplatí z mojej pozostalosti. Čím skorším uskutočnením diela poverujem pána generálneho vikára¹⁴ a pobočného kanonika¹⁵. Tomuto katedrálnemu kostolu okrem toho venujem aj svoj smaragdový kríž s prsteňom a zlatou retiazkou, ktorý sa nesmie predať, ale má sa uchovávať spolu s ostatnými kostolnými klenotmi. O zvyšných cenných predmetoch rozhodnem následne.

Po štvrté: Na prebudovanie kostola v Nedede¹⁶ venujem tisíc zlatých a na prebudovanie kostola v Čápor¹⁷ tiež tisíc zlatých, pokiaľ sa mi nepodarí zrealizovať stavby za života. Kostolu v Zubrohlave venujem 260 zlatých. Kostolu v Močenku, ktorý som dal vybudovať a vybaviť oltármi, som zabezpečil príjmy z mlyna v Jarku¹⁸. Zanechávam 200 zlatých, aby sa v ňom ročne odslúžilo za mňa 12 omší. Skalskému kostolu¹⁹, ktorý som dal tiež postaviť, zanechávam 200 zlatých a ďalších 200 zlatých, aby miestny farár odslúžil za mňa 12 omší ročne. Kostolu v Krakovanoch,²⁰ ktorý som od základov vybudoval i konsekroval, som venoval zodpovedajúcu čiastku. Na omšovú fundáciu pre farára nech slúži 300 zlatých zo zmluvy s obcou Močenok a na hlavný oltár kostola venujem tiež 300 zlatých. Na okrášlenie hlavného oltára Kostola Panny Márie na Kalvárii zanechávam 350 zlatých. Na udržiavanie kňazského domu na tomto mariánskom vrchu²¹, ktorý som dal so značnými nákladmi vybudovať, venujem tisíc zlatých so záväzkom, aby kňazi v ňom bývajúci odslúžili za mňa 12 omší ročne.

¹⁴ Generálnym vikárom Jána Gustíniho bol Ján Lukáči. Narodil sa r. 1715 v Trenčíne, r. 1753 sa stal nitrianskym kanonikom, postupne pôsobiacim vo viacerých funkciách. Po Gustíniho skone spravoval diecézu ako kapitulárny vikár až do svojej smrti r. 1780. BOŠANSKÝ, Martin. *Vitae canonicorum Nitriensium. Biografický slovník Nitrianskej katedrálnej kapituly*. Nitra : Publica, 2021, s. 75.

¹⁵ Pobočným kanonikom (canonicus a latere) Jána Gustíniho bol Anton Ďateľ. Narodil sa r. 1733 v Bánovciach nad Bebravou. R. 1770 sa stal nitrianskym kanonikom, r. 1803 dokonca veľprepoštom. Zomrel r. 1806. viacerých funkciách. Po Gustíniho skone spravoval diecézu ako kapitulárny vikár až do svojej smrti r. 1780. BOŠANSKÝ, Martin. *Vitae canonicorum Nitriensium*, s. 43.

¹⁶ Neded, okres Šaľa.

¹⁷ Čápor, časť obce Cabaj-Čápor, okres Nitra.

¹⁸ Jarok, okres Nitra.

¹⁹ Farský kostol v Skalke nad Váhom, okres Trenčín.

²⁰ Kalvária, časť mesta Nitra.

²¹ Krakovany, okres Piešťany.

Po piate: Velebnej nitrianskej kapitule som už za života dal 2000 zlatých a hudobníkom 300 zlatých, aby sa za mňa v katedrále slúžila každý mesiac spievaná omša. Na trvalú výročitú omšu zanechávam tisíc zlatých. Keďže som bol zakladateľom spoločného hospodárstva kanonikov, aby sa títo mohli slobodnejšie venovať posvätnému ofíciu, porúčam tomuto hospodárstvu všetky kravy, ktoré budú presahovať počet pridelený môjmu nástupcovi na panstve v Močenku, a tisíc oviec. Chcem však, aby kanonici za toto dobrodenie pamätali na mňa pri oltári.

Po šieste: Pre ôsmich chudobných farárov v mojej diecéze a ich organistov, a síce vo farnostiach Skalka, Slatina,²² Omšenie,²³ Horná Súča,²⁴ Kočkovce,²⁵ Udiča,²⁶ Zákopčie²⁷ a Mítice²⁸, som dňa 1. septembra 1774 uložil po 250 zlatých. Tento kapitál spolu činí 2000 zlatých. Tieto peniaze chcem zo svojej pozostalosti odovzdať vikariátnemu úradu, aby sa uložili na bezpečnom mieste a každoročne sa z ich úroku podporovali spomínaní farári s organistami. Pre ďalších osem chudobných farárov, a síce vo farnostiach Veľká Divina,²⁹ Zákopčie, Vysoká,³⁰ Terchová,³¹ Súľov,³² Selec,³³ Skalité³⁴ a Slatina som rozkázal vymerať z biskupských panstiev ročne po 20 meríc pšenice; ich organistom po 5 meríc. Vzhľadom k tomu, že som zo svojich prostriedkov značne prispel k stabilizácii majetkových pomerov biskupstva, svojich pánov nástupcov žiadam, aby v tomto dobrodení voči farárom ráčili pokračovať. Kantorovi u sv. Anny v trenčianskom podhradí zanechávam 400 zlatých. Na zvony kostola v Bodinej³⁵ venujem 100 zlatých.

²² Slatina, okres Bánovce nad Bebravou.

²³ Omšenie, okres Trenčín.

²⁴ Horná Súča, okres Trenčín.

²⁵ Dolné Kočkovce, časť mesta Púchov.

²⁶ Udiča, okres Považská Bytrica.

²⁷ Zákopčie, okres Čadca.

²⁸ Trenčianske Mítice, okres Trenčín.

²⁹ Divina, okres Žilina.

³⁰ Vysoká nad Kysucou, okres Čadca.

³¹ Terchová, okres Žilina.

³² Súľov, okres Bytča.

³³ Selec, okres Trenčín.

³⁴ Skalité, okres Čadca.

³⁵ Bodiná, okres Považská Bystrica.

Po siedme: Môjmu nitrianskemu, nedávno od základov vybudovanému semináru, som ešte r. 1773 pre lepšie zaopatrenie a jednoduchšie spravovanie venoval oproti umiestnený Viznerov pozemok s poliami patriacimi k nemu na účely malého majera. Keďže táto diecéza, ktorej sa zväčšil počet farností, bude časom potrebovať viac kňazov, a teda bude musieť vzrásť počet chovancov i profesorov, pre väčšie pohodlie porúčam semináru svoj dom zakúpený za 4000 zlatých spolu s poliami patriacimi k nemu, ako aj k iným mojím pozemkom v hornom meste, s výnimkou tých polí, ktoré patria Söréniho domu³⁶ venovanému pánu Štefanovi Šeleimu,³⁷ prefektovi mojich majetkov ako aj tých, čo patria Serdaheliho domu³⁸ a Hančokovmu pozemku³⁹, ktoré sú určené iným. Používaniu seminára zanechávam svoju knižnicu i záhradu pri Tureckej bráne, ktorá je blízko seminárskeho poľa. Tiež chovancom-novokňazom zanechávam tisíc zlatých, aby každý týždeň slúžili omšu za rozkvet diecézy a za obrátenie zblúdilých na pravú vieru.

Po ôsme: Pátrom piaristom som s veľkými nákladmi postavil veže kostola, zaobstaral do nich zvony a zložil fundáciu dvetisíc zlatých, ku ktorej pridávam ďalších tisíc so záväzkom odslúženia jednej omše za mňa, o čo nech starostlivo dbajú predstavení kolégia. Na každoročné ošatenie troch chudobných študentov nitrianskeho gymnázia zanechávam tisíc zlatých. O výnos tejto fundácie nech svedomito dbá školský prefekt.

Po deviate: Konventu pátrov františkánov zanechávam na almužny tristo zlatých a zoborskému kláštoru dvesto. Na zaopatrenie úbožiacov v radošinskom⁴⁰ útulku som už venoval

³⁶ Dom po kanonikovi a sriemskom biskupovi Ladislavovi Sörénim (1670 – 1752), ktorý sa nachádzal na miestach dnešného Kluchovho paláca. VAGNER, József. *Adalékok a nyitrai székes-káptalan történetéhez*. Nyitra : Huszár István könyvnyomdája, 1896, s. 287 – 294.

³⁷ Stephanus Séllyei de Nemes Jác.

³⁸ Pravdepodobne ide o dom po kanonikovi Petrovi Zerdahelim. BOŠANSKÝ, Martin. *Vitae canonicorum Nitriensium*, s. 121.

³⁹ V mestskej knihe sa r. 1686 sa spomína dom istého Františka Hančoka v Hornom meste. KERESTEŠ, Peter. *Najstaršia kniha mesta Nitry 1681 – 1693. Pramenná edícia najstaršej zachovanej mestskej knihy so štúdiami k starším dejinám mesta*. Nitra : Mesto Nitra, 2018, s. 160.

⁴⁰ Radošina, okres Topoľčany.

výnosy malého mlyna v Radošine, ktorý som kúpil. Nech patrí útulku a na jeho udržiavanie zanechávam dvesto zlatých.

Po desiate: Ľarchy mesta Nitra činiace 1229 zlatých som prijal a vyplatil. Okrem toho som mestu podaroval dom v hodnote 700 zlatých so záväzkom, aby mesto zabezpečilo odslúženie dvoch omší za mňa ročne: jednu na Spomienku všetkých verných zosnulých⁴¹ a druhú na sviatok Navštívenia Panny Márie,⁴² kedy nech sa občania nábožne zúčastnia procesie, ktorá sa v ten deň konáva na Mariánsky vrch. Nitrianskeho farára žiadam, aby bdel nad dodržiavaním tohto nariadenia.

Po jedenáste: Z trenčianskych štolárnych poplatkov, ktoré mi patria, skladám dvetisíc zlatých pre novoobrátených chudobnejších šľachticov. Žiadam Trenčiansku stolicu, aby si tento kapitál ponechala a každoročne ráčila navrhnuť môjmu nástupcovi alebo vikariátnemu úradu, kto zo stoličného spoločenstva by si zaslúžil túto podporu.

Po dvanáste: Treba tiež, aby som pamätal aj na svojich príbuzných, zvlášť na tých, ktorí rastú k nádeji vlasti a verejnej služby. Preto môj majetok vo Veľkom Báb⁴³ porúčam synovcovi z bratovej strany Andrejovi Gustínimu a ďalšiemu synovcovi zo sestrinej strany Michalovi Šándorovi a ich dedičom obojeho pohlavia do vlastníctva a držby spolu so všetkými dokumentami patriacimi tomuto majetku a podmienkami uvedenými v zálohovacej zmluve so všetkou výbavou majera, ovocím, vínom, obilím, statkom a akýmikoľvek výnosmi patriacimi tomuto majetku. Tento majetok môžu spravovať spoločne a ročný výnos si rozdeliť na polovicu, alebo si majetok môžu rozdeliť na dve rovnaké časti. Chcel by som, aby všetka hospodárska správa a užívanie zostali v rukách týchto mojich synovcov a ich dedičov, ktorí sa môžu v prípade chýbajúcich dedičov druhej strany vzájomne nahradiť. Avšak právne záležitosti, a to hlavne riadenie, zverujem môjmu nepokrvnému príbuznému Alexandrovi Váradimu, ktorý si vzal moju neter zo sestrinej strany Katarínu Šándorovú, a ich dedičom, a to tak, aby synovci a ich

⁴¹ 2. 11.

⁴² 2. 7.

⁴³ Báb, okres Nitra.

dedičia bez ich vedomia a súhlasu, nemohli tento majetok rozdeliť, scudzíť či akýmkoľvek spôsobom umenšiť. Z tohto majetku dostane pán Alexander Váradi a jeho manželka Katarína Šándorová dvesto rýnskych zlatých ročne a v prípade, že by ani jeden synovec nemal dedičov, dostanú majetok do vlastníctva. Týmto mojím synovcom zanechávam svoj nedávno kúpený dom v Pešti, ako aj môj dom v hornom meste nachádzajúci sa nad takzvaným Serdaheliho domom s poľami k nemu patriacimi a vonkajšou záhradou pri Tureckej bráne; z týchto všetkých patrí každému z nich polovica. Sú však zviazaní vyplatiť 4500 zlatých svojim príbuzným, a síce: Anne, dcére pána prefekta 500 zlatých, sirote pána Juraja Morvaya prijatej od Judity Šándorovej 500 zlatých, jeho sestry Mariane 500 zlatých, Tašovým dedičom⁴⁴ 500 zlatých, vdove Mikulovej a jej sirotám 500 zlatých, Harnošovím 500 zlatých, jágerskému chovancovi Hanzelovi 500 zlatých, trnavskému chovancovi Pavlovi Beničadovi 500 zlatých, Pavlovi Černíkovi 500 zlatých. Ak by sa stalo, že niektorý z týchto chovancov predčasne zomrie, vyplatia oných 500 zlatých jeho blízkym príbuzným, nie však skôr ako získajú úrodu z troch rokov; dovtedy každému z nich zaplatia obvyklý 5 % úrok.⁴⁵

Po trináste: Nezabúdam ani na mojich úradníkov a sluhov, a tak rozhodujem, že pán Štefan Šelei, prefekt mojich majetkov, pán doktor,⁴⁶ pán Jakub Šimonfi, fiškál, dvorný kapitán Alexander Kerný, sekretár Anton Melcer⁴⁷ a komorník František Závodi⁴⁸ dostanú okrem svojho riadneho platu navyše jeden ročný plat a všetci ostatní hospodárski či dvorní úradníci a sluhovia zas polovicu ročného platu. Žiadam zvlášť pána prefekta majetkov, aby spolu s vykonávateľmi môjho testamentu dal dokončiť a skontrolovať

⁴⁴ „successoribus Tassianis“

⁴⁵ Viac o príbuzenských vzťahoch v rodine Gustíni pozri KURJAKOVÁ, Eva. *Ján Nepomuk Gustíni Zubrohľavský 1712 – 1777. Rímskokatolícky kňaz, biskup, náboženský spisovateľ, mecén*. Zubrohľava : 2018, s. 25 – 27. ISBN: 978-80-89602-73-5.

⁴⁶ Gustíniho dvorným lekárom bol Dionýz Rosenzweig.

⁴⁷ Sekretár Anton Melcer (Melczer) zohrával dôležitú úlohu v realizácii testamentu. Bol to zväčša on, ktorý pod dohľadom určených vykonávateľov vyplácal stanovené finančné čiastky.

⁴⁸ František Závodi začínal kňazskú službu ako katedrálny kaplán. Farárom bol v Pohraniciach (1738 – 1759), Jarku (1759 – 1772) a Nitre (1772 – 1781). Zomrel r. 1797 v Nitre.

účty provízorov a všetkých ostatných účtovaním poverených pracovníkov bez hádok a sporov, tak rýchlo ako sa to len dá. Okrem toho nech v spolupráci s pánmi vykonávateľmi sa usilovne stará o to, aby sa moje zbožné zámery čím skôr zrealizovali. Keďže mi za života preukazoval verné služby, za čo som bol veľakrát vďačný, naliehavo ho žiadam, aby bol dobrou radou a pomocou naporúdzi aj mojím synovcom. Za takúto úslužnosť dostane okrem vyššie spomenutého 100 zlatých. Pán Šimonfi dostane Hančokov pozemok spolu s poliami k nemu patriacimi a 24 zlatých. Pán doktor dostane cestovné hodiny a 24 zlatých. Sekretár dostane dva kone a 24 zlatých. Hradný kapitán dostane z radošinského majera pár volov, sto oviec a 24 zlatých. Chcem, aby komorník František bol ušetrený akýchkoľvek útokov. Všetko čo má, dostal odo mňa zaslúžene za namáhavú službu, ktorú mi v mojom zdravotnom stave počas celého dňa poskytuje. Dostane preto môj batistový plášť a 50 zlatých, ak vydrží v službe až do mojej smrti, čo platí aj o ostatných. O plátenú výbavu sa na polovicu podelí s močenskou gazdinou.

Po štrnást: Môjmu najosvietenejšiemu pánu generálnemu vikárovi zanechávam polozastrešený koč a dva kone. Môjmu pobočnému kanonikovi Antonovi Ďatelovi s vďakou za jeho verné služby, venujem zlatý kríž s retiazkou a prsteňom, okrem toho mitru a ornát s príslušenstvom, okrem tej výbavy, ktorú som venoval katedrále. Taktiež mu zanechávam striebornú misku, ktorá sa zvykne uchovávať v prenosnej kaplnke, aby mal na mňa vďačnú spomienku. Keďže môj ceremonár⁴⁹ nie je zaopatrený riadnym platom, dostane reverendu, cirkevný plášť a sto zlatých. Odporúčam môjmu nástupcovi i kapitule, aby po mojej smrti vzali do úvahy, ako ochotne mi slúžil. Ostatné moje oblečenie nech sa rozdelí medzi chudobných farárov mojej diecézy.

Po pätnást: Pri zaobstaraní majetku v Bábe a domu v Pešti som minul niekoľko tisíc zlatých. Keby sa mi nepodarilo tieto dlhy vymazať za života, na uhradenie pohrebných výdajov a

⁴⁹ Gustíniho ceremonárom bol Ján Brestenský, narodený r. 1751 v Pružine. Po Gustíniho smrti bol farárom v Žiline (1777 – 1797), následne sídelným kanonikom v Nitre. Zomrel r. 1806. BOŠANSKÝ, Martin. *Vitae canonicorum Nitriensium*, s. 33.

podlžností zanechávam hotovosť uloženú u najjasnejšieho pána grófa predsedu Komory 6000 zlatých, u pána baróna Petra Zaya 4000 zlatých, u pána Michala Urméniho 1000 zlatých, u pána Zbinského 3000 zlatých, u dedičov Jozefa Očkaiho 3000 zlatých a tiež, pokiaľ sa nájdú iné aktívne kapitály, vyplývajúce z už uzatvorených zmlúv. Tiež chcem, aby sa obilie, víno, statok, seno, nástroje a všetky ostatné na peniaze zmeniteľné veci zozbierali a po poskytnutí polovičnej úľavy od urbariálnych povinností pre chudobných poddaných uhradili sa najprv dlhy, potom pohrebne výdaje a tiež mnou založené zbožné fundácie.

Po šestnásté: Keďže toto všetko si vyžaduje nemalú pozornosť a prináša so sebou značnú námahu, dôverujúc v šikovnosť a mnoho rokov mi preukazovanú ochotnú službu najdôstojnejšieho pána Antona Ďatela, kanonika katedrálneho chrámu a zároveň môjho pobočného kanonika, ako aj urodzeného pána Adama Dióšiho, riadneho podžupana Nitrianskej stolice, ktorý sa pre mňa snažne angažoval, menujem a ustanovujem ich urodzenosti za vykonávateľov tohto môjho testamentu a mojej poslednej vôle, prosiac ich, aby čo najlepšie a čo najrýchlejšie po smrti privedli ustanovenia tohto testamentu k reálnym účinkom. Ako odmenu za svoju námahu dostanú po sto zlatých a budú mať hojnú odmenu v nebi za túto službu lásky. Ak by niektorý z nich alebo obaja zomreli a ja sám by som nemenoval namiesto nich iných, nech namiesto vznešeného pána podžupana menuje niekoho stolica a namiesto ctihodného pána kanonika niekoho zas kapitula.

Po sedemnásté: Ak po vyplatení všetkého uvedeného niečo zostane, tak to páni vykonávatelia podľa Boha a správneho svedomia rozdelia na tri časti. Jednu časť dajú môjmu katedrálnemu kostolu, druhú chudobným, medzi nimi zvlášť kráľovskému sirotincu v Tallóši,⁵⁰ ktorému z tejto čiastky vyplatia 1000 zlatých a zvyšok rozdelia medzi biednych ľudí, ktorí aj doteraz dostávali jedlo z môjho stola. Napokon tretiu časť dostanú moji chudobnejší príbuzní.

A toto je moja priama posledná vôľa na slávu najvyššieho Boha, na spásu mojej duše a na najvyššie vyjadrenie poslušnosti

⁵⁰ Tomášikovo, okres Galanta

panovníčce s mocou výhrady či priloženia dodatku v prípade zmenených okolností. Vlastnoručne som ju podpísal a označil odtlačkom pečate. V mojej biskupskej rezidencii v Močenku dňa 10. mesiaca januára roku Pána tisíc sedemsto sedemdesiatsedem.

Ján Gustíni, nitriansky biskup, vlastnou rukou (*pečať*)

Ignác Pataky, ako osobitne povolaný svedok som tento testament vlastnoručne podpísal. (*pečať*)

Štefan Horvát, ako osobitne povolaný svedok som tento testament vlastnoručne podpísal. (*pečať*)

Adam Kmeťko, ako povolaný svedok som spolu s ostatnými podpísal tento testament a opatril svojou pečaťou (*pečať*)

Pavol Žigárdi, ako povolaný svedok som tento testament vlastnoručne podpísal. (*pečať*)

Ján Toronoši ako osobitne povolaný svedok som tento testament podpísal cudzou rukou Praha⁵¹ (*pečať*)

Juraj Farkaš ako prítomný svedok som vlastnoručne podpísal. (*pečať*)

Udalosti po Gustíniho smrti

Biskup Ján Gustíni zomrel vo svojom kaštieli v Močenku 31. 1. 1777 okolo druhej hodiny popoludní. Bezprostredne po biskupovej smrti bolo jeho telo zabalzamované. Balzamovací materiál v hodnote 53 zlatých dodal lekárnik František Büdde z lekárne v Hornom meste. Balzamovacie práce vykonal biskupov dvorný lekár Dionýz Rosenzweig a vypýtal si za ne 12 zlatých. Pomáhal mu pri tom dvorný chirurg Amadeus Reinsperger a ďalšie tri osoby. Po osem dní sa o 16.00 konalo pohrebné zvonenie.

Biskupovo telo bolo prevezené do Nitry až 16. 3.. Pohrebný sprievod, ktorý tvorilo 60 jazdcov a 20 vozov, každý v šesťzáprahu, sa z Močenku pohol o 11.00. Pri Tureckej bráne vítal sprievod ľud, kým pri hornomestskej bráne zas nitriansky klérus na čele s vikárom Jánom Lukáčim. Biskupovo telo bolo nakrátko uložené k úcte vo františkánskom kostole. O 15.00 hodine bola rakva v sprievode, ktorý viedol generálny vikár Ostrihomskej arcidiecézy

⁵¹ Testament namiesto neho podpísala iná ním poverená osoba, nakoľko povolaný svedok sa pravdepodobne nachádzal v tom čase v Prahe.

Juraj Richvaldský za početnej účasti stoličnej šľachty, prenesená do katedrály a umiestnená v pripravenom *castrum doloris*,⁵² kde sa následne konalo pohrebné oficium. Na druhý deň o 9.00 predniesol ostrihomský kanonik a titulárny opát František Galgóci smútočnú chváloreč. Po nej odslúžil spievanú pohrebnú omšu Juraj Richvaldský. Po modlitbách absolúcie nasledoval sprievod, ktorý okrem celebranta tvorili ostrihomskí kanonici Štefan Naď, Gabriel Zerdaheli, Ladislav Keměň, ako i jágerský veľprepošt Ignác Baťán. Okrem vyššie menovite spomenutých hostí boli prítomní aj dvaja nemenovaní zástupcovia väčkej kapituly a dvaja jágerskí kanonici. Biskupovo telo bolo prenesené z *castrum doloris* a uložené v krypte. Pohrebné obrady sa zavŕšili na tretí deň (18. 3.). Ráno o 8.00 povedal kázeň páter Samuel Hiroš, riaditeľ Piaristického gymnázia v Nitre.⁵³ Po nej slúžil rekviem kanonik Štefan Naď a mariánsku omšu zas jágerský veľprepošt Ignác Baťán.⁵⁴

Za spásu biskupovej duše bolo v diecéze podľa jeho vôle odslúžených 1000 omší, každá so štipendiom 50 denárov. Rozdelili sa medzi kapitolu, rehoľné komunity a dekanáty proporčne podľa množstva členov.⁵⁵ Jedným z prejavov smútku, boli aj pohrebné epitafy a epicédiá, ktoré prichádzali na biskupstvo. Zachovalo sa ich 17; 7 z nich je podpísaných, kým 10 anonymných. Osobitnú skupinu tvoria tie z pera profesorov a študentov Piaristického gymnázia v Trenčíne; poslal ich páter Teofil Koroda.⁵⁶

Vykonanie testamentu

Vykonávatelia testamentu sa veľmi rýchlo pustili do svojej práce. V rámci zhromaždenia pasív zosnulého biskupa im boli postupne adresované rôzne dlžobné nároky, ktoré boli niekedy viac, inokedy menej dôveryhodné. Veľké množstvo zachovaných kvitancií

⁵² Do jeho stavby boli zapojení rôzni remeselní majstri ako tesári, sochári či maliari.

⁵³ Galgóciho i Hirošova kázeň boli publikované. Vytlačila ich trnavská univerzitná tlačiareň, každú v náklade 500 ks, za čo si dovedna zaúčtovala 117 zlatých a 30 grajciarov.

⁵⁴ *Diarium Seminarii Episcopalis Nitriensis*. Diecézna knižnica Nitra, Rukopisy, s. n., s. 12 – 15.

⁵⁵ DAN, BA, SA, f. 373, č. 6.

⁵⁶ List Teofila Korodu kanonikovi Jánovi Lukáčimu z 26.2.1777. DAN, BA, SA, f. 373, č. 5.

svedčí o tom, že vykonávatelia testamentu sa pohľadávky snažili promptne vyplatiť. Spomeňme aspoň niektoré. Dvorný lekár Dionýz Rosenzweig si za svoje služby poskytnuté v období od 1. 9. 1776 účtoval 179 zlatých. Lekárnik František Büdde si za lieky pre biskupa i dvorné služobníctvo dodané od 1. 1. 1776 pýtal takmer 243 zlatých.⁵⁷ Chirurg Amadeus Reinsperger si žiadal vyplatenie 92 zlatých za ošetrovanie hradného služobníctva.⁵⁸ Niektoré dlžobné nároky delila od dodania tovaru či služby už dlhšia doba. Napríklad bratislavský kníhkupec Ján Doll si 5. 7. 1778 pýtal 6 zlatých za knihu, ktorú pred dvomi rokmi poslal biskupovi po Karolovi Ordodim, generálnom predstavenom paulínov, a nedostal za ňu zaplatené. Krakovanský farár Ján Smetana sa 27. 7. 1778 domáhal 17 zlatých za kapustu, ktorú na biskupov príkaz poslal do kňazského seminára v Nitre. Unikátom je žiadosť Štefana Majerského, provízora močenského panstva, ktorý listom z 5. 3. 1777 žiadal vyplatiť dlžnú sumu za potraviny údajne vydané z jeho súkromného hospodárstva v Záluží⁵⁹ na účely kánonickej vizitácie Horného slúžnovského okresu Trenčianskej stolice v r. 1767 (sic!). Tvrdil, že potraviny vydala počas jeho neprítomnosti jeho manželka, čo on zistil vraj až dodatočne. Zo zachovaných písomností sa nedá zistiť, či vykonávatelia testamentu tento 10 rokov starý nárok uznali.

Vykonanie poslednej vôle trvalo niekoľko rokov, keďže do hry vstupovali okolnosti, ktoré nebolo možné vždy urýchliť: postupný predaj speňažiteľného majetku, vyúčtovanie panstiev, skončenie termínovaných vkladov, atď. Záverečná správa o vykonaní testamentu bola podpísaná 16. 12. 1780 oboma vykonávateľmi Antonom Ďatelom a Adamom Dióšim.

Celkové príjmy činili 75.031 zlatých a 44 denárov. Pozostávali z piatich častí:

- hotovosť nájdená po biskupovi spočívajúca v minciach rôznych mien
- finančné prostriedky uložené na termínovaných vkladoch spolu s ich výnosmi

⁵⁷ Na faktúre je detailný zoznam liekov.

⁵⁸ Priložený je presný popis úrazov i spôsobu ich liečby.

⁵⁹ Veľké Zálužie, okres Nitra.

- šperky a cennosti z drahých kovov
- ostatné speňažiteľné predmety
- príjmy z podnikateľskej činnosti poľnohospodárskych panstiev biskupstva (Nitra, Močenok, Lukáčovce, Radošina, Krakovany, Skačany a Kostolná)

Najväčšou položkou bola tá posledná, tvoriaca asi polovicu všetkých príjmov. Za ňou s približne štvrtinovým objemom celkových príjmov nasledovali financie z termínovaných vkladov. Celkové výdavky testamentárneho procesu činili 68.116 zlatých a 22,5 denára. Pozostávali tiež z piatich častí:

- dlžné pohľadávky veriteľov
- pohrebné náklady vrátane balzamovania tela
- výplaty robotníckych majstrov
- rôzne výdavky
- výplaty dedičom na základe ustanovení testamentu

Najväčšou bola prvá položka tvoriaca približne dve tretiny nákladov. Nasledovali výplaty dedičom tvoriace asi tretinu nákladov, kým zvyšné nákladové položky boli v porovnaní s ostatnými v podstate zanedbateľné. Vyúčtovanie skončilo prebytkom činiacim 6.915 zlatých a 21,5 denára. Ten sa podľa ustanovenia testamentu delil na tri časti, ktoré putovali katedrále, chudobným v diecéze a chudobnejším príbuzným biskupa Gustíniho. Napriek uzatvoreniu, testamentárny proces v drobných jednotlivostiach pokračoval ešte asi rok.⁶⁰

Zhrnutie

Testament Jána Gustíniho poskytuje cenné informácie o biskupovej činnosti počas života. Je tiež príspevkom k poznaniu genealogických vzťahov v jeho rodine. Informuje aj o dobovom personálnom zložení biskupského dvora. Je veľkým pozitívom, že sa zachoval pomerne bohatý, hoci zďaleka nie kompletný, materiál týkajúci sa realizácie poslednej vôle, čo je v porovnaní s testamentami iných nitrianskych biskupov skôr výnimočné. Môže tak byť jedným z kameňkov mozaiky vytvárajúcej obraz dosiaľ nie dostatočne spracovaného episkopátu tohto významného biskupa.

⁶⁰DAN, BA, SA, f. 373, č. 2.

Archívne zdroje

Diecézny archív Nitra, Biskupský archív, Starý archív, fascikle 93, 353, 373.

Diecézna knižnica v Nitre, Rukopisy.

Použitá literatúra

BOŠANSKÝ, Martin. *Vitae canonicorum Nitriensium. Biografický slovník Nitrianskej katedrálnej kapituly*. Nitra : Publica, 2021. 166 s. ISBN: 978-80-89471-23-2. 166 s.

KERESTEŠ, Peter. *Najstaršia kniha mesta Nitry 1681 – 1693. Pramenná edícia najstaršej zachovanej mestskej knihy so štúdiami k starším dejinám mesta*. Nitra : Mesto Nitra, 2018. ISBN: 978-80-972662-5-7. 240s.

KURJAKOVÁ, Eva. *Ján Nepomuk Gustáni Zubrohlauský 1712 – 1777. Rímskokatolícky kňaz, biskup, náboženský spisovateľ, mecén*. Zubrohla: 2018. 27 s. ISBN: 978-80-89602-73-5.

STRÁNSKY, Albert – CSERENYÉY, Štefan. *Dejiny biskupstva nitrianskeho*. Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 1933. 273 s.

TÓTH, János. *Adatok a nyitrai papnevelde történetéhez*. Nyitra : Huszár István Könyvnyomdája, 1905. 63 s.

VAGNER, József. *Adalékok a nyitrai székes-káptalan történetéhez*. Nyitra : Huszár István könyvnyomdája, 1896. 561 s.

VURUM, Josephus. *Episcopatus Nitriensis eiusque praesulum memoria*. Posonium : Typis Haeredum Belnay, 1835. 470 s.

Účasť rodákov zo Slovenska v americkej občianskej vojne 1861 – 1865

JURAJ ČERVENKA

Participation of natives of Slovakia in the American Civil War 1861–1865

Abstract: The present study is focusing on American Civil War participants who either came from or were connected with the territory of Slovakia. It brings new knowledge about soldiers who appear in contemporary sources, which were used to prove their deployment in the bloodiest conflict of US history. The men fought on battlefields in both the Western and Eastern Theater of the war. These veterans served as infantry, artillery and cavalry troops. Most of them served as officers, benefitting from their previous military experience in the Habsburg monarchy revolutionary events from the end of the 1840s. The study also clarifies the causes of injuries and deaths of some of the presented Union Army members.

Keywords: American Civil War, Slovak Americans, Union, Confederacy, infantry, artillery, cavalry

Vyhľadávanie vojakov z územia Slovenska bojujúcich v americkej občianskej vojne je pomerne problematické. V oficiálnych armádnych spisoch sa zväčša nespomínalo miesto ich narodenia, a to ani v prípade dôstojníkov, niektoré dokumenty obsahujú nanajvýš jednoduchý zápis „Hungary“ či „Hungarian“. Navyše, viaceré dobové písomnosti, predovšetkým z prostredia južanskej Konfederácie, sa nezachovali. I tak však môžeme s istotou konštatovať, že v radoch Únie bojovali aj vojaci zo Slovenska, či už na našom území priamo narodení, prípadne s ním nejakú späť. Mená príslušníkov federálnej armády slovenského pôvodu z rokov 1861 – 1865 sa uvádzajú v knihách a článkoch z prostredia slovenskej komunity v USA, problémom však je, že často boli a sú uvádzané nekriticky a iní autori ich neskôr preberali a aj preberajú.¹ Zásadnejšie

¹ Pozri napr.: KRAJSA, Joseph C. *Slovaks in America. A Bicentennial Study*. Middletown, Pennsylvania : The Slovak League of America, 1978, p. 8-10. ČULÉN, Konštantín. *Dejiny Slovákov v Amerike I*. Bratislava : Nakladateľstvo Slovenskej ligy, 1942, s. 23-24.

nám môžu pomôcť práce maďarské, keďže neraz išlo o veteránov revolúcie z rokov 1848 a 1849 a do zámoria sa neskôr z najrôznejších dôvodov presťahovali. Na bojiskách americkej občianskej vojny, počas azda najpohnutejšieho obdobia amerických dejín, potom plnili najrôznejšie úlohy – slúžili v pechote, jazde aj delostrelectve. Cieľom tejto štúdie je priblížiť ich bojové nasadenie.

Plukovník Mihalóci a 24. peší pluk z Illinois

Hoci uhorský kapitán z čias revolúcie 1848 – 1849 a neskôr významný dôstojník Únie Gejza Mihalóci je dnes v slovenskej literatúre i rôznych internetových zdrojoch sekundárneho významu prezentovaný ako Slovák, resp. zemplínsky Slovák², a to aj vďaka priezvisku naznačujúcemu slovenskú etnicitu, maďarské zdroje uvádzajú v prípade miesta jeho narodenia Veľký Varadín (dnes Oradea v Rumunsku) a Budín.³ V prípade Budína sa odvolávajú i na archívne pramene uložené vo viedenskom vojenskom archíve.⁴ Americká tlač z čias občianskej vojny zase ako Mihalóciho miesto narodenia spomínala Pešť.⁵ V medzivojnovej slovenskej dennej tlači sa však objavila zaujímavá informácia v článku o „Slovákoch“ v bojoch americkej občianskej vojny, podľa ktorej Mihalóci bol chicagský obyvateľ Mihalovič, niekedy písaný ako Mihalóczy, išlo o národne prebudeného Slováka, o tom svedčí i ten fakt, že Mihalovič sa stal organizátorom Slavianskej légie, známej v týchto bojoch pod menom: First Slavonian Rifles.⁶

² Pozri napr.: KRAJSA, Slovaks in America, p. 8.

³ VIDA, István Kornel. *The True Cause of Freedom. The Kossuth Emigration and the Hungarians' Participation in the American Civil War*. Debrecen : The University of Debrecen, 2008, p. 271.

⁴ Dostupné na internete: <<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/szazadosok-az-184849-evi-szabadsagharcban-96F2/eletrajzi-adatok-989D/m-9EE9/mihaloczy-geza9F72/?list=eyJmaWx0ZXJzJzJjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0tPTllfQm9uYV8xIl19LCAicXVlcnkiOiAibWloYWxcdTAwZjNjenkgZ1x1MDBIOXphIn0>> [cit. 3.1.2022].

⁵ Death of Col. Mihalotzy. In *New York Times*: March 21, 1864, p. 1. Dostupné na internete: <<https://www.nytimes.com/1864/03/21/archives/affairs-in-tennessee-the-late-election-carried-by-the-free-state.html>> [cit. 14.6.2022].

⁶ Autor, publicista Konštantín Čulen sa zaujímal o históriu slovenskej komunity v zámorí a USA aj navštívil ako člen delegácie maticiarov. ČULEN, Konštantín. O Slovákoch, ktorí bojovali za oslobodenie amerických otrokov. In *Slovenský dentk*, 27. januára 1937, roč. XX, č. 21, s. 3.

Už 4. februára 1861, teda dva mesiace pred začiatkom vojny, písal totiž kapitán Mihalóci prezidentovi Lincolnovi žiadosť o povolenie zorganizovať „milíciu“ z Chicaga s názvom „Lincolnovi strelci“ slovanského pôvodu.⁷ Po kladnej odpovedi sa „slovanskí strelci“ stali súčasťou 24. pešieho pluku z Illinois zloženého najmä z nemeckých, švajčiarskych, švédskych či uhorských prisťahovalcov.⁸ Mihalóci, od decembra 1861 plukovník a veliteľ celého pluku začleneného do Armády Ohio, bojoval v mnohých významných bitkách a ťaženiach západného bojiska, napr. v priebehu roka 1862 postupoval 24. peší pluk cez Kentucky, Tennessee, severnú Alabamu, naspäť na územie Tennessee a Kentucky, pričom menil svoje umiestnenia.⁹ O šiestej hodine, 25-ho, sa 4. jazdecký dal do pohybu, nasledovalo ho 80 delostrelcov, plukovník Mihalóci veliaci 24. pluku aj 37. pluku... Prešli sme 15 míľ a pravidelne sme zastavovali, aby sa k nám priblížila pechota aj delostrelectvo. O dvanástej v noci sme bivakovali v borovicovom lesíku. Plukovník Mihalóci umiestnil svoje hliadky vpredu na pravom krídle a vzadu, 4. jazdecký bol umiestnený na ľavom krídle. Noc bola veterná, studená, zem bola vlhká. Kone boli priviazané o stromy, vojaci spali so zbraňami, pripravení v pohotovosti, uvádzal vo svojej správe z konca marca 1862 plukovník John Kennett zo 4. jazdeckého pluku z Ohia, v ktorej okrem iného opisoval Mihalóciho ako zaslúžilého a statočného dôstojníka.¹⁰

⁷ „Lincoln Riflemen“ of Slavonic Origin. KRAJSA, Slovaks in America, p. 8. Dobrovoľníci sa v čase vypuknutia vojny stali pre Úniu kľúčovými. Už tri dni po južanskom útoku na Fort Sumter, 15. apríla 1861, prezident Lincoln zverejnil výzvu k povolaniu 75 000 dobrovoľníkov ochotných bojovať vo federálnej armáde.

⁸ Po začlenení útvaru do 24. pešieho pluku v ňom zostalo z pôvodných 44 členov iba 12. VLHA, Marek. *Mezi starou vlastí a Amerikou. Počátky české krajanské komunity v USA 19. století v transatlantické perspektívě. Disertační práce.* Brno : Masarykova univerzita, 2013, s. 196. GRAHAM, David. A Fight for a Principle: The 24th Illinois Volunteer Infantry Regiment. In *Journal of the Illinois State Historical Society*, 104:1/2 (2011). Dostupné na internete: <<https://www.jstor.org/stable/41201302?seq=1>> [cit. 26.7.2022]. <https://doi.org/10.2307/41201313>

⁹ Battle Unit Details, 24th Regiment, Illinois Infantry. Dostupné na internete: <<https://www.nps.gov/civilwar/search-battle-units-detail.htm?battleUnitCode=UIL0024RI>> [cit. 19.9.2021].

¹⁰ Report of Col. John Kennet, Fourth Ohio Cavalry. Hdqrs. Fourth Regt. Ohio Volunteer Cavalry, Camp Van Buren, Tennessee, March 28, 1862. SCOTT, Robert N. (ed.). *Official Records of the Union and Confederate Armies, Operations in Kentucky, Tennessee, North Mississippi, North Alabama and Southwest Virginia.* March 4 – June

Takmer celý máj 1862 boli príslušníci 24. pešieho pluku umiestnení v meste Athens v severnej Alabame, vojaci brigády plukovníka Johna Basila Turchina sa tu dopúšťali aj výtržností a rabovaní. Do týchto udalostí bol zapojený tiež plukovník Mihalóci, ktorý sa potom v auguste 1862 dostal pred vojenský súd s obvinením neuposlušnosti rozkazov, konkrétne za umiestnenie dvoch rôť, teda takmer 200 mužov, v dome istého J. H. Jonesa, pričom malo dochádzať k obťažovaniu obyvateľov domu zo strany vojakov a ničeniu majetku. V rovnakom dome sa ubytoval aj sám Mihalóci. Verdikt súdu znel zbaviť plukovníka Mihalóciho hodnosti a velenia na dobu jedného mesiaca a oficiálne pokarhanie. Mimochodom, súdu predsedal brigádny generál James A. Garfield, neskorší 20. prezident USA.¹¹ Zachované svedectvá poukazujú, že Mihalóci sa mal napr. hrubo správať k dámam obývajúcim sídlo, jeho roty sa mali podieľať na rabovaní potravinových zásob, ošatenia, rodinného riadu a iného obsahu skriň a kufrov, ako aj na bezdôvodnom ničení nábytku, knižnice a ďalšieho zariadenia.¹² Oblasť okolo mesta Athens predstavovala pre unionistov nepriateľské územie, miestni obyvatelia vo všeobecnosti sympatizovali s Konfederáciou, federálni vojaci boli vystavení sústavnému ostreľovaniu južanskými partizánmi, zároveň hrozil útok konfedačnej kavalérie. Navyše, napr. vysokopostavený dôstojník generálmajor Don Carlos Buell pochyboval o správnosti verdiktu – niektorí federálni vojaci sa podľa jeho názoru naozaj mali správať nevhodne a neospravedliteľne, Mihalóci sa však údajne snažil takéto prejavy potláčať.¹³

Operácie na západnom bojisku

Na prelome rokov 1862 a 1863 sa Mihalóci zúčastnil na bitke pri Stones River, v lete 1863 na ťažení na Tullahomu (ťaženie v strednom

10, 1862. Washington D. C. : Government Printing Office, 1884.

¹¹ LOWRY, Thomas P. *Tarnished Eagles. The Courts-Martial of Fifty Union Colonels and Lieutenant Colonels*. Mechanicsburg (PA) : Stackpole Books, 1997, p. 106. ISBN 0-8117-15973.

¹² Official Court Martial Records of Col. J. B. Turchin. Generals Orders No. 39 Headquarters Army of the Ohio, In Camp, Huntsville, Ala., August 6, 1862. Dokument uverejnený: COOLEY, Billy Joe. Court Martial of the Mad Cossack. In *Old Huntsville Magazine*, 1993, Vol. IV, No. 35, p. 25-26.

¹³ LOWRY, Tarnished, s. 107.

Tennessee) a v septembri 1863 na bitke pri Chickamauge, zakaždým proti južanským silám generála Braxtona Bragga¹⁴, pričom Braggova Armáda Tennessee vyhrala počas vojny iba jediná bitku, a to práve pri Chickamauge.¹⁵ Lekár 24. pluku doktor William Wagner však spísal ešte 10. októbra 1862 správu o krvavej bitke pri Perryville, keď štyri pluky 28. brigády počítali enormné straty okolo 900 mŕtvych a zranených, navyše veľká časť mužstva zostala po dlhom a úmornom pochode z Nashvillu do Louisville v nemocniciach, vrátane viacerých vyšších dôstojníkov a tiež plukovníka Mihalóciho.¹⁶ V júni 1863 Mihalóci informoval o nedostatočnom a nefunkčnom vybavení svojich podriadených, približne v tomto čase si tiež podal žiadosť o velenie tzv. farebnému pluku (jednotke zloženej prevažne z afroamerických vojakov a bielych dôstojníkov), toto prevelenie sa však napokon neuskutočnilo.¹⁷

Počas bitky pri Chickamauge, 19. septembra 1863, zvädzal 24. peší pluk v zalesnenom teréne tuhý boj proti presile o záchranu delostreleckej batérie, Mihalóci práve mával mečom a povzbudzoval podriadených, keď utrpel priestrel ruky.¹⁸ Ešte z 10. októbra 1863 pochádza lekárska správa, podľa ktorej Mihalóci trpel pre strelné zranenie do pravej ruky, stále nevylicené, ktoré ho z aktívnej služby vyradilo na prinajmenšom 20 dní. Mihalóci 10. októbra 1863 písal z Chicaga do Washingtonu podplukovníkovi Goddardovi a žiadal o predĺženie zdravotnej dovolenky, keďže sa stále pokladal za neschopného ďalšej služby.¹⁹

¹⁴ LOWRY, Thomas P. *Curmudgeons, Drunkyards and Outright Fools. Courts-Martial of Civil War Union Colonels*. Lincoln : Univesity of Nebraska Press, 2003, p. 106-107. ISBN 0-8032-8024-6.

¹⁵ HUGHES, Mark. *The New Civil War Handbook*. New York : Savas Beatie, 2009, p. 27. ISBN 978-1-932714-62-3.

¹⁶ Straty Únie presiahli v bitke pri Perryville 4 000 mŕtvych, zranených a zajatých. List doktora Wagnera uverejnili najprv nemecké noviny Illinois Staats Zeitung a následne Chicago Daily Tribune. Dostupné na internete: <<http://www.battleofperryville.com/24thilvi.html>> [cit. 16.3.2022].

¹⁷ Colonel Geza Mihalotzy Ordnance Receipt, 1863 June 2. Dostupné na internete: <<https://scout.lib.utk.edu/repositories/2/resources/921>> [cit. 24.10.2022]. LOWRY, Tarnished, p. 107.

¹⁸ Pluk utrpel znova ťažké straty, vďaka včasnému príchodu posíl však bola spomínaná batéria zachránená. Illinois Anjutant General's Report Regiment and Unit Histories 1861 – 1866, Printed 1900, p. 323-327. Dostupné na internete: <<https://csagsi.org/wp-content/uploads/2020/12/HistoryOfThe24thInfantry.pdf>> [cit. 1.9.2022].

¹⁹ Dostupné na internete: <[| 25 |](http://alplm-cdi.com/chroniclingillinois/exhibits/show/boys-</p></div><div data-bbox=)

K vojakom sa však neskôr vrátil, no jeho pôsobenie na bojiskách nemalo dlhšie trvanie. Napriek tomu sa z januára 1864 zachovala veľmi zaujímavá správa plukovníka Mihalóciho adresovaná veliteľovi 14. zboru generálmajorovi J. M. Palmerovi. Okrem iného v nej opisoval napr. činnosť hliadok a zisťovanie informácií o pohybe nepriateľských síl, prebiehanie južanských dezertérov, výčiny južanských kavaleristov a bánd v oblasti okolo Ooltewahu, štát Tennessee, keď sa partizáni prezliekali do federálnych uniforiem, útočili na unionistické riečne plavidlá a rabovali. Krutosť sa podľa Mihalóciho dopúšťali aj jazdci konfедераčného generála Josepha Wheelera, opakovane útočili na farmy, ako ilustračný príklad uvádzal nález vyzlečeného a v zime zomierajúceho dieťaťa, ktoré pochádzalo z rodiny vernej Únii. Veľká časť miestneho obyvateľstva však zostávala Únii lojálna a muži sa na vlastnú päsť vyzbrojili puškami a revolvermi. Štát Tennessee oficiálne patril k 11 štátom Konfederácie, Mihalóci preto opisoval aj prípady, keď obyvatelia donášali informácie „rebelom“. Veľmi úctivo by som požiadal o upriamenie pozornosti na výhody, ktoré by sa získali trvalým umiestnením menšej vojenskej sily v meste Ooltewah. Sila dvoch plukov s polovičnou batériou delostrelectva v spojení s vyššie spomenutou organizáciou obyvateľov by držala všetky horské priesmyky v regióne a tak by sa účinne zabránilo všetkým nepriateľským nájazdom, zabezpečila by sa lodná doprava a takmer výlučne lojálnemu obyvateľstvu by sa tak poskytla ochrana, ktorú si zaslúži. Veľké množstvo dôležitých informácií sa dá získať práve v súčinnosti s obyvateľmi, ktorí dôverne poznajú okolitú krajinu a tak sa dá uviesť do prevádzky ten najefektívnejší systém špionáže, konštatoval na konci svojej správy Mihalóci.²⁰

Dôstojník z Uhorska však bol v noci z 24. na 25. februára 1864 pri Buzzard's Roost v severozápadnej Georgii ťažko ranený počas prestrelky s južanskou hliadkou, pričom v tomto náhlom a neprehľadnom stretnutí zahynulo či bolo ranených viacero vojakov. Ako udávajú dobové svedectvá, Mihalóci okolo polnoci odišiel vykonať inšpekciu hliadok, o pár minút sa sám vrátil s ťažkým zranením.

in-blue-3/illinois-soldiers/turchin-and-mihalotzy> [cit. 15.7.2022].

²⁰ Januar 21, 1864 – Report of Co. Geza Mihalotzi, Twenty-fourth Illinois Infantry. Dostupné na internete: <<https://civilwardata.com/active/hdsquery.dll?RegimentHistory?347&U>> [cit. 6.7.2022].

Guľka prešla pravou časťou jeho tela. Pluk zostal na svojich pozíciách až do úsvitu, keď sa stiahol o niekoľko stoviek metrov.²¹ Mihalóci zomrel o dva týždne neskôr, 11. marca 1864 v blízkej Chattanooga, štát Tennessee.²² Dobové pramene ho opisovali aj ako trénovaného vojaka, ktorý statočne a pochtivo slúžil.²³ Mihalóci je pochovaný na Národnom cintoríne v Chattanooga.²⁴ Jeho meno niesla pevnosť Fort Mihalotzy vybudovaná na kopci Cameron Hill v Chattanooga, vhodná pre osem diel.²⁵ Zvesť o smrti unionistického dôstojníka z Uhorska prišla aj do habsburskej monarchie. Uhorský emigrant Geza Mihaloczy zomrel v Chattanooga 10-ho dňa minulého mesiaca ako plukovník severoamerickej unionistickej armády, následkom zranení utrpенých pri Tunnel Hill, informoval napr. viedenský denník Fremden-Blatt.²⁶

Pod velením Gejzu Mihalóciho slúžil v 24. pluku z Illinois i Alexander Jekelfalussy, narodený v Kremnici.²⁷ Od 8. júla 1861 bol zapísaný ako dôstojník roty F s hodnosťou nadporučík, neskôr bol povýšený na kapitána (velil rote A), pričom v pluku slúžil do augusta 1864.²⁸

²¹ Illinois Adjutant General's Report Regiment and Unit Histories 1861 – 1866, Printed 1900, p. 323-327. Dostupné na internete: <<https://csagsi.org/wp-content/uploads/2020/12/HistoryOfThe24thInfantry.pdf>> [cit. 17.7.2022].

²² Centennial of Heroic Death of Col. Geza Mihalotzy. Extension of Remarks of Hon. Charles S. Joelson of New Jersey in the House of Representatives, Thursday, February 20, 1964. Dostupné na internete: <<https://books.google.sk/books?id=0nacFQ7dBJIC&pg=SL1-PA803&lpg=SL1-PA803&dq=geza+mihalotzy&source=bl&ots=911s7t4fFu&sig=ACfU3U2pFiYsFlafB325zJumpDVToQEeUA&hl=sk&sa=X&ved=2ahUKewiCm-LJ8-HtAhX06OAKHaGXBKY4ChDoATAFegQIBhAc#v=onepage&q=geza%20mihalotzy&f=false>> [cit. 29.8.2022]. The War of the Rebellion: A Compilation of the Official Records of the Union and Confederate Armies. Series I-Volume 32, Part I (Reports). Washington : Government Printing Office, 1891, p. 453.

²³ BATEMAN, Newton–SELBY, Paul–CURREY, Josiah Seymour. *Historical Encyclopedia of Illinois, Vol. 1*. Chicago : Munsell Publishing Company, 1921, p. 374.

²⁵ ROBERTS, Robert B. *Encyclopedia of Historic Forts: The Military, Pioneer, and Trading Posts of the United States*. New York : Macmillan, 1988, p. 743. ISBN 0-02-926880-X.

²⁶ *Fremden-Blatt*, 27. April 1864, roč. XVIII, č. 116, s. 5.

²⁷ Narodil sa v Kremnici 16. mája 1833, počas revolúcie v roku 1848 sa pridal ku košickým honvédom. Po občianskej vojne sa usadil vo Wisconsinu a venoval sa produkcii cigár. Zomrel v roku 1905. VIDA, *The True Cause*, p. 245.

²⁸ K ďalším významným dôstojníkom pluku pochádzajúcim z Uhorska patrili aj majori Julian Kuné a August Kováts. PIVÁNY, Eugene: *Hungarians in the American Civil War*. Cleveland, Ohio, 1913 (Reprinted 2012), p. 33. Pozri aj: <<https://civilwar.illinoisgenweb.org/r050/024-f-in.html>> [cit. 28.12.2021].

Ďalším dôstojníkom bojujúcim na území Tennessee, teda na západnom bojisku, bol rodák z gemerského Brzotína, major Ondrej Gallik (Gálik) z 58. pešieho pluku štátu Ohio, veliteľ roty A, v dobových spisoch vedený ako Andrew Gallfy.²⁹ Vo februári 1862 sa zúčastnil na bojoch pri Fort Donelson, keď pozemné vojsko Únie podporovali delové člny na rieke Cumberland, a potom v apríli 1862 pri Shilohu – jednej z najkrvavejších bitiek celej vojny. Pluk sa do bojov zapojil až v druhý deň veľkej bitky, 7. apríla 1862 ráno, no pod paľbou zostal až do štvrtej poobeде, pričom jeho 9 vojakov zahynulo a 43 bolo zranených.³⁰

Neskôr Gallika v decembri 1862 zraneného počas bitky pri lagúne Chickasaw Bayou na rieke Mississippi zajali Južania. Po zatlačení nepriateľa späť a dosiahnutí prvej línie zákopov začalo byť jasné, že ďalšie pokusy by boli neúspešné. Pluk preto ustúpil. Teraz 58-my stratil 47 percent z všetkých nasadených. Medzi zabitými boli traja dôstojníci, aj statočný a pohotový podplukovník Peter Dister. Medzi zranenými boli kapitáni Morrison a Fix, poručíci Defenbaugh, Kette a Oderfeld, kým kapitáni Gallfy a Andre regg boli zajatí, podal o udalostiach z 29. decembra 1862 správu vojnový korešpondent Whitelaw Reid.³¹ V rámci výmeny zajatcov bol Gallik následne prepustený.³² V októbri 1864 bol povýšený na majora, stal sa tiež zástupcom veliteľa 58. pluku plukovníka Ezru Petra Jacksona.³³

²⁹ Ondrej Gallik (1815 – 1885) bol v lete 1848 vymenovaný za poručíka Národnej gardy z Košíc, počas revolučných bojov bol dokonca zranený. Dostupné na internete: <<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/szazadosok-az-184849-evi-szabadsagharcban-96F2/eletrajzi-adatok-989D/g-9BCA/gallik-galfy-gallfi-andras-endre-9BDE/?list=eyJmaWx0ZXJzJjogeyJNVSI6IFsiTkZPX-0tPTllfQm9uYV8xIl19LCAicXVlcnkiOiAiZ2FsbGlrIGFuZHZHJcdTAwZTFzIn0>> [cit. 1.3.2022].

³⁰ Genealogy Trails History Group, 58th Ohio Infantry Regiment. Dostupné na internete: <http://genealogytrails.com/ohio/hocking/58_OVI.htm> [cit. 18.7.2022].

³¹ REID, Whitelaw. *Ohio in the War: Her Statesmen, Generals and Soldiers. Volume II: The History of Her Regiments and Other Military Organizations*. Cincinnati : The Robert Clarke CO., 1895, p. 351.

³² PIVÁNY, Hungarians in the American, p. 33.

³³ Po vojne Gallik vyštudoval medicínu, vrátil sa do Uhorska a dožil v Košiciach. Official Army Register of the Volunteer Force of the United States Army for the Years 1861, 62, 63, 64, 65, Part V, Ohio, Michigan. Washington : Secretary of War 1865, p. 141.

Bitka pri Cross Keys a príslušníci newyorských plukov

Od prvých mesiacov konfliktu bojoval na strane Severu i major Karol Šemšei z Kračúnovciac na východnom Slovensku, príslušník starého šľachtického rodu, ktorý vlastnil na východnom Slovensku rozsiahle majetky, konkrétne v Abovskej, Zemplínskej a Šarišskej župe.³⁴ Po vypuknutí občianskej vojny vstúpil 3. mája 1861 do 20. pešieho pluku z New Yorku a stal sa kapitánom roty F. Pod sebou mal 78 vojakov, pochádzali najmä z prostredia nemeckej komunity mesta New York a blízkeho okolia.³⁵ Po základnom výcviku sa pluk 13. júna 1861 nalodil na parník Alabama a vojaci následne strážili most pri Hampton Creeku na pobreží Virgínie.³⁶ Avšak už 9. septembra 1861 Šemšei vstúpil do formujúceho sa 45. newyorského pešieho pluku, taktiež zloženého najmä z nemeckých prisťahovalcov. Od jesene 1861 patril k majorom armády Únie, jeho meno sa vyskytuje aj v správe o vymenovaní dôstojníkov nového pluku newyorským guvernérom Edwinom D. Morganom.³⁷

Jednotka opustila domovský štát už v prvej polovici októbra 1861, tvorilo ju 743 mužov v desiatich rotách a vojenská kapela, a utáborila sa na druhej strane rieky Potomac vo Virgínii. Šemšei a jeho Newyorčania mali počas zimy za úlohu obranu Washingtonu, D.C., presnejšie výstavbu zákopov, násypov a barikád. Šarišský rodák bol napokon pravdepodobne aj účastníkom skutočných bojov v rámci

³⁴ Šemšei sa narodil v Kračúnovciach neďaleko Prešova 13. januára 1829, v matričnom zázname je však vedený ako Koloman František Félix Anton Pavol. Matrika pokrstených 1776 – 1859, Kračúnovce, Giraltovec. Dostupné na internete: <<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HY-6P44-Z32?wc=9PQD-GPD%3A107654301%2C108764701%2C133324901%2C1161082702&cc=1554443>> [cit. 21.4.2021]. Viac k osobnosti Karola Šemšeia, jeho účasti v bojoch počas revolúcie 1848/49 i americkej občianskej vojne pozri: ČERVENKA, Juraj. Rodák z východného Slovenska bránil Washington. Major Karol Šemšei, priamy účastník americkej občianskej vojny. In *História*, roč. 19, č. 2, 2020, s. 4-10.

³⁵ Nemci mali vo federálnej armáde spomedzi prisťahovalcov najvyššie zastúpenie, nasledovali Íri. HUGHES, *The New Civil War*, p. 12.

³⁶ *New York Times*. June 11, 1861, p. 9. Dostupné na internete: <<https://dmna.ny.gov/historic/reghist/civil/infantry/20thInf/20thInfBMSHistSketch.htm>> [cit. 2.7.2022].

³⁷ Dostupné na internete: <<https://www.nps.gov/civilwar/search-soldiers.htm#sort=score+desc&q=sensey>> [cit. 15.6.2021]. Šemšei bol oficiálne povýšený na majora 4. novembra 1861, s platnosťou od 7. októbra 1861. Report of the Adjutant-General 1893 – 1906/ New York. Dostupné na internete: <<https://museum.dmna.ny.gov/research/adjutant-general-reports>> [cit. 7.9.2022]. *New York Times*. September 15, 1861, p. 8.

najkrvavejšieho konfliktu v dejinách USA – 8. júna 1862 bol 45. pluk nasadený ako súčasť brigády generála Juliusa Stahela, mimochodom segedínskeho rodáka, v bitke pri hostinci Cross Keys neďaleko Harrisonburgu.³⁸ Stret si 8. júna 1862 vyžiadal straty aj medzi vojakmi 45. newyorského pluku – poručík Henry Grassan a ďalší traja muži v boji padli, resp. boli smrteľne ranení, ďalší piati vojaci skončili so zraneniami, „rebeli“ navyše zajali jedného dôstojníka a jedného vojaka. Šemšeiiov pluk sa v lesnom teréne zúčastnil na trojhodinovom útoku na konfedačné pozície, pričom muži v modrých a šedých uniformách proti sebe bojovali aj bajonetmi.³⁹ Po bitke pri Cross Keys strávili mnohí vojaci 45. pluku nasledujúce týždne liečením, ich chatrný zdravotný stav spôsobili dlhé náročné presuny v kombinácii s nedostatočnou výživou.⁴⁰ Šarišský rodák slúžil pri svojom pluku iba do polovice júna 1862. Je preto zrejme, že bol zo služby prepustený z dôvodu choroby, zranenia či inej ujmy spôsobenej nasadením pri Cross Keys, navyše po vojne žiadal o penziu pre invalidov.⁴¹ Šemšei bol známy aj medzi slovenskou komunitou v USA, niektorí jej predstavitelia tohto dôstojníka pokladali za Slováka.⁴²

Kapitán Frederik Werther patril k dôstojníkom 8. pešieho pluku z New Yorku, 23. apríla 1861 sa prihlásil na dvojročnú službu v armáde a s hodnosťou čatár bol pridelený k rote B. V prvý augustový deň roku

³⁸ Išlo o boje v Shenandoahskom údolí, kde medzi zalesnenými kopcami operoval jeden z najlepších južanských veliteľov a stratégov generál Thomas „Stonewall“ Jackson. Dostupné na internete: <<https://www.nytimes.com/1861/10/10/archives/general-news.html>> [cit. 15.6.2021], <<http://dmna.ny.gov/historic/reghist/civil/infantry/45thInf/45thInfMain.htm>> [cit. 15.6.2021]. HUTEČKA, Jiří. *Země kroví zbrcená. Americká občanská válka 1861 – 1865*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 242-247. KEEGAN, John. *The American Civil War. A Military History*. New York : Vintage Books, 2009, p. 145.

³⁹ Dostupné na internete: <<https://www.battlefields.org/learn/maps/battle-cross-keys>> [cit. 15.6.2021].

⁴⁰ *The Union Army: A History of Military Affairs in the Loyal States 1861 – 65*. Madison, WI : Federal Pub. Co., 1908, Volume II.

⁴¹ Za poskytnutie dobovej žiadosti autor štúdie ďakuje americkému historikovi a publicistovi Johnovi Banksovi.

⁴² Vyplýva to napr. z článku Johna C. Sciranku z organizácie *American Friends of Slovak Freedom*. Pozri: *The Herald News*. March 10, 1955, p. 10. Šemšei sa po vojne venoval fotografii, našiel uplatnenie v colnej službe, zastával post predsedu vyšetrovacieho oddelenia imigračného úradu na newyorskom Ellis Island. Zomrel 18. júna 1911 na Manhattane. Pozri aj: MORENO, Barry. *Ellis Island*. Charleston (SC) : Arcadia Publishig, 2003, p. 14.

1861 bol povýšený na poručíka a už o dva dni neskôr na nadporučíka. V septembri 1862 napokon získal kapitánsku hodnosť a bol zaradený k rote H.⁴³ K najvýznamnejším operáciám 8. pešieho newyorského pluku patrila 21. júla 1861 prvá bitka pri rieke Bull Run, keď síce zostával v zálohe, no po nečakanom víťazstve Konfederácie kryl ústup unionistov a napokon poobede zahnal útok nepriateľskej jazdy, a 8. júna 1862 už spomenutá bitka pri Cross Keys, v ktorej zaznamenal ťažké straty – 80 padlých a smrteľne zranených, 107 zranených a 33 nezvestných z celkového počtu 550 nasadených vojakov.⁴⁴ Werther bol spoluzakladateľom českého spolku v New Yorku „Slovanská lípa“, pred vojnou mal v New Yorku menšiu reštauráciu, v ktorej sa schádzala česká komunita.⁴⁵ Wertherov spolubojovník a podriadený z roty B Čech Jan Zajíček v jednom z listov opisoval prvého dôstojníka F. Werthera, rodeného Slováka a tiež telom a dušou oddaného starému kmeňu svojmu – pravdu milujúceho, mierneho a slobodomyselného muža. Werther si podľa Zajíčka po svojom povýšení našiel medzi dôstojníkmi pluku viacerých nepriateľov, bol obvinený z krádeží na jednej farme a hoci žiadal o prepustenie, iní dôstojníci sa ho zastali. Dokonca pohrozili, že pokiaľ by Werther odišiel, vzdajú sa služby aj oni. Českí vojaci mali mať v osobe Werthera ochrancu, pričom Nemci ich hanlivo nazývali „Poliakmi“.⁴⁶ Pluk bol práve pre vysoké percento vojakov nemeckého pôvodu známy aj ako 1. nemecké pušky.⁴⁷

⁴³ Werther, resp. Worthner sa tiež uvádza ako kapitán roty K, v armáde slúžil do 23. apríla 1863, teda až do konca existencie pluku. Report of the Adjutant-General of the State of New York-Eighth Infantry, p. 607. Dostupné na internete: <https://dmna.ny.gov/historic/reghist/civil/rosters/Infantry/8th_Infantry_CW_Roster.pdf> [cit. 19.10.2022].

⁴⁴ Official Army Register of the Volunteer Force of the United States Army for the Years 1861, 62, 63, 64, 65, Part II, New York a New Jersey. Washington : Secretary of War 1865, p. 437. Dostupné na internete: <<http://civilwarintheeast.com/us-regiments-batteries/new-york-infantry/8th-new-york/>> [cit. 22.10.2022].

⁴⁵ ČULEN, O Slovákoch, s. 3.

⁴⁶ Werther sa neskôr venoval hľadaniu zlata v Colorade. VLHA, Marek. *Dopisy z války Severu proti Jihu. Korespondence českých vojáků v americké občanské válce*. Brno : Matice moravská, 2010, s. 44-45. ISBN 978-80-86488-72-1.

⁴⁷ Z iných významných nasadení 8. pešieho pluku z New Yorku spomeňme opakované budovanie opevnení a iného zariadenia pre obranu Washingtonu, operácie v údolí rieky Shenandoah od mája do augusta 1862, ťaženie generála Johna Popa do severnej Virgínie v auguste a septembri 1862, vrátane druhej neúspešnej bitky pri rieke Bull Run. Po pochode k Fredericksburgu v decembri

Slovenské súvislosti môžeme nachádzať aj v prípade tretieho významného účastníka bitky pri Cross Keys – dôstojník Eugene A. Kozlay, 13. marca 1865 povýšený na brigádneho generála, mal s veľkou pravdepodobnosťou aj slovenské korene.⁴⁸ Hoci pochádzal z územia dnešného Maďarska, v jeho dochovaných písomnostiach sa nachádzajú texty nielen v nemčine a maďarčine, ale aj v slovenčine, konkrétne poézia.⁴⁹ Kozlay bol vojensky aktívny už od prvých vojnových mesiacov, tlač v auguste 1861 informovala o jeho zásluhnej práci pri organizovaní 53. newyorského pešieho pluku.⁵⁰ Od 16. októbra 1861 do 18. marca 1863 a potom od 19. marca 1864 velil 54. newyorskému pešiemu pluku, v závere vojny slúžil ako veliaci dôstojník v oblasti strategicky dôležitého ostrova Folly pri Charlestone.⁵¹

Dodnes sa zachovali pomerne rozsiahle zápisky plukovníka Eugene A. Kozlaya, v ktorých opisoval nielen nasadenie svojho 54. pešieho pluku, ale poukazoval aj na mnohé zaujímavé reálie z čias občianskej vojny. Napr. začiatkom novembra 1861 komentoval značné zastúpenie vysťahovalcov z Uhorska v občianskej vojne, v miestach prvej bitky pri rieke Bull Run si v marci 1862 všimol výhodné pozície na

1862, keď sa pluk na tejto významnej bitke nezúčastnil, a tzv. blatomom ťažení v januári 1863, keď sa Severania neúspešne snažili po odmäku a počas prudkých lejakov prekonať rieku Rappahannock, strávil pluk prvé mesiace roku 1863 najmä v tábore Brook's Station vo Virgínii. Pluk slávnostne rozpustili presne po dvoch rokoch 23. apríla 1863, vojaci upísaní na tri roky vytvorili novú rotu a prešli pod 68. newyorský peší pluk. Wertherov pluk stratil 90 mužov počas bojov a z dôvodu smrteľných zranení, jeden dôstojník a 42 mužov zomrelo z dôvodu ochorení. Dostupné na internete: <<http://www.civilwararchive.com/Unreght/unnyinfl.htm#20>> [cit. 24.10.2022].

⁴⁸ Kozlay zomrel v New Yorku v roku 1883, po vojne zastával rôzne profesie technického zamerania. KRAJSA, Slovaks in America, p. 11.

⁴⁹ Kozlay v písomnostiach tiež spomínal, že ako mladý dospievajúci muž navštívil príbuzných v Martine. The Writings of Eugene Kozlay: 19-th Century Hungarian Emigré. Dostupné na internete: <<http://vasvary.sk-szeged.hu/newsletter/03jun/kozlay.html>> [cit. 4.9.2022].

⁵⁰ Local Military Movements., The Continental Guard. The McClellan Guard. The United States Chasseurs. The New York Rifles. The Way Philadelphia Feeds the Volunteers a Good Institution. The French Zouaves. The Schwarze Jager, or German Black Sharp Shooters. Arrival of the Second Company Light Artillery from Massachusetts. In *New York Times*: August 11, 1861, p. 8. Dostupné na internete: <<https://www.nytimes.com/1861/08/11/archives/local-military-movements-the-continental-guard-the-mcclellan.html>> [cit. 4.9.2022].

⁵¹ EICHER, John H.–EICHER, David J. *Civil War High Command*. Stanford, California : Stanford University Press, 2001, p. 336.

vyvýšeninách, ktoré tu viac než polrok predtým mali Južania, 12. mája 1862 písal z Petersburgu o únave a bolestiach svojich podriadených spôsobených dlhými pochodmi, zo Strasburgu 31. mája 1862 o nočnom pochode tmavými horami s pomocou zapálených sviečok a hlade vojakov.⁵² V správe o priebehu bitky pri Cross Keys plukovník Kozlay opisoval, ako jeho pluk dostal rozkaz zaujať pozície na malom odlesnenom kopci naľavo od 75. pensylvánskeho pešieho pluku. Ten však začal ustupovať po spustení ťažkej nepriateľskej paľby, preto by postup na kopec znamenal priveľké riziko. Kozlayov pluk sa neskôr chránený lesným porastom rozvinul do bojovej línie a spustil paľbu na blížiaceho sa nepriateľa, ktorý následne zahájil rýchly ústup. Na bitke sa pod velením plukovníka Kozlaya zúčastnilo 373 mužov 54. newyorského pešieho pluku, dvaja vojaci boli zabití a traja zranení.⁵³

Poručík Eduard Szerdahelyi (Edward Zerdahelyi) s rodinnými väzbami na Nitriansku Strelu dopĺňa zoznam príslušníkov newyorských plukov.⁵⁴ Obliekal totiž tmavomodrú uniformu s červenými goliermi, spoločne so spolubojovníkmi z 39. newyorského pešieho pluku, známeho aj ako Garibaldiho stráž⁵⁵, pričom patril k vojakom roty K.⁵⁶ Dokonca na témy vojenskej umenia a služba v poli robil počas vojny prednášky.⁵⁷

⁵² New York State Military Museum and Veterans Research Center: Regimental Journal – 54th New York Infantry Regiment. Dostupné na internete: <<https://museum.dmna.ny.gov/unit-history/infantry-1/54th-infantry-regiment/regimental-journal>> [cit. 4.9.2022].

⁵³ The War of the Rebellion: A Compilation of the Official Records of the Union and Confederate Armies. Series I-Volume XII, Part 15. Washington : Government Printing Office, 1880, p. 671.

⁵⁴ Szerdahelyi sa narodil v roku 1821. Počas revolúcie sa podieľal na verbovaní vojakov do maďarskej armády, v civilnom živote bol známy pianista. Zomrel v roku 1906 vo Philadelphii. BESZEDITS, Stephen. *Hungarian musicians in America in the second half of the 19th century*. Dostupné na internete: <<http://epa.oszk.hu/00900/00960/00012/musicians.html> [cit. 11.9.2022]>. HELLER, Charles E. *Portrait of an Abolitionist. A Biography of George Luther Stearns*. Westport, Connecticut : Greenwood Press, 1996, p. 42. ISBN 0-313-29863-7.

⁵⁵ 39. newyorský peší pluk bol známy rôznorodou etnicitou svojich vojakov, jeho veliteľom bol v čase služby Eduarda Szerdahelyiho plukovník D'Utassy narodený v dnešnom Maďarsku.

⁵⁶ Bližšie informácie o jeho službe však známe nie sú. Annual Report of the Adjutant-General of the State of New York for the Year 1900, No. 23. Albany: James B. Lyon-State Printer, 1901, p. 310.

⁵⁷ Lístok z Lowellovho inštitútu v Bostone z februára 1863 dostupný na internete:

Gabriel Korponay a 28. peší pluk z Pensylvánie

Gabriel Korponay, v slovenskej exilovej literatúre známy i ako Gabriel Krupinský⁵⁸, organizoval po vypuknutí občianskej vojny vo Philadelphii dobrovoľníkov.⁵⁹ Následne sa stal 28. júna 1861 s hodnosťou podplukovník členom veliteľského štábu 28. pensylvánskeho pešieho pluku, ktorý mal ako súčasť brigády generála Thomasa na starosti kontrolu rieky Potomac a výrazne sa vyznamenal 16. októbra 1861 úspešným nasadením počas bojov o hrebeň Bolivar Heights v dnešnej Západnej Virgínii.⁶⁰ Neskôr roty pod velením Gabriela Korponaya uspeli 19. decembra 1861 v delostreleckom meraní síl pri Point of Rocks v pohraničí Marylandu, čo neušlo pozornosti ani vtedajšej dobovej tlači. Point of Rocks, štvrtok, 19. december. O desiatej hodine ráno batéria rebelov so silou troch diel, lemovaná asi dvesto vojakmi, začala náhle ostreľovať tábor pensylvánskeho pluku plukovníka Gearyho. Do tábora dopadlo asi dvadsať dobre mierených striel, prvá na dosah pár stôp od veliaceho podplukovníka De Korponaya. Šesť rôt bolo v tábore dobre rozmiestnených a opevnených. Batéria 28. pluku zahájila paľbu dvoma delami, prvá strela zničila jedno z diel rebelov, druhá dopadla do ich stredu. Naša batéria potom paľbu rozvinula, umlčala všetky ich delá a zahnila štvrté, ktoré ich malo posilniť. Rebeli boli hnaní z ich pozícií a ustupovali. Mali najmenej štrnásť mŕtvych a veľa zranených. Naša strana nestratila ani jedného muža. Bitka trvala vyše polhodinu. Napokon po vyhnaní rebelov otočili víťazi svoje delá na niektoré domy pri starej peci na strane vo Virgínii,

<<https://www.historicnewengland.org/explore/collections-access/capobject/?refd=EP001.01.034.01.01.017>> [cit. 4.4.2021].

⁵⁸ KRAJSA, Slovaks in America, p. 10.

⁵⁹ Gabriel Korponay sa narodil v roku 1821 v dedine Chym pri Košiciach, zomrel 10. februára 1866 vo Philadelphii. Pred rokom 1861 bol známy ako tanečník, diplomat a veliteľ jazdy počas americko-mexickej vojny a bojov s Indiánmi. K osobnosti Gabriela Korponaya a najmä jeho pôsobení pred americkou občianskou vojnou pozri: ONDREJŠÍK, Tomáš. Príbeh abovského rodáka Gabriela Korponayho. In *Košické Historické Zošity 27/2017*. Zborník Dejepisného spolku v Košiciach. Košice : Dejepisný spolok v Košiciach, 2017, s. 28-44.

⁶⁰ V tejto bitke bojovali štyri roty pluku – A, D, F a G. V tom čase bol 28. peší pluk súčasťou tzv. Gearyho nezávislej brigády Potomackej armády. Dostupné na internete: <<https://www.nps.gov/civilwar/search-battle-units-detail.htm?battleUnitCode=UPA0028RI>> [cit. 29.6.2021].

kde sa schovávalo asi 150 rebelov a vyhнали ich, pričom mnohých zabili a zranili. Delá boli obdivuhodne obsluhované, informovali nasledujúci deň noviny *New York Times*.⁶¹

Korponay a jeho roty neskôr kontrolovali Loudonské výšiny, zabrali pevnosť Fort Johnson, obsadili Warrenton či kontrolovali tzv. Manassaskú železnicu, pričom bojovali vo viacerých menších bitkách a potýčkach s južanskými hliadkami a predsunutými skupinami.⁶² Ako konštatoval vo svojej správe z mája 1862 plukovník John W. Geary, hory, ktoré nepriateľovi poskytovali prirodzené možnosti obrany, udržiavali čisté.⁶³

Korponay sa 25. apríla 1862 stal napokon veliteľom 28. pešieho pluku z Pensylvánie.⁶⁴ Koncom jari 1862 kontroloval 28. pluk, zväčša ako súčasť Virgínskej armády, železničné spojenie a horské priesmyky v pohorí Blue Ridge.⁶⁵ Hlavný veliteľ Virgínskej armády generál John Pope vydal 12. augusta 1862 rozkaz dostatočne zabezpečiť železničný most cez rieku Rappahannock, brigádny generál Alpheus Williams preto vyčlenil na tento účel šesť rôt 28. pluku. O pár dní neskôr veliteľ brigády Charles Candy ochorel, na desať dní prevzal túto úlohu práve Korponay, aj jeho následne postihlo ochorenie. Oba posty potom prevzal podplukovník Hector Tyndale. Korponay tak nebol prítomný v druhej bitke pri rieke Bull Run, pre

⁶¹ A Fight at Point of Rocks. Attack by Rebel Artillery upon Col. Geary's Encampment. Prompt Response of Our Artillery. Defeat of the Rebels, with a Heavy Loss in Killed and Wounded. In *New York Times*: 20. december 1861, p. 1. Dostupné na internete: <<https://www.nytimes.com/1861/12/20/archives/a-fight-at-point-of-rocks-attack-by-rebel-artillery-upon-col-gearys.html>> [cit. 29.6.2021].

⁶² CHAMBERLIN, Taylor M.–SOUNDERS, John M. *Between Reb and Yank: A Civil War History of Northern Loudoun County, Virginia*. Jefferson, North Carolina : Mc Farland & Company, 2011, p. 94-100. ISBN 9780786459247. Pozri aj: ONDREJŠÍK, Príbeh abovského rodáka, s. 40-41.

⁶³ The War of the Rebellion: A Compilation of the Official Records of the Union and Confederate Armies. Series I-Volume V, Chapter XIV (Operations in Maryland, Northern Virginia and West Virginia). Washington : Government Printing Office, 1881, p. 514.

⁶⁴ BATES, Samuel P. *History of the Pennsylvania Volunteers 1861 – 65*. Harrisburg, 1868 – 1871. Dostupné na internete: <<https://www.pa-roots.com/pacw/infantry/28th/28thorg.html>> [cit. 29.6.2021].

⁶⁵ Battle Unit Details: 28th Regiment, Pennsylvania Infantry. Dostupné na internete: <<https://www.nps.gov/civilwar/search-battle-units-detail.htm?battleUnitCode=UPA0028RI>> [cit. 30.6.2021].

Úniu neúspešnej.⁶⁶ Pre dlhodobé zdravotné problémy bol koncom septembra 1862 plukovník Korponay zbavený aktívnej vojenskej služby, nebol tiež svedkom ťažkých strát v bitke pri Antietame – najkrvavejšej jednodňovej bitke celej vojny.⁶⁷

Poslednou dôležitou úlohou Gabriela Korponaya počas americkej občianskej vojny bolo velenie vojenskému tábore Camp Banks v Alexandrii vo Virgínii. Išlo o tzv. výmenné stredisko pre podmienene prepustených unionistických zajatcov z južanských táborov, ktorí sa však po istú dobu nesmeli zúčastniť na ďalšej vojenskej službe.⁶⁸ Korponay zrejme dbal, v rámci možností, o čo najlepšie podmienky v tomto zariadení, podporil napr. založenie táborevého divadla a organizoval rôzne športové a herné aktivity.⁶⁹ V októbri 1862, už v čase Korponayovho velenia, sa v tábore Camp Banks nachádzalo vyše 3 500 mužov.⁷⁰ Velenie tábora so sebou prinášalo tie najrôznejšie povinnosti, generálny komisár pre zajatcov plukovník William Hoffman 1. decembra 1862 Korponayovi napísal inštrukcie, aby prikázal v tábore používať pri varení úspornejšie, tzv. farmársky kotol, zo zásobovacieho oddelenia objednal koňa pre pílu, táborevní úradníci mali podľa inštrukcií plukovníka Hoffmana dostávať viac než 40 centov na deň.⁷¹ Napokon Korponaya na vlastnú žiadosť zo zdravotných dôvodov v marci 1863 z armády prepustili.⁷²

⁶⁶ BRYAN, Chris M. *Cedar Mountain to Antietam. A Civil War Campaign History of the Union XII Corps, July – September 1862*. El Dorado Hills, California : Savas Beatie, 2022, p. 131. ISBN 9781611215779.

⁶⁷ Straty Únie aj Konfederácie boli pri Antietame približne rovnaké, vyše 12 000 vojakov.

⁶⁸ ORR, Timothy J. *Last to Leave the Field. The Life and Letters of First Sergeant Ambrose Henry Hayward, 28th Pennsylvania Volunteer Infantry*. Knoxville : The University of Tennessee Press, 2010, p. 68. ISBN 978-1-57233-793-0.

⁶⁹ GIBBS, Joseph. *Three Years in the Bloody Eleventh. The Campaigns of a Pennsylvania Reserves Regiments*. University Park : The Pennsylvania State University, 2002, p. 194. ISBN 0-271-02166-7.

⁷⁰ General News from Washington. In *New York Times*: October 20, 1862, p. 1. Dostupné na internete: <<https://www.nytimes.com/1862/10/20/archives/general-news-from-washington-the-exchange-of-prisoners-army-changes.html>> [cit. 30.6.2021].

⁷¹ The War of the Rebellion: A Compilation of the Official Records of the Union and Confederate Armies. Series II-Volume V, Part I (Prisoners of War). Washington : Government Printing Office, 1899, p. 6.

⁷² Necelý rok pred smrťou Gabriela Korponaya, 20. júna 1865, zomrel vo Philadelphii na bronchitídu jeho syn Štefan, cez vojnu desiatnik 52. pešieho pluku z Pensylvánie. PIVÁNY, Hungarians in the American, p. 56. VIDA, The True Cause, p. 212-213.

Príslušníci jazdeckých a delostreleckých jednotiek

Vojaci späť s územím Slovenska mali zastúpenie aj medzi príslušníkmi jazdy, konkrétne v plukovníkovi Jozefovi Némethovi, pôvodne príslušníkovi 5. pešieho pluku z Missouri (trojmesačná služba do 26. augusta 1861) a neskôr 5. jazdeckého pluku z Missouri, známeho aj ako Bentonskí husári.⁷³ Németh pochádzal pravdepodobne zo Segedína, no literatúra uvádza v súvislosti s jeho menom ako rodné mesto i Lučenec. Isté však je, že počas revolúcie v roku 1848 začal slúžiť v tzv. dobrovoľníckej národnej garde z Novohradskej župy.⁷⁴

Okrem iných ťažení sa zúčastnil na bojoch pri Wilson's Creeku 10. augusta 1861 v Missouri a bitky pri Pea Ridge v marci 1862 na území severného Arkansasu, keď jeho jednotka stratila 17 mužov.⁷⁵ Németh (Joseph Nemett) spísal o nasadení svojho pluku správu, podľa ktorej čelil v priebehu 6. marca 1862 značnej južanskej presile, zvolil však taktiku pravidelných výpadov po krídle, aby tak zabránil frontálnemu útoku konfederáčnych síl. Nasledujúci deň, 7. marca, štyri Némethove roty s podporou ďalších jazdeckých jednotiek, pechoty i artilérie útočili na nepriateľské ľavé krídlo. Keď sa „husári“ formovali na bojisku, naraz sa dostali priamo do ohniska boja, keďže okolo nich už s Južanmi zápasili skôr útočiaci 1. jazdecký pluk z Missouri a 3. jazdecký pluk zo štátu Iowa. Po celý deň držali na bojisku pozície ako stráž delostreleckej batérie, rota A navyše

⁷³ Bentonskí husári pôvodne existovali ako samostatný jazdecký prápor, 14. februára 1862 boli začlenení do 5. jazdeckého pluku z Missouri. The Union Army, Vol. 4: A history of Military Affairs in the Loyal States 1861 – 65. London : Forgotten Books 2018, p. 274. Pozri aj: <<https://www.nps.gov/civilwar/search-soldiers.htm#sort=score+desc&q=nemett>> [cit. 2.7.2021].

⁷⁴ Americká literatúra uvádza v prípade Németha ako rodisko mestá Lučenec, prípadne Segedín. Maďarská literatúra sa prikláňa aj k Lučencu. Németh zrejme zomrel v januári 1881 v Chicagu. HUNT, Roger D. *Colonels in Blue. Missouri and the Western States and Territories*. Jefferson, North Carolina : McFarland and Company, 2019, p. 101. ISBN 978-1-4766-7589-3. VIDA, *The True Cause*, p. 286. Pozri aj: <<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/szazadosok-az-184849-evi-szabadsagharcban-96F2/eletrajzi-adatok-989D/n-9FBF/nemeth-jozsef-9FF7/?list=eyJmaWx0ZXJzJjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0tPTlIfQm9uYV8xI119LCAicXVlcnkiOiAiblx1MDBlOW1ldGggalx1MDBmM3pzZWYifQ>>> [cit. 3.7.2021].

⁷⁵ CURTIS, Sam'l Prentis. The Army of the South-West and the First Campaign in Arkansas. In *Annals of Iowa*, Vol. VI, No. I (January 1868), p. 3. Pozri aj: HUNT, *Colonels in Blue*, p. 101.

zachránila jedno osamotené delo, ktoré bolo dlhší čas ponechané na bojisku. Paľba utíchla približne o pol šiestej večer, „husári“ a ďalšie dve jazdecké rotý však na bojisku strávili i noc. Konečne 8. marca zabezpečovali jazdci Jozefa Németha ochranu ľavého krídla unionistických síl, až kým vojsko neprišlo k budove Elkhornovho hostinca, napokon prenasledovali nepriateľov a získali 15 zajatcov.⁷⁶

V tom čase bol 5. jazdecký pluk z Missouri začlenený do Juhozápadnej armády brigádneho generála Samuela R. Curtisa, presnejšie pod jej druhú divíziu brigádneho generála Alexandra S. Asbotha. Bitka pri Pea Ridge bola pomerne významným stretnutím občianskej vojny, vďaka víťazstvu početne slabších Severanov zostal severný Arkansas a južná časť štátu Missouri až do konca konfliktu pod kontrolou Únie.⁷⁷ Németh stál na čele svojho pluku až do decembra 1862, keď sa útvar zlúčil so 4. jazdeckým plukom z Missouri.⁷⁸

Levočský rodák Gustáv Müller⁷⁹, v USA však uvádzaný ako Albert Molitor, patrilo do decembra 1862 k delostrelcom 13. nezávislej batérie newyorskej ľahkej artilérie a dosiahol hodnosť nadporučík.⁸⁰ Medzi delostrelcami bol vedený i komárňanský rodák českého pôvodu, absolvent viedenského Pázmanea, major Matej E. Ružička (Rozsafy)

⁷⁶ The War of the Rebellion: A Compilation of the Official Records of the Union and Confederate Armies. Series I-Volume VIII, No. 8 (Operations in Missouri, Arkansas, Kansas and Indian Territory). Washington : Government Printing Office, 1883, p. 244, 288.

⁷⁷ KNIGHT, James R. *The Battle of Pea Ridge: The Civil War Fight for the Ozarks*. Cheltenham : History Press, 2012, 160 p. ISBN 978-1609494476.

⁷⁸ HUNT, Colonels in Blue, p. 101.

⁷⁹ Narodil sa v Levoči 28. októbra 1822, jeho otec Juraj bol riaditeľom levočského gymnázia. Počas revolúcie, v roku 1849, patrilo k delostrelcom, po emigrácii do zámoria sa ako absolvent Strojníckej fakulty Viedenskej univerzity zaoberal ťažbou a spracúvaním zlata. Zomrel v roku 1883 v Budapešti, bol členom Uhorskej geografickej spoločnosti a publikoval viacero článkov, napr. o Floride či Aljaške. Dostupné na internete: <<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornok-torzstisztek-1/hadnagyok-es-fohadnagyok-az-184849-evi-szabadsagharcban-2/m-12C9/muller-gusztav-kesobb-molitor-agoston-1529/?list=eyJmaWx0ZXJzljogeyJNVS16IFsiTkZPX0tPTllfQm9uYV8xIl19LCAicXVlcnkioiAibW9saXRvciBcdTAWZTFnb3N0In0>> [cit. 12.7.2021].

⁸⁰ Official Army Register of the Volunteer Force of the United States Army for the Years 1861, 62, 63, 64, 65, Part II, New York a New Jersey. Washington : Secretary of War, 1865, p. 403.

z 1. pluku ľahkej artilérie zo západnej Virgínie.⁸¹ Presnejšie od 1. októbra 1861 do 18. apríla 1862 slúžil v batérii B, ktorá sa 23. marca 1862 zúčastnila aj na delostreleckom meraní síl pri Kernstowne v Údolí Shenandoah, keď po niekoľkých útokoch Severanov musel južanský generál Jackson ustúpiť a zažil tak jednu z mála svojich porážok.⁸²

Technická podpora pre armádu

Kornel Fornet pochádzal zo Stráží pod Tatrami⁸³, mal technické vzdelanie a na začiatku vojny slúžil ako ženijný inžinier s hodnosťou major v štábe generála Johna C. Frémonta.⁸⁴ Keď 26. septembra 1861 prišla Frémontova divízia do Jefferson City, hlavného mesta štátu Missouri, Fornet bol zrejme nešťastnou náhodou postrelený do ľavého ramena.⁸⁵ Generál Henry Halleck neskôr Forneta poveril dôležitou úlohou, zorganizovať 22. peší pluk z New Jersey, pričom rodák spod Tatier sa s hodnosťou plukovníka stal v septembri 1862 prvým veliteľom novej jednotky. Nadriadení ho však čoskoro odvolali, keďže sa nevrátil z dovolenky v Uhorsku.⁸⁶

Svoje technické znalosti ponúkol Únii i ďalší rodák zo Slovenska, člen známej košickej rodiny Gersterovcov, Anton Gerster.⁸⁷ Od

⁸¹ Ružička sa narodil v Komárne 29. novembra 1828, po americkej občianskej vojne pracoval v štatistickom úrade vo Washingtone, pričom zomrel v máji 1893. VIDA, István Kornel. *Világostól Appomatoxig. Magyarok az amerikai polgárháborúban*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 2011, s. 340. ISBN 978-963-05-9037-02. Pozri aj: <<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/hadnagyk-es-fohadnagyk-az-184849-evi-szabadsagharcban-2/r-190A/rozsafiredetileg-ruzitska-matyas-1A26/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJNVSI6IHFsiTkZPX0tPTllfQm9uYV8xIl19LCAicXVlcnkiOiAiAicx1MDBmM3pzYWZpIGcdTAWZTF0eVx-1MDBIMXMifQ>> [cit. 12.7.2021].

⁸² PIVÁNY, Hungarians in the American, p. 57.

⁸³ Narodil sa v roku 1818, neskôr študoval na Evanjelickom lýceu v Levoči. Zvyšok života dožil v Uhorsku, zomrel v roku 1894 vo Váci. FORNET, László. *Fornet Kornél 1848-as honvédtörnagye, amerikai ézredes élete*. Budapest, 1946. Dostupné na internete: <<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/tabornokok-es-torzstisztek-az-184849-evi-szabadsagharcban-23DD/iii-eletrajzi-adatok-273C/torzstisztek-27A0/fornet-kornel-28C2/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJNVSI6IHFsiTkZPX0tPTllfQm9uYV8xIl19LCAicXVlcnkiOiAiZm9ybWV0In0>> [cit. 12.7.2021]. Pozri aj: VIDA, The True Cause, p. 233.

⁸⁴ Report of the Joint Committee of the Conduct of the War. Washington : Government Printing Office, 1863, p. 24.

⁸⁵ HUNT, Colonels in Blue, p. 198.

⁸⁶ PIVÁNY, Hungarians in the American, p. 53.

⁸⁷ Anton Gerster (1825-1897) bol absolventom Technickej univerzity vo Viedni,

augusta 1861 fungovala tzv. Gersterova nezávislá ženijná rota na čele s kapitánom Antonom Gersterom, ktorá zabezpečovala technickú podporu Západnej armáde generála Frémonta, v tom čase operujúcej v Missouri.⁸⁸ Rota sa neskôr stala súčasťou 5. pešieho pluku z Missouri, ako jeho rota H.⁸⁹ Napokon bola preradená k 27. pešiemu pluku z Missouri, znova ako rota H.⁹⁰

K dôležitým úlohám Antona Gerstera patrila inšpekcia pevností, i tých dobytých po bojoch s Južanmi.⁹¹ Brigádny generál J. W. Davidson informoval o nasadení svojej divízie počas úspešného dobývania mesta Little Rock v štáte Arkansas 10. septembra 1863, divízia mala prekonať riekou Arkansas a zaútočiť na mesto zozadu, pričom na všetky dôležité opatrenia, ako zákopové práce, umiestnenie batérií či položenie mosta, dohliadali noc pred útokom štábni dôstojníci podplukovník Coldwell a kapitáni J. L. Halley a Anton Gerster.⁹² Vo februári 1864 sa začali práce na zlepšení obrany pevnosti Fort Smith v Arkansase a miestnych zásobovacích skladov, pričom na činnosť posádky dohliadal práve Gerster. Keď 9. apríla 1864 spísal správu, konštatoval takmer hotovú pevnosť číslo 2 na Texaskej ceste, umiestnenie dvoch 12-librových diel a budovanie zdvíhacieho mosta. Pevnosť číslo 3 blízko katolíckeho kláštora, s výnimkou strieľní, mala byť dokončená za nanajvýš 15 dní

ako veterán revolučných bojov emigroval do USA. Zomrel v San José v Kalifornii. Bol strýkom dvoch slávnych príslušníkov tohto rodu – Arpád Gerster patril k významným americkým chirurgom, Etela Gersterová bola svetoznáma operná speváčka. BAUM, Hermann. *Gerster. Acht Generationen 1615 – 1927*. Norderstedt : Books on Femand, 2020, s. 60-63. ISBN 9783751983679.

⁸⁸ Missouri Troops in Service during the Civil War. Washington : Government Printing Office 1902, p. 223.

⁸⁹ Pluk bol organizovaný v meste St. Louis v štáte Missouri od septembra do decembra 1861, kapitán Gerster bol jeho príslušníkom od 9. septembra 1861. Official Army Register of the Volunteer Force of the United States Army for the Years 1861, 62, 63, 64, 65, Part VII. Missouri, Wisconsin, Iowa, Minnesota, California, Kansas, Oregon and Nevada. Washington : Secretary of War, 1865, p. 86.

⁹⁰ The Miscellaneous Documents of the House of Representatives for the Second Session of the Fiftieth Congress, 1888 – 1889. Washington : Government Printing Office, 1889, p. 344.

⁹¹ The War of the Rebellion: A Compilation of the Official Records of the Union and Confederate Armies. Series I-Volume XXII. Washington : Government Printing Office, 1902, p. 257.

⁹² The War of the Rebellion: A Compilation of the Official Records of the Union and Confederate Armies. Series I-Volume 32, p. 486-487.

a pevnosť číslo 4 na ceste do Van Buren mala byť hotová do 50 dní, išlo však o najväčšiu stavbu, na ktorej robilo až 500 mužov.⁹³ Inokedy zase kapitán Gerster kontroloval muničný sklad vo Fort Davidson v Missouri. Podľa jeho správy datovanej 20. augusta 1864 bolo síce zariadenie v dobrom stave, no aby sa zabránilo zvlhnutiu uloženého materiálu, navrhoval zvýšiť strop, dosiahnuť tak prevzdušnenie interiéru a zabezpečiť odvodnenie priestorov.⁹⁴ O mesiac neskôr generál Thomas Ewing Jr. nedokázal odolávať južanským silám generála Sterlinga Pricea, prikázal vyhodiť do vzduchu muničný sklad v pevnosti Fort Davidson a ustupovať smerom k St. Louis. Gerster však patril k príslušníkom 27. pešieho pluku z Missouri iba do 9. septembra 1864.⁹⁵

Prípady zdravotných komplikácií

Počas americkej občianskej vojny podľahlo zdravotným komplikáciám po zraneniach či rôznym chorobám oveľa viac vojakov, než ich zahynulo priamo na bojiskách. Hygienické štandardy bývali často nedostatočné, pričom mnohé diagnózy medicína nevedela ešte adekvátne riešiť.⁹⁶ Príkladom sú aj nasledujúce osudy dvoch dôstojníkov slúžiacich v armáde Únie. Teodor Majtění⁹⁷, ktorý

⁹³ BEARSS, Edwin C. Confederate Action Against Fort Smith Post: Early 1864. In *Arkansas Historical Quarterly*, Vol. 29, No. 3 (Autumn 1970), p. 226-251. Pozri aj: <<http://www.arkansaspreservation.com/arkansas-register-listings/fort-2-rifle-pits>> [cit. 16.3.2021]. <https://doi.org/10.2307/40025486>

⁹⁴ The Miscellaneous Documents of the House of Representatives for the Second Session of the Fiftieth Congress, 1892-1893. Washington : Government Printing Office, 1893, p. 806

⁹⁵ Official Army Register of the Volunteer Force of the United States Army for the Years 1861, 62, 63, 64, 65, Part VII. Missouri, Wisconsin, Iowa, Minnesota, California, Kansas, Oregon and Nevada. Washington : Secretary of War, 1865, p. 115.

⁹⁶ K najčastejším ochoreniam vojakov Únie či Konfederácie s fatálnymi následkami patrili dyzentéria, týfus, zápal pľúc, tuberkulóza a kiahne. HUGHES, The New Civil War, p. 116.

⁹⁷ Majtění sa narodil v roku 1838 v maďarskej obci Bonyhád, pochádzal z tzv. staršej barónskej vetvy Majténiovcov (rod Majthényi), pričom predkovia tejto vetvy do 18. storočia pôsobili prevažne v Trnave. Jeho otec Jozef Majtění zastával funkciu kráľovského radcu a riaditeľa panstva. Po revolúcii emigroval do USA. S rodinou sa usadil v Novom Budíne v Iowe a potom v Davenporte. STEVENS, Robert Allan: *The Bracken Rangers. Company K, 28th Regiment, 1st Indiana Cavalry, and Essays on the American Civil War*. Miami : Three Stars Press, 2011, p. 83. ISBN-9781257851256. SZLUHA, Márton. *Nyitra vármegye nemes családjai II*. Budapest : Heraldika Kiadó,

pochádzal z nitrianskeho šľachtického rodu, vystriedal v priebehu občianskej vojny viacero útvarov. Vojak s bydliskom v Davenporte, štát Iowa, slúžil od 28. mája 1861 s hodnosťou seržant v rote C iowského 2. pešieho pluku. Už od 21. augusta 1861 však patril k členom tzv. telesnej stráže generála Frémonta.⁹⁸ Tomuto zvláštnemu útvaru velil Maďar major Karol Zágonyi.⁹⁹ Majtění v ňom slúžil do 30. novembra 1861, pričom 15. septembra 1861 získal poručícku hodnosť a 25. októbra 1861 sa zúčastnil na jazdeckom útoku pri Springfiede v štáte Missouri.¹⁰⁰

Po rozpustení spomínaného zvláštného útvaru bol Majtění 18. apríla 1862 vymenovaný za kapitána a veliteľa roty K 1. jazdeckého pluku z Indiany, na jar a v lete 1863 pôsobil ako tzv. aid-de-camp (pobočník) generála Olivera O. Howarda. Jeho služba však bola poznamenaná dlhodobými a serióznymi zdravotnými ťažkosťami. 15. marec 1863. Chorý v tábore blízko Stafford Court-House. Trpí na následky rubeoly, dôstojníka treba poslať do nejakej všeobecnej nemocnice, aby tam zachránili jeho život, písalo sa v dobovej správe. Istý čas skutočne trávil liečením vo všeobecnej nemocnici v Georgetowne, D. C., no už v máji 1863 bol Majtění spomínaný v súvislosti s ťažkou bronchitídou. V druhej polovici roku 1864 velil, na základe rozkazu generála Meadea, odvedencom, ktorým ešte neskončila trojročná služba. Napokon sa 12. decembra 1864 skončila aj služba kapitána Majtěního, armádu oficiálne opustil pri Petersburgu vo Virgínii.¹⁰¹

Slovenská exilová literatúra uvádza medzi Slovákmi bojujúcimi na strane Severu aj istého Juraja Greceníka. Kapitán Greceník (George

2005, s. 84. ISBN 9789639204188. Za doplnujúce informácie autor štúdie ďakuje PhDr. Petrovi Kerestešovi, PhD.

⁹⁸ The Davenport Daily Gazette: Wednesday Morning, April 30, 1862, p. 1.

⁹⁹ GUETH, Ádám: *Egy magyar, akit elfíjt a szél... Zágonyi Károlyi, a springfieldi hős*. Dostupné na internete: <<http://epa.oszk.hu/00900/00960/00027/zagonyi.html>> [cit. 16.3.2021].

¹⁰⁰ HANNINGS, Bud, *Every Day in the Civil War. A Chronological Encyclopedia*. Bingley : Emerald Group Publishing Limited, 2011, p. 95. ISBN 978-0786444649. GUETH, Egy magyar.

¹⁰¹ Majtění sa ako chorý spomínal už auguste 1862. V armádnej službe však pokračoval aj po vojne, konkrétne v 6. jazdeckom pluku. Istý čas pôsobil aj v Uhorsku ako dôstojník vlastibrany, no napokon sa do USA vrátil a v zámorí aj zomrel – zrejme v roku 1909 v Good Hope, štát Missouri. STEVENS, The Bracken Rangers, p. 83-84.

Grecheneck) slúžil v 72. newyorskom pešom pluku, konkrétne v „nemeckej“ rote A.¹⁰² Počas bitky pri Williamsburgu vo Virgínii 5. mája 1862 bol vážne zranený.¹⁰³ Greceník sa potom liečil v nemocnici vo Washingtone, D.C., keďže ťažké strelné zranenie poškodilo tepnu, zdravotníci mu amputovali časť pravej nohy, i tak však 17. mája 1862 zomrel na následky gangrény.¹⁰⁴ Bitka pri Williamsburgu znamenala pre newyorský 72. peší pluk skutočné jatky: kapitán Darwin Willar a 59 mužov počas boja padlo, kapitáni Patrick Barret a Juraj Greceník, ako aj ďalších 22 mužov utrpelo v konečnom dôsledku smrteľné zranenia, piati dôstojníci a 62 mužov malo menej závažné zranenia a 44 mužov zostalo nezvestných.¹⁰⁵

Viac než desaťročie po skončení americkej občianskej vojny, v novembri 1876, zomrel v Prešporke ďalší veterán, lekár, novinár, viedenský rodák a neskôr prešporský občan Anton (Antal) Janisch.¹⁰⁶ Vojak s týmto menom skutočne slúžil v rote M 1. pluku ľahkej artilérie z Wisconsinu, počas občianskej vojny umiestnenej vo viacerých pevnostiach vo Virgínii¹⁰⁷. V roku 1872 sa však Janisch vrátil do habsburskej monarchie a usadil sa v meste na Dunaji, odkiaľ pochádzali jeho rodičia. Od čias občianskej vojny mal vraj oslabené pľúca, čo sa mu malo napokon stať osudným.¹⁰⁸

¹⁰² KRAJSA, Slovaks in America, p. 10. BARRAM, Rick. *The 72nd New York Infantry in the Civil War. A History and Roster*. Jefferson, North Carolina : McFarland and Company, 2014, p. 11. ISBN 978-0-7864-7644-2.

¹⁰³ The Miscellaneous Documents of the House of Representatives for the First Session of the Forty-eighth Congress, 1883 – 1884. Washington : Government Printing Office, 1884, p. 1075.

¹⁰⁴ OTIS, George A. –HUNTINGTON, D. L. *The Medical and Surgical History of the War of the Rebellion. Part III. Volume II. Surgical History*. Washington : Government Printing Office, 1883, p. 173.

¹⁰⁵ Dostupné na internete: <<https://civilwarintheeast.com/us-regiments-batteries/new-york-infantry/72nd-new-york/>> [cit. 16.3.2021].

¹⁰⁶ MOLNÁR, László. Ács Tivadar (1901 – 1974) művelődéstörténeti publicisztikáiból. Piliscsaba : A Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2008, s. 119. Dostupné na internete: <http://real.mtak.hu/18133/1/acs_tivadar_irasai_141105.pdf> [cit. 18.3.2021].

¹⁰⁷ The Civil War Soldiers and Sailors System. Janisch, Anton. Dostupné na internete: <<https://www.nps.gov/civilwar/search-soldiers-detail.htm?soldierId=4B5426AC-DC7A-DF11-BF36-B8AC6F5D926A>> [cit. 26.10.2022].

¹⁰⁸ MOLNÁR, Ács Tivadar, s. 119.

Zastúpenie v zdravotníckom personáli

Nie všetci účastníci americkej občianskej vojny znášho územia brali do rúk zbrane, Ján Bernard Bettelheim z Prešporka bol v priebehu roka 1863 lekárom 106. pešieho pluku z Illinois s hodnosťou major.¹⁰⁹ Musel však čeliť viacerým obvineniam, v prvom rade zo zanedbania starostlivosti, keď údajne jeho vinou zomrel v poľnej nemocnici vojak. Keďže sa výpovede svedkov rôznili, nedbanlivosť doktora Bettelheima sa nepotvrdila. Prešporský rodák mal tiež zobrať proviant určený pre pacientov a sústavne kritizovať vyšších dôstojníkov pre ich záľubu v alkohole. Tu už znel verdikt súdu „vinný“ a nasledovalo Bettelheimovo prepustenie z armády.¹¹⁰

Ako príslušník zdravotníckeho personálu bol vedený aj istý Bernard Šimík (Bernard Simig)¹¹¹, spočiatku od mája 1861 vojak 9. newyorského pešieho pluku (rota H). Hoci mal v pluku slúžiť dva roky, 1. apríla 1863 bol uvádzaný ako invalid.¹¹² Neskôr od 20. mája 1863 slúžil ako armádny nemocničný sanitár a od 2. júla 1864 bol poslucháčom medicíny.¹¹³

¹⁰⁹ Hoci Ján Bernard Bettelheim (1811 – 1870) pochádzal z prešporskej židovskej rodiny, počas svojho pôsobenia v Turecku konvertoval na protestantizmus a v rokoch 1846 – 1854 bol misionárom na japonskom ostrove Okinawa. Zomrel v Brookfiede, štát Missouri. RECHCIGL, Miloslav. *American Learned Men and Women with Czechoslovak Roots*. Bloomington, Indiana : AutorHouse, 2020, 966 p. ISBN-9781728371603.

¹¹⁰ LOWRY, Thomas, J.–WELSH, Jack D. *Tarnished Scalpels. The Court-Martials of Fifty Union Surgeons*. Mechanicsburg : Stockpole Books, 2000, p. 51-53. ISBN 9780811716031.

¹¹¹ Doktora Simika uvádza i slovenská exilová literatúra a jeho priezvisko (Šimík, Šimik) môže skutočne naznačovať slovenský pôvod. Ako vojenský lekár, konkrétne chirurg, bol vedený aj v rokoch 1872 – 1873 počas mŕtvicej vojny, keď prišiel o nohu, i v rokoch 1874 a 1879, keď dosiahol kapitánsku hodnosť. Zomrel v auguste 1883, ako naznačuje dobová správa, zrejme sa otrávil. Je pochovaný na národnom cintoríne v San Franciscu. BIĽAKOWSKI, Alexander M. *Ethnic and Racial Minorities in U.S. Military. Volume One*. Santa Barbara, California : ABC-CLIO, 2013. Výstrižok z dobových novín dostupný na: <<https://www.findagrave.com/memorial/32857414/bernard-gustave-semig#view-photo=138862791>> [cit. 16.3.2021].

¹¹² Report of the Adjutant-General of the State of New York-Ninth Infantry, p. 48. Dostupné na internete: <https://dmna.ny.gov/historic/reghist/civil/rosters/Infantry/9th_Infantry_CW_Roster.pdf> [cit. 22.3.2021].

¹¹³ PIVÁNY, Hungarians in the American, p. 57.

Záver

Problematika vystáhovalectva do USA a následného zapojenia sa rodákov zo Slovenska do bojov počas americkej občianskej vojny je zatiaľ nedostatočne preskúmaná. Niektoré uvádzané zdroje obsahujú i ďalšie mená „slovenských“ vojakov počas konfliktu medzi Úniou a Konfederáciou, nám sa však dosiaľ nepodarilo potvrdiť, že z územia dnešnej Slovenskej republiky naozaj pochádzali, prípadne poukázať na ich spojitosť so Slovenskom či slovenskú etnicitu. Dokonca i v literatúre či rôznych internetových zdrojoch často spomínané meno vojaka a dobrodruha z Klenovca Samuela Figuliho¹¹⁴ sa v relevantných dobových prameňoch nenachádza.

Môžeme sa iba domnievať, že počas občianskej vojny v USA bojovalo podstatne viac mužov zo Slovenska, než uvádzame v našej štúdií, a to predovšetkým na strane Severu. Približne každý štvrtý vojak Únie sa totiž narodil mimo územia USA.¹¹⁵ Objaviť meno či mená vojakov zo Slovenska bojujúcich na strane južanskej Konfederácie by bolo vskutku raritné. Problematika si však nepochybne zasluhuje pozornosť historikov, aj preto, že téma občianskej vojny v americkej spoločnosti značne rezonuje aj dnes, približne 160 rokov po jej skončení.¹¹⁶

¹¹⁴ KRAJSA, Slovaks in America, p. 10.

¹¹⁵ HUGHES, The New Civil War, p. 12.

¹¹⁶ Štúdia je prepracovanou a rozšírenou verziou článkov uverejnených k 160. výročiu vypuknutia americkej občianskej vojny. Pozri: ČERVENKA, Juraj. Spod Tatier do boja proti rebelom. Vojaci zo Slovenska v uniformách Únie. In *Historická revue*, 2021, roč. XXXII, č. 10, s. 34-41. ISSN 1335-6550. ČERVENKA, Juraj. Najviac „modrokabátnikov“ v pechote. Slováci v krutej americkej vojne. In HAVIAR, Štefan (ed.). *Národný kalendár 2022*. Martin : Matica slovenská, 2021, s. 122-125. ISBN 978-80-8128-274-4.

Použité pramene a edície prameňov

Annual Report of the Adjutant-General of the State of New York for the Year 1900, No. 23. Albany: James B. Lyon-State Printer, 1901.

Congressional Record, Proceedings and Debates of the 88th Congress, Second Session, Volume 110 – Part 19, January 7 1964, to October 3, 1964.

Illinois Anjutant General's Report Regiment and Unit Histories 1861 – 1866, Printed 1900, p. 323-327.

The Miscellaneous Documents of the House of Representatives for the First Session of the Forty-eighth Congress, 1883 – 1884. Washington : Government Printing Office, 1884.

The Miscellaneous Documents of the House of Representatives for the Second Session of the Fiftieth Congress, 1888 – 1889. Washington: Government Printing Office, 1889.

The Miscellaneous Documents of the House of Representatives for the Second Session of the Fiftieth Congress, 1892 – 1893. Washington: Government Printing Office, 1893.

Missouri Troops in Service during the Civil War. Washington: Government Printing Office, 1902.

Official Army Register of the Volunteer Force of the United States Army for the Years 1861, 62, 63, 64, 65, Part II, New York a New Jersey. Washington : Secretary of War, 1865.

Official Army Register of the Volunteer Force of the United States Army for the Years 1861, 62, 63, 64, 65, Part V, Ohio, Michigan. Washington : Secretary of War, 1865.

Official Army Register of the Volunteer Force of the United States Army for the Years 1861, 62, 63, 64, 65, Part VII. Missouri, Wisconsin, Iowa, Minnesota, California, Kansas, Oregon and Nevada. Washington : Secretary of War, 1865.

Report of the Joint Committee of the Conduct of the War. Washington : Government Printing Office, 1863.

The Union Army, Vol. 4: A History of Military Affairs in the Loyal States 1861 – 65. London : Forgotten Books, 2018.

The War of the Rebellion: A Compilation of the Official Records of the Union and Confederate Armies. Series I-Volume XII, Part 15. Washington : Government Printing Office, 1880.

The War of the Rebellion: A Compilation of the Official Records of the Union and Confederate Armies. Series I-Volume V, Chapter XIV (Operations in Maryland, Northern Virginia and West Virginia). Washington : Government Printing Office, 1881.

The War of the Rebellion: A Compilation of the Official Records of the Union and Confederate Armies. Series I-Volume VIII, No. 8 (Operations in Missouri, Arkansas, Kansas and Indian Territory). Washington : Government Printing Office, 1883.

The War of the Rebellion: A Compilation of the Official Records of the Union and Confederate Armies. Series I-Volume 32, Part I (Reports). Washington : Government Printing Office, 1891.

The War of the Rebellion: A Compilation of the Official Records of the Union and Confederate Armies. Series II-Volume V, Part I (Prisoners of War). Washington : Government Printing Office, 1899.

The War of the Rebellion: A Compilation of the Official Records of the Union and Confederate Armies. Series I-Volume XXII. Washington : Government Printing Office, 1902.

BATES, Samuel P. *History of the Pennsylvania Volunteers 1861 – 65*. Harrisburg, 1868 – 1871.

CURTIS, Sam'l Prentis. The Army of the South-West and the First Campaign in Arkansas. In *Annals of Iowa*, Vol. VI, No. I (January 1868), p. 3.

RECHCIGL, Miloslav. *American Learned Men and Women with Czechoslovak Roots*. Bloomington, Indiana : AuthorHouse, 2020, 966 p.

REID, Whitelaw. *Ohio in the War: Her Statesmen, Generals and Soldiers. Volume II: The History of Her Regiments and Other Military Organizations*. Cincinnati : The Robert Clarke CO., 1895.

SCOTT, Robert N. (ed.). *Official Records of the Union and Confederate Armies, Operations in Kentucky, Tennessee, North Mississippi, North Alabama and Southwest Virginia*. March 4-June 10, 1862. Washington D. C. : Government Printing Office, 1884.

OTIS, George A.–HUNTINGTON, D. L. *The Medical and Surgical History of the War of the Rebellion. Part III. Volume II. Surgical History.* Washington : Government Printing Office, 1883.

Dobová tlač

Davenport Daily Gazette, ročník 1862

Fremden-Blatt, ročník 1864

New York Times, ročník 1861

Použitá literatúra

BARRAM, Rick. *The 72nd New York Infantry in the Civil War. A History and Roster.* Jefferson, North Carolina : McFarland and Company, 2014, 316 p.

BATEMAN, Newton–SELBY, Paul–CURREY, Josiah Seymour. *Historical Encyclopedia of Illinois, Vol. 1.* Chicago : Munsell Publishing Company, 1921, 1437 p.

BAUM, Hermann. *Gerster. Acht Generationen 1615 – 1927.* Norderstedt : Books on Femand, 2020, 66 p.

BEARSS, Edwin C. Confederate Action Against Fort Smith Post : Early 1864. In *Arkansas Historical Quarterly*, Vol. 29, No. 3 (Autumn 1970), p. 226-251. <https://doi.org/10.2307/40025486>

BIELAKOWSKI, Alexander M. *Ethnic and Racial Minorities in U. S. Military. Volume One.* Santa Barbara, California : ABC-CLIO, 2013, 865 p.

BRYAN, Chris M. *Cedar Mountain to Antietam. A Civil War Campaign History of the Union XII Corps, July – September 1862.* El Dorado Hills, California : Savas Beatie, 2022, 384 p.

COOLEY, Billy Joe. Court Martial of the Mad Cossack. In *Old Huntsville Magazine*, 1993, Vol. IV, No. 35, p. 24-26.

ČERVENKA, Juraj. Rodák z východného Slovenska bránil Washington. Major Karol Šemšei, priamy účastník americkej občianskej vojny. In *História*, roč. 19, č. 2, 2020, s. 4-10.

ČULEN, Konštantín. *Dejiny Slovákov v Amerike I.* Bratislava : Nakladateľstvo Slovenskej ligy, 1942, 277 s.

ČULEN, Konštantín. O Slovákoch, ktorí bojovali za oslobodenie amerických otrokov. In *Slovenský denník*, 27. januára 1937, roč. XX, č. 21, s. 3.

EICHER, John H. – EICHER, David J. *Civil War High Command*. Stanford, California : Stanford University Press, 2001, 1040 p.

GIBBS, Joseph. *Three Years in the Bloody Eleventh. The Campaigns of a Pennsylvania Reserves Regiments*. University Park : The Pennsylvania State University, 2002, 400 p.

GRAHAM, David. A Fight for a Principle. The 24th Illinois Volunteer Infantry Regiment. In *Journal of the Illinois State Historical Society*, 104:1/2 (2011). <https://doi.org/10.2307/41201313>

HANNINGS, Bud. *Every Day in the Civil War. A Chronological Encyclopedia*. Bingley : Emerald Group Publishing Limited, 2011, 637 p.

HELLER, Charles E. *Portrait of an Abolitionist. A Biography of George Luther Stearns*. Westport, Connecticut : Greenwood Press, 1996, 264 p.

HUGHES, Mark. *The New Civil War Handbook*. New York : Savas Beatie, 2009, 144 p.

HUNT, Roger D. *Colonels in Blue. Missouri and the Western States and Territories*. Jefferson, North Carolina : McFarland and Company, 2019, 249 p.

HUTEČKA, Jiří. *Země krví zbrocená. Americká občanská válka 1861 – 1865*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2008, 564 s.

CHAMBERLIN, Taylor M.–SOUDERS, John M. *Between Reb and Yank: A Civil War History of Northern Loudoun County, Virginia*. Jefferson, North Carolina : Mc Farland & Company, 2011, 356 p.

KEEGAN, John. *The American Civil War. A Military History*. New York : Vintage Books, 2009, 432 p.

KNIGHT, James R. *The Battle of Pea Ridge: The Civil War Fight for the Ozarks*. Cheltenham : History Press, 2012, 160 p.

KRAJSA, Joseph C. *Slovaks in America. A Bicentennial Study*. Middletown, Pennsylvania : The Slovak League of America, 1978, 494 p.

LOWRY, Thomas P. *Curmudgeons, Drunkyards and Outright Fools. Courts-Martial of Civil War Union Colonels*. Lincoln : Univesity of Nebraska Press, 2003, 258 p.

LOWRY, Thomas P. *Tarnished Eagles. The Courts-Martial of Fifty Union Colonels and Lieutenant Colonels*. Mechanicsburg (PA) : Stackpole Books, 1997, 258 p.

LOWRY, Thomas, J. – WELSH, Jack D. *Tarnished Scalpels. The Court-Martials of Fifty Union Surgeons*. Mechanicsburg : Stockpole Books, 2000.

MORENO, Barry. *Ellis Island*. Charleston (SC) : Arcadia Publishig, 2003, 217 p.

ONDREJŠÍK, Tomáš. Príbeh abovského rodáka Gabriela Korponayho. In *Košické Historické Zošity 27/2017. Zborník Dejepisného spolku v Košiciach*. Košice : Dejepisný spolok v Košiciach, 2017, s. 28-44.

ORR, Timothy J. *Last to Leave the Field. The Life and Letters of First Sergeant Ambrose Henry Hayward, 28th Pennsylvania Volunteer Infantry*. Knoxville : The University of Tennessee Press, 2010, 320 p.

PIVÁNY, Eugene. *Hungarians in the American Civil War*. Cleveland, Ohio, 1913 (Reprinted 2012), 64 p.

ROBERTS, Robert B. *Encyclopedia of Historic Forts: The Military, Pioneer, and Trading Posts of the United States*. New York : Macmillan, 1988, 894 p.

STEVENS, Robert Allan. *The Bracken Rangers. Company K, 28th Regiment, 1st Indiana Cavalry, and Essays on the American Civil War*. Miami : Three Stars Press, 2011, 513 p.

SZLUHA, Márton. *Nyitra vármegye nemes családjai II*. Budapest : Heraldika Kiadó, 2005, 798 p.

VIDA, István Kornel. *The True Cause of Freedom. The Kossuth Emigration and the Hungarians' Participation in the American Civil War*. Debrecen : The University of Debrecen, 2008, 370 p.

VIDA, István Kornel. *Világostól Appomatoxig. Magyarok az amerikai polgárháborúban*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 2011, 373 s.

VLHA, Marek. *Dopisy z války Severu proti Jihu. Korespondence českých vojáků v americké občanské válce*. Brno : Matice moravská, 2010, 133 s.

VLHA, Marek. *Mezi starou vlastí a Amerikou. Počátky české krajské komunity v USA 19. století v transatlantické perspektivě. Disertační práce*. Brno : Masarykova univerzita, 2013, 367 s.

Internetové zdroje:

www.arcanum.hu

www.battlefields.org

www.battleofperryville.com

www.civilwararchive.com

www.civilwardata.com

www.civilwarintheeast.com

www.civilwar.illinoisgenweb.org

www.dmna.ny.gov

www.epa.oszk.hu

www.familysearch.org

www.genealogytrails.com

www.historicnewengland.org

www.museum.dmna.ny.gov

www.nps.gov

www.scout.lib.utk.edu

www.real.mtak.hu

www.vasvary.sk-szeged.hu

Dopad fyloxéry a peronospóry na vinohradníctvo malokarpatských miest v druhej polovici 19. storočia

LUCIA BURDOVÁ

The impact of phylloxera and downy mildew on the viticulture of Small Carpathian towns in the second half of the 19th century

Abstract: This paper presents a comprehensive description of the biggest viticulture catastrophe in the oldest vine-growing region of Slovakia, the Small Carpathian region. In the 1880s, the region was affected by Phylloxera and downy mildew, imported grape-wine diseases spreading across European vineyards in the second half of the 19th century. Paper outlines the spread of these two diseases in Europe, in Slovakia, but centers mainly around the situation in the Small Carpathian region from the first outbreak on the borderline of Pozsony county (Bratislava County) until the elimination of the diseases in 1920s'. Paper presents an exhaustive account of the subsequent damage control countermeasures, which required state controlled intervention based on the latest scientific knowledge of that time. The practical implementation was difficult, but due to the all-level-involvement - i.e. state, cities, smaller municipalities/towns, and various local and community-based organizations – both diseases were gradually suppressed. The important factor in these successes is attributed to the support of the educational institutions and courses, raising awareness of vine-producers, financial incentives, and targeted material aid of American rootstock. The aim of this paper is to summarize the current knowledge about phylloxera and downy mildew in the cities of the Small Carpathian region, supplemented by archival research. Using the example of Pezinok, Modra and Svätý Jur, the paper describes the battle with diseases, the protection of vineyards and the creation of wine nurseries. The study was based on accessible literature research of the counter measures and regulations, which are complemented by archival resources.

Keywords: Phylloxera, Plasmopara viticola, viticulture, American rootstock, copper sulfate (blue vitriol)

V predloženej práci sa venujeme problematike fyloxéry a peronospóry – ochoreniam viniča hroznorodého, ktoré sa v druhej

polovice 19. storočia rozšírili z Francúzska do celej Európy. Neobišli ani územie Rakúsko - Uhorskej monarchie a najstarší vinohradnícky región Slovenska – malokarpatskú oblasť.¹ Na príkladoch malokarpatských miest sa snažíme predstaviť vývoj oboch nákaz od ich objavenia sa v osemdesiatych rokoch 19. storočia v hraniciach Bratislavskej župy, po ich potlačenie v dvadsiatych rokoch 20. storočia. Popisujeme úsilie, ktoré v boji proti novým chorobám, vynakladali štátne orgány a mestské správy. V práci sa snažíme na základe štátnych zásahov, obecných a mestských vyhlášok, zrekonštruovať systém opatrení, ktoré mali spomaliť šírenie nákaz, venovali sa pomoci miestnym vinohradníkom a obnove zničených vinohradov.

Fyloxéra a peronospora boli slová, ktoré v 19. storočí vyvolávali hrôzu v celej Európe. Dovtedy neznáme ochorenia, ktoré zasiahli vinohrady starého kontinentu, natrvalo zmenili charakter európskeho vinohradníctva. Ich rozšírenie bolo na jednej strane zničujúcou udalosťou, na strane druhej stálo za prerodom vinohradníctva, jeho racionalizáciou a modernizáciou.

Za náhly výskyt fyloxéry, ako aj ostatných dovtedy v Európe neznámych patogénov, mohlo viacero faktorov. Jedným z nich bol import nových druhov rastlín, medzi nimi i amerických odrôd viniča hroznorodého, ktoré boli žiadané z praktických, ako aj okrasných dôvodov. Viaceré rastlinné a živočíšne druhy smerovali do Európy už v predchádzajúcom období ako následok dopytu vedeckej i laickej verejnosti po exotických druhoch z Nového sveta. Spolu s nimi sa však na paluby lodí dostávali aj parazitické mikroorganizmy a rastlinní či živočíšni škodcovia. Všeobecne sa

¹ Za starších autorov sa dejinám malokarpatského vinohradníctva sa vo svojich prácach dlhoročne venuje prof. Jozef Baďurík. Z mladšej generácie napr. Michal Franko. Pozri: FRANKO, Michal. Organizácia a správa viničných hôr malokarpatských miest Svätý Jur, Pezinok a Modra : (druhá polovica 16. storočia a 17. storočie). Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, spoločné pracovisko Trnavskej univerzity v Trnave a Vedy, vydavateľstva Slovenskej akadémie vied, 2018, 185 s. ISBN 978-80-568-0138-3., FRANKO, Michal. Viničné štatúty a návrh vývoja viničného práva v Malokarpatskej oblasti. In *Studia historica Tyrnaviensia* IX-X. Kraków : Towarzystwo Słowaków w Polsce, Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2010, s. 110 – 121. ISBN 978-83-7490-327-1. Jeho práce sú zamerané na vinohradnícke právo, štatúty, či organizáciu a správu vinohradníctva v jednotlivých vinohradníckych lokalitách.

prijíma názor, že prítomnosť nových ochorení súvisela so zmenami, ktoré nastali s príchodom priemyselnej revolúcie, rozvojom obchodu a zámorských stykov s americkým kontinentom. V literatúre sa za rozhodujúci faktor považuje zavedenie parnej plavby, ktorá výrazne skrátila čas potrebný k úhynu mnohých pôvodcov rastlinných nákaz.²

K najničivejším škodcom plodín, konkrétne viniča hroznorodého, ktoré zasiahli Európu patrila fyoxéra. Nie je známe, ktoré plavidlo ju prinieslo na európsku pôdu, ani presné datovanie. Vieme len, že v určitom bode sa cez Atlantik dostal ukrytý vo vlhkej zemi, inak nevinne vyzerajúci zväzok viniča, na ktorom žil drobný, ľudskému oku neviditeľný hmyz. Krutou hrou osudu súviselo zavlečenie zhubného ochorenia s importom amerických odrôd viniča, ktoré mali európskym vinohradníkom zabezpečiť odolnosť vinohradov voči inej pohrome - múčnatke, oídium (lat. *Uncinula necator*).³ Fyloxéra spôsobovala na vinohradoch veľké škody, no v snahe nájsť účinný prostriedok, ktorý by ju dokázal zastaviť, sa do Európy dostal ďalší patogén, pleseň viničová, známa ako peronospóra (lat. *Plasmopara viticola*). Jej rozšírenie súviselo s dovozom podnoží amerického viniča, imúnneho voči negatívnym účinkom fyloxéry. Dve na seba nadväzujúce epidémie stáli za najväčšou katastrofou európskeho vinohradníctva a neobišli ani Uhorsko a jeho vinohradnícke oblasti nachádzajúce sa na území dnešného Slovenska.⁴

Práca popisuje prítomnosť fyloxéry a peronospóry v Uhorsku so zameraním na najstarší vinohradnícky región Slovenska,

² Prvé importované ochorenia rastlín sa na európskom kontinente začali objavovať v období pred zavedením parných lodí. Niektoré druhy patogénov boli schopné prežiť aj podmienky, ktoré súviseli s dlhšou zaoceánskou plavbou.

³ Oídium tuckeri, pôvodcom choroby sú vreckaté huby (oddelenie Ascomycota). Pomenovanie získali podľa Williama Tuckera, ktorý ich prvýkrát objavil v Anglicku v roku 1845. Huba pochádzala zo Severnej Ameriky, kde bola identifikovaná a opísaná už v roku 1834. Do Európy bola pravdepodobne zavlečená cez Anglicko začiatkom 40-tych rokov 19. storočia a následne sa rýchlo rozšírila po celom kontinente. Huba napádala poľné plodiny, okrasné rastliny, ovocné dreviny a kry. PAVLOUŠEK Pavel. *Bio odrůdy révy vinné*. Praha : Grada Publishing, a.s., 2016, s. 94-96 a MUSIL Stanislav. Ochrana viniča pred škodlivými činiteľmi. In KRIPPEL Mikuláš a PRUDKOVA Jarmila (ed.). *Vinohradníctvo*. Bratislava : SVPL, 1961, s. 442-445.

⁴ M. Franko sa zaoberal dôsledkami fyloxéry na vinohrady v malokarpatskej oblasti v práci: FRANKO, Michal. *Dejiny vinárstva a vinohradníctva*. Trnava : Trnavská univerzita v Trnave, Filozofická fakulta, 2022, s. 48. ISBN 978-80-568-0508-4.

malokarpatskú vinohradnícku oblasť a vinohradnícke mestské centrá Pezinok, Modru a Svätý Jur. Poukazuje na reakciu a kroky vedené zo strany štátnych úradov a miestnych magistrátov, na hospodárske a sociálne následky, s ktorými boli mestá a vinohradníci konfrontovaní. Cieľom práce je snaha zosumarizovať príbeh najväčšej vinohradníckej tragédie, jej priebeh a dopad na vývoj a smerovanie vinárstva a vinohradníctva na príklade malokarpatských vinohradníckych miest Pezinka, Modry, Svätého Jura a ich bezprostredného okolia. Predloženej problematike sa na Slovensku v rámci historického bádania venoval Miloš Jurkovič, ktorý sa zamerail na fyloxéru, jej dejiny, výskyt, rozšírenie a ničenie.⁵ Tému vo svojich výstupoch čiastočne spracoval historik Michal Franko, a to ako súčasť dlhodobého vedeckého výskumu zameraného na históriu malokarpatského vinohradníctva a vinárstva.⁶

Aby sme získali presnejší obraz o pôvodcovi nákazy a pochopili dôsledky, ktoré spôsobil, je dôležité popísať hlavné znaky ochorenia viniča napadnutého voškou viničovou a plesňou viničovou. Pôvodcom fyloxéry bol živočíšny škodca, ktorý pochádzal z oblasti Severnej Ameriky, z okolia Mississippi na východe dnešných Spojených štátov amerických.⁷ Bola to drobná, voľným okom ťažko viditeľná voška, dosahujúca veľkosť maximálne 1,5 mm so žltou sfarbeným telom. Na európskych odrodách viniča napádala listy i korene rastliny, kým na americkom viniči sa zdržiavala najmä na listoch. Voči koreňovej forme boli americké druhy rezistentné. Vývojový cyklus vošky je zložitý. Počas cyklu, ktorý prebieha ako

⁵ JURKOVIČ, Miloš. Fyloxéra Viničová (*Viteus vitifolii* Shim..) In *Agrikultúra : zborník Slovenského poľnohospodárskeho múzea*, 1969, č. 8, s. 115-129.

⁶ V uvedených prácach sa M. Franko zaoberal negatívnymi dopadmi fyloxéry na malokarpatské i slovenské vinohradníctvo, pričom priblížil problémy, ktoré museli vinohradníci po tejto nákaze riešiť. FRANKO, Michal. Kríza slovenského vinohradníctva v časoch prvej Československej republiky. In *Vinič a víno*, 2020, roč. 20, č. 4, s. 136-138. a tiež FRANKO, Michal. Cesta malokarpatského vinohradníctva : od prelomu letopočtov do vzniku Slovenského vinohradníckeho družstva. In *Historika*, 2020, č. 1, s. 34-39.

⁷ Pomenovaním fyloxéry sa označovalo samotné ochorenie viniča, aj jeho pôvodca. Pomenovanie vychádzalo z latinského názvu hmyzu *Phyloxera vastatrix*. Na Slovensku a v Čechách sa pre ochorenie používalo aj označenie révo kaz. Dostupné pod heslom fyloxéra na: Slovníkový portál Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV [online]. Dostupné na: <<https://slovník.juls.savba.sk/?w=fylox%C3%A9ra>>.

na koreňoch, tak na listoch viniča sa vystrieda niekoľko pohlavných a nepohlavných generácií.⁸ Sliny vošky dráždia pletivá koreňov, spôsobujú zhrubnutie – tvorbu hálok (zdurenín), ktoré sa časom rozpadajú a hnijú, čím sa napadnutá rastlina stáva náchylnou pre prienik rôznych baktérií a húb.⁹ Postupne odumierajú celé koreňové partie, ker chradne a hynie (obr.1). Po napadnutí jedného kríku sa vošky presunú na ďalší zdravý, takže nepomáha ani vytrhávanie vyschnutých koreňov a nákaza sa rýchlo šíri ďalej.

Peronospora viticula, teda pleseň viničová, je na rozdiel od fyloxéry hubový organizmus, ktorý napáda všetky zelené časti rastliny. Šíri sa kvapkami vody, alebo vetrom v daždivom a teplom počasí. Darí sa mu pri teplote nad 10°C, ideálne okolo 22-26°C.¹⁰ Prvé príznaky sa prejavujú po 3-4 dňoch od infikovania na vrchnej časti listu, v podobe žltých olejových škvŕn. Na spodnej strane listu sa vytvorí biely povlak. Napadnuté miesta listu nekrotizujú a list predčasne opadáva.¹¹ Infekciou sú ohrozené okrem listov aj súkvetia a to ešte niekoľko týždňov po odkvitnutí, do štádia, kedy majú bobule hrozna veľkosť hrášku. Nakazené súkvetia zmenia farbu na žltozelenú, neskôr zhnednú a zoschnú. Prítomnosť huby na súkvetí znižuje výnosnosť a môže zapríčiniť úplnú stratu úrody. Predčasná strata listovej plochy a znížená schopnosť asimilácie spôsobuje, že v dreve sa ukladá menšie množstvo rezervných látok, zhoršuje sa vyzrievanie dreva a dochádza k zníženiu jeho odolnosti voči nepriaznivým klimatickým podmienkam.¹²

Fyloxéra sa v Európe po prvý krát objavila okolo roku 1860, kedy sa z Anglicka dostala na kontinent, kde najskôr zasiahla Francúzsko. Približne v tomto období začali počiatkom šesťdesiatych rokov 19. storočia v južnej oblasti Rhôny nevysvetliteľne odumierať prvé

⁸ MUSIL Stanislav. Ochrana viniča pred škodlivými činiteľmi. In KRIPPEL, Mikuláš a PRUDKOVÁ, Jarmila (ed.): *Vinohradníctvo*. Bratislava : SVPL, 1961, s.442-445.

⁹ MUSIL, Stanislav. Ochrana viniča pred škodlivými činiteľmi, s.442-445.

¹⁰ HORVÁTHOVÁ, Ivana. Peronospora viniča - pleseň viničová (Plasmopara viticola) [online]. Dostupné na: <<https://www.uksup.sk/storage/app/media/uploaded-files/peronospora-vinica.pdf>>.

¹¹ HORVÁTHOVÁ, Ivana. Peronospora viniča.

¹² HORVÁTHOVÁ, Ivana. Peronospora viniča.

vinice. Príčina náhleho ochorenia bola neznáma.¹³ Rozsah škôd si však vyžiadal rýchly zásah a snahu nájsť odpoveď na otázku, čo devastáciu vinohradov spôsobovalo. Situáciu sťažoval fakt súvisiaci so životným cyklom vošky, ktorý sme uviedli vyššie. To komplikovalo počiatočnú detekciu pôvodcu. Vinohradníci zväčša vykopali ker až po jeho úhyne, teda v čase, kedy sa hmyz presunul ďalej. Pôvodcu ochorenia a teda aj jeho príčinu sa po prvý krát podarilo určiť francúzskemu botanikovi Jules Émile Planchonovi, ktorý so svojimi kolegami objavil na vykopanom koreni živého a ešte produktívneho viniča zhľuky drobných chrobákov. Ich prítomnosť si spojil s ochorením, ktoré ničilo francúzske vinohrady. Hmyzu bolo pridelené meno *Phylloxera vastatrix*.¹⁴ Objav spočiatku nevedel k rýchlej a koordinovanej reakcii. Napriek pokroku, ktorý zaznamenala veda v polovici 19. storočia, zastávala časť vedeckej obce konzervatívny postoj. Niektorí poprední odborníci odmietali dané zistenia uznať, prácu Planchona a jeho spolupracovníkov ako neentomológov odmietali a zamorenie voškou považovali skôr za symptóm než za samotnú príčinu.¹⁵ S pribúdajúcimi dôkazmi však fyloxéru ako pôvodcu ochorenia postupne akceptovali. Súbežne s identifikáciou zdroja prebiehali pokusy zamerané na prevenciu a liečbu napadnutých vinohradov. Kým vedecká obec viedla spory o určenie pôvodcu a možnosti liečby, obyvateľstvo k ochrane svojich viníc využívalo všetky dovtedy známe dostupné prostriedky. Keď zlyhali všetky tradičné metódy ako vypaľovanie a chemické ošetrovanie, uchýľovali sa ľudia k praktikám vychádzajúcim z ľudových povier. V niektorých prípadoch zúfalí vinohradníci zakopávali do pôdy fláštičky so svätenou vodou z Lúrd, v iných ku koreňom viniča zahrabávali ropuchy, ktoré mali vysať jed. Čoskoro

¹³ TELLO, Javier - MAMMERLER, Roswitha - ČAJIĆ, Marko - FORNECK, MAJOR Astrid. Outbreaks in the Nineteenth Century Shaped Grape *Phylloxera* Contemporary Genetic Structure in Europe [online]. In *Scientific reports*, 2019, s.1. Dostupné na: <<https://www.nature.com/articles/s41598-019-54122-0>>.

¹⁴ FORT, Karel. *Mšice réвовá (všeobecně zvaná révokaz)*, *Phylloxera vastatrix* (Planchon) a její zhoubná působnost jakož i prostředky čelící proti její zhoubné působnosti. Mělník, 1902, s. 8.

¹⁵ GALE, Georg. Saving the Vine from *Phylloxera*: A Never-ending Battle [online], s. 55. Dostupné na: <https://www.academia.edu/36310505/Saving_the_Vine_from_Phyloxera_A_Never_ending_Battle>.

sa ukázalo, že ochranu pred škodcom poskytovali piesočnaté pôdy, čoho dôkazom boli vinohrady vysadené na piesčiniach v delte Rhône, ktoré ochoreniu odolávali. Pravidelné záplavy v oblasti južnej Rhône, po ktorých sa odumierajúce vinohrady začali zotavovať, upriamili zároveň pozornosť na možnosť, že zatopenie chorej vinice poskytovalo istý prostriedok, ktorý viedol k jej uzdraveniu.¹⁶

Identifikácia vošky a krajiny pôvodu, priviedla niektorých odborníkov ako Jules E. Planchon k teórii, že európsky vinič môže zachrániť práve jeho americký príbuzný, ktorý zhubným následkom fyloxéry odolával.¹⁷ Botanici vyzorovali, že štepením tradičných európskych odrôd na americké korene, je možné vyrábať vína bez straty pôvodnej kvality. Presadzovanie štepenia napriek tomu neprebiehalo bez problémov. Mnohí vinohradníci daný spôsob odmietali. Ďalšia skupina vedcov uprednostňovala alternatívu založenú na chemickej ochrane so vstrekaním sírouhlika (SC4) ku koreňom viniča (obr.2), ktorý v malých dávkach po viacerých aplikáciách spomaľoval množenie vošky a jej šírenie. Štepenie na americké podpníky sa medzi širšími vrstvami obyvateľstva uplatnilo až po zodpovedaní najdôležitejších otázok, akými boli kompatibilita s európskymi odrodami, adaptácia na miestne klimatické podmienky, jednoduchosť ľahké zrastenie štepu a v neposlednom rade imunita kra.¹⁸ Po viacerých pokusoch, vrátane počiatočných neúspechov s rôznymi druhmi amerických odrôd, a po intenzívnej kampani, ktorá propagovala výhody amerických podpníkov, sa podarilo doceliť ich využívanie v praxi. Medzi významných propagátorov tohto postupu patrili Gaston Bazille, či Jules Emile Planchon a jeho blízki spolupracovníci. Pri metódach využívajúcich americké druhy viniča je potrebné upozorniť na pokusy z deväťdesiatych rokov 19. storočia, založené na vzájomnom krížení s európskymi druhmi. Problémom bolo, že víno z hybridných podpníkov kvalitou výrazne zaostávalo, preto sa používanie hybridov neodporúčalo. V konečnom dôsledku sa v rámci boja proti fyloxére ustálili tri základné spôsoby ochrany viníc. Zatopenie vinohradu, sírouhlikovanie a štepenie.¹⁹

¹⁶ GALE, Georg. Saving the Vine, s. 115.

¹⁷ GALE, Georg. Saving the Vine, s. 105.

¹⁸ FOŘT, Mšice révoová, s. 31.

¹⁹ FOŘT, Mšice révoová, s. 25.

So zvýšeným záujmom o odolné americké podpníky rástol aj záujem o ich dovoz. Následkom toho sa v európskych krajinách rozšírila nová invazívna huba peronospóra. Vinohrady oslabené fyloxérou patogénu ľahko podliehali. Na rozdiel od skúseností s fyloxérou sa v prípade peronospóry podarilo v pomerne krátkom čase určiť pôvodcu a nájsť efektívnu liečbu. Zásľuhu v tomto smere pripisujeme botanikov z Bordeaux, Pierre Marie Alexis Millardetovi. Ten si všimol, že sa v tesnej blízkosti chorého viniča v regióne Bordeaux, nachádzal zdravý vinohrad, pokrytý svetlomodrým povlakom. Farba bola zmesou vápnika a síranu meďnatého, ktorú miestni vinohradníci používali počas dozrievania hrozna, aby bolo neatraktívne pre prípadných zlodějov.²⁰ Millardet rozpoznal fungicídny potenciál preparátu a na jeho báze vyvinul so svojimi spolupracovníkmi prípravok, ktorý tvoril roztok skalice modrej obohatený o prímes vápna, tzv. zmes z Bordeaux (Bouille Bordelaise). Vedecké objavy výrazne napomohli boju proti obom hrozbám, no ich expanziu do ostatných európskych krajín už nestihli zastaviť.

Katastrofa, ktorá zasiahla francúzske vinohradníctvo a bezprostredné ohrozenie priviedli európske krajiny k uzavretiu medzinárodnej ochranej dohody. Zmluvu uzavretú za účelom zadržať, alebo aspoň obmedziť expanziu fyloxéry podpísalo v roku 1881 v Berne spolu s Nemeckom, Švajčiarskom, Francúzskom a Portugalskom aj Rakúsko - Uhorsko. Na základe zmluvy vyšlo nariadenie, ktorým sa zakazovalo obchodovanie s odrezkami a koreňmi viniča zo zamorených krajín. Bernská zmluva mala rovnako zabezpečiť, aby jej signatári na svojom území schvaľovali náležité protifyloxérové zákony.²¹ Napriek vynaloženému úsiliu sa katastrofe zabrániť nepodarilo. V čase podpisu zmluvy bol už révoak prítomný vo viacerých štátoch Európy.

Prvé zmienky o prítomnosti fyloxéry v Rakúsko – Uhorskej monarchii pochádzajú z rokov 1868 a 1872, kedy bola zaznamenaná v Klosterneuburgu profesorom Rösslerom na školskom vinohrade

²⁰ AVERS, G. Peter. Alexis Millardet: Frances forgotten mycologist [online]. In *Mycologist*, Volume 18. Part I, February 2004, s. 23. Dostupné na: <https://cpb-us-e1.wpmucdn.com/blogs.uoregon.edu/dist/c/8944/files/2014/10/Ayres_Millardet-otqd8u.pdf>.

²¹ FOŘT, Mšice révoová, s. 24.

vinársko-ovocinárskej školy.²² Za zdroj nákazy bola označená réva privezená z amerického kontinentu. O rok neskôr sa ochorenie objavilo v Nussdorfe pri Viedni a v roku 1875 v Uhorsku.²³

Na Slovensku bol výskyt ochorenia zaznamenaný v osemdesiatych rokoch 19. storočia (obr.3). V priebehu pätnástich rokov napadla voš viničová takmer všetky vinohradnícke oblasti. Najmenej poškodené ostalo územie Podunajskej nížiny, kde sa nachádzali imúnne piesčité pôdy. Najväčší zápas zvädzali regióny existenčne závislé od vinohradníctva, ku ktorým sa radila aj Bratislavská stolica s malokarpatskými vinohradníckymi mestami. Tu fyloxéra v osemdesiatych rokoch 19. storočia udrela najprv v Bratislave, neskôr vo Svätom Jure a začiatkom deväťdesiatych rokov 19. storočia bola spozorovaná v Modre, Pezinku, Grinave a priľahlom okolí. Koncom 19. storočia pustošila spolu s peronospórou takmer vo všetkých vinohradníckych krajoch Slovenska a zničila aj prevažnú časť tokajských viníc. Ničivá sila a rýchlosť nákazy si vybrali svoju daň v podobe rozsiahleho úbytku viníc. Kým v období pred fyloxérou dosahovala plocha vinohradov na Slovensku takmer 80.000 ha, v roku 1920 klesla na 9.500 ha.

Prienik fyloxéry a peronospóry na územie Bratislavskej stolice poznačil produkciu vína na niekoľko desaťročí. Toto obdobie sprevádzalo striedanie zániku, záchrany a obnovy viníc. V oblastiach, kde vinohradníctvo tvorilo základ obživy obyvateľstva speli preto všetky kroky k zabezpečeniu čo najúčinnnejšej ochrany. Krajiny, kde fyloxéra a peronospóra prepukli neskôr ako vo Francúzsku mali istú výhodu, keďže mohli čerpať z poznatkov, ktoré vzišli z výskumu francúzskych vedcov. Informáciami o identifikácii pôvodcov a správami o možnostiach liečby a prevencii disponovala odborná obec a prostredníctvom náučných brožúr sa postupne dostávali i medzi laikov. Napriek tomu, podobne ako v prípade Francúzska, aj na území Slovenska odmietali mnohí vinohradníci uveriť tomu, že za chradnutím viníc stoja zhubné organizmy. Vinu hľadali najmä v málo výživnej pôde a vinohrady začali vo veľkom prihnojovať,

²² FOŘT, *Mšice révová*, s. 9.

²³ TELLO, Javier - MAMMERLER, Roswitha - ČAJIĆ, Marko - FORNECK, MAJOR Astrid. *Outbreaks in the Nineteenth Century*, s. 2.

čo spôsobilo ešte väčšie škody sprevádzané úhynom viničných krov. Čoraz viac vystupovala do popredia potreba vzdelaných vinohradníkov, ktorí by boli oboznámení s najnovšími postupmi. Do osvetu sa zapájali vinohradnícke spolky, mestá, stolice a štát. V roku 1899 vydalo Ministerstvo orby nariadenie, ktoré nabádalo k povinnej výučbe poľnohospodárstva na ľudových školách. Zriaďovali sa rôzne náučné kurzy a nové poznatky o poľnohospodárstve a vinohradníctve rozširovali medzi ľuďmi aj vandrovní učitelia. Príslušné orgány zároveň zavádzali a propagovali metódy, ktoré sa osvedčili v postihnutých oblastiach. Patrilo k nim používanie sírouhlíka, v oblasti západného Slovenska nazývané senkýnovanie (obr.4) a štepenie na rezistentné americké podnože. Oba spôsoby mali svojich zástancov i odporcov. Sírovanie vinohradu uprednostňovali mnohí vinohradníci najmä pre jeho dostupnosť a nižšiu finančnú náročnosť.²⁴ Ďalší preferovali výsadbu výdatne rodiacich, lacných, no málo kvalitných priamorodých hybridov, samorodákov, čomu sa štát v záujme zachovania kvality vína snažil zabrániť.

Spolu s osvetou sa štátne, župné i mestské orgány zamierovali na zavádzanie systému opatrení, ktoré mali epidémiu zastaviť. V archívnych prameňoch sa z daného obdobia zachovali rôzne obežníky a predpisy, ktoré obsahovali ustanovenia k prevádzaniu štekov, výsadbe vinohradov americkými vinnými prútmi, vedeniu viničných prútov, či ničeniu škodcov vo vinohradoch (obr.5). Obyvateľstvo muselo nahlásiť akékoľvek podozrenie na výskyt fyloxéry a peronospóry vo vinohrade. Túto povinnosť máme zachytenú v ozname mesta Modry z roku 1892, ktoré vzhľadom na škody spôsobené perenosporou viticola v tamajších vinohradoch nabádalo vinohradníkov, aby sa v termíne do 21. mája hlásili na miestnom magistráte. V rézii mesta sa mal následne koncom mesiacov máj a jún v označených vinohradoch previesť postrek mednovitriolovou kyselinou.²⁵ Nedodržiavanie úradných

²⁴ Aplikácia sírouhlíka (sírovanie vinohradu, alebo sírouhľikovanie) sa prevádzala počas zeleného obdobia, vstreknutím zmesi ku koreňu viniča. Ošetrované mohli byť vinohrady akéhokoľvek veku. Použitie podpníkov bolo nákladnejšie. Vyžadovalo si vyklčovanie starého vinohradu a založenie nového na americkom podpníku.

²⁵ „ponevadž Peronospora viticola v tunajších vinohradoch značnú škodu učinila, a istotne aj tohto roku nastane, bránini oproti Peronospore ze stránky mesta se prevede. Asice

rozhodnutí sa trestalo peňažnou pokutou.²⁶ Zatiaľ čo v boji proti peronospóre sa ustálilo striekanie vinohradov modrou skalicou, v boji proti fyloxére medzi sebou dlhú dobu súperilo používanie sírouhlika a používanie amerických podnoží.²⁷

Významnú úlohu pri presadzovaní štepenia na americké podnože na Slovensku a pri presadzovaní moderných poznatkov v oblasti vinohradníctva a vinárstva zohral štátny výskum organizovaný pomocou Uhorskej kráľovskej vinárskej a záhradníckej školy. O založenie školy sa v roku 1884 zaslúžil Bratislavský vinohradnícky spolok, ktorý zaobstaral budovu a pozemok. Platy učiteľov mal od roku 1900 na starosti štát, ktorý ju v roku 1902 prevzal pod svoju správu. V rovnakom čase sa škola presťahovala do nového areálu.²⁸ Okolie školy tvoril dvojhektárový vinohrad, park, ovocný sad a zeleninová záhrada. Od mesta mala prenajaté vinice, kde vybudovala tzv. štátny americký vinohrad.²⁹ Na štúdium sa mohol prihlásiť študent, ktorý dovŕšil vek 16 rokov a absolvoval ľudovú školu.³⁰ Škola disponovala dvomi pivnicami, v ktorých

prskáňi listu sa mosi s mednovitriolovu kyselinu dva rázy, prvý ráz koncem mesáca mája, a druhý ráz koncem mesáca júniusa prevést Následkem čeho vyvolávam všetkých majiteľov vinohradu, ktorí jejich vynuhrady od ničená skrz Peronosporu ochrániť chciú, aby sa v tejto věci u nižepodepsaného najneskór do 21. mája t.r. menovite hlásili.“ Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra, Magistrát mesta Modry, Verejný oznam pre vinohradníkov o zabezpečení ochrany viniča proti peronospóre, inv. č. 40, 1892.

²⁶ Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra, Magistrát mesta Modry, inv. č. 40, 1892.

²⁷ Striekanie proti peronospóre vinohradu patrilo k tzv. postrekom na zeleno, prevádzalo sa na zelenajúce sa pníky počas vlhkého a teplého počasia, približne do začiatku augusta. Roztok modrej skalice sa pripravoval doma, alebo v murovaných nádržkách situovaných priamo vo vinici. Pre oblasť západného Slovenska bol pre pomenovanie postrekovania zaužívaný pojem špricúfka, špricovačka. DRÁBIKOVÁ Ema. *Človek vo vinici*. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1898, s. 107-108.

²⁸ DUCHOŇ, Michal. Vinársko-ovocinárska škola v čase presídlenia z Bratislavy do Modry [online]. In *Pravda*, 30.09. 2022. Dostupné na: <<https://komercespravy.pravda.sk/institucie/clanok/641992-vinarsko-ovocinarska-skola-v-case-presidlenia-z-bratislavy-do-modry>>.

²⁹ DUCHOŇ, Michal. Vinársko-ovocinárska škola v čase presídlenia z Bratislavy do Modry [online]. In *Pravda*, 30.09. 2022. Dostupné na: <<https://komercespravy.pravda.sk/institucie/clanok/641992-vinarsko-ovocinarska-skola-v-case-presidlenia-z-bratislavy-do-modry>>.

³⁰ Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra, Magistrát mesta Pezinok, Výťah z programu vinohradníckej školy v Bratislave z roku 1889, 1892.

realizovala výučbu pivničného hospodárstva.³¹ Vyučovanie pozostávalo z teórie a praktických cvičení.³² Poslaním školy nebola len výchova vinohradníckych odborníkov, ale aj pomoc miestnym vinohradníkom. Do okolitých obcí a miest dodávala révu naštepenú na americký podpníkoch. Svojimi aktivitami znižovala dôsledky fyloxéry a prispievala k rekonštrukcii vinohradov. V roku 1922 bola presídlená do Modry, kde pôsobí dodnes.

Implementácia nariadení namierených proti fyloxére a peronospóre a samotná situácia spojená so zníženou produkciou vína, predstavovali pre vinohradníkov i obecné a mestské rozpočty značnú finančnú záťaž. Zmierniť dopady vypomáhala župná fyloxérova základina. Väčšinu z prostriedkov, ktoré poskytovala, pohlcoval nákup sulfidu, mzdy pre robotníkov injektážujúcich pôdu pri napadnutých pňoch, nákup amerických podpníkov a náklady spojené so štepením.³³ Keďže štát sa snažil presadiť používanie amerických podnoží, veľká časť štátnych subvencií smerovala ku krokom, ktoré by motivovali vinohradníkov využívať štepy. V roku 1891 vstúpila do platnosti nová daňová úprava. Podľa nej mali byť tie plochy vinič, ktoré boli po fyloxére vyklčované a znovu osadené odolným viničom, oslobodené od platenia dane na 10 rokov. Naproti tomu plochy sírovaných vinič boli zvýhodnené len tretinovým znížením z klasickej pozemkovej dane. Úrady a zodpovedné inštitúcie ponúkali pomoc pri zakladaní nových vinohradov odolnými štepami, nemajetným obyvateľom poskytovali dodávky viničných prútov zadarmo a prostredníctvom zníženia daňového zaťaženia, prípadne dočasným oslobodením od platenia pozemkovej dane sa snažili o zmiernenie škôd, ktoré utrpeli vinohradníci dôsledkom fyloxéry.

Do záchrany vinič sa zapájali samotné mestá ako aj jednotlivci. Množstvo prospešnej práce vykonali už vyššie spomínané vinohradnícke spolky, ktoré vinohradníkom ponúkali praktické rady a pomoc. Vinohradnícky spolok vo Svätom Jure stál za

³¹ Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra, Výťah z programu vinohradníckej školy v Bratislave z roku 1889, 1892.

³² Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra, Výťah z programu vinohradníckej školy v Bratislave z roku 1889, 1892.

³³ DÚBOVSKÝ, Ján – ŽUDEĽ, Juraj. *Dejiny Modry*. Modra : Mesto Modra, Mestský úrad Modra, 2006 s. 237-239.

zabezpečovaním a prerozdeľovaním amerických podpníkov medzi miestnych vinohradníkov.³⁴ V Modre sa do pomoci angažovali aj kňazi z evanjelickej a katolíckej cirkvi, ktorí na žiadosť mešťanostu P. Boruta každú druhú nedeľu v kostole poučali ľudí o sírouhľikovaní a nabádali ich ku kontrole.³⁵ Vo viacerých vinohradníckych obciach a mestách vznikali zároveň fyloxérové komisie s fyloxérovým komisárom voleným na jeden rok.³⁶ Majitelia vinohradov mali pravidelne vykonávať prehliadku vinice a akékoľvek podozrivé príznaky oznamovať mestskému kapitánovi, alebo fyloxérovému komisárovi.³⁷ Ten sa následne na miesto dostavil, vinohrad prezrel, vyšetril a v prípade potreby nariadil vykorenenie. Na postihnutom mieste sa okrem komisára a majiteľa vinohradu, nesmela zdržiavať iná osoba. Vinohrad sa prísne izoloval.³⁸ Vybraní pracovníci pracujúci v infikovanej oblasti si museli po odchode z miesta umyť všetko oblečenie. Vstup na vyklčovanú plochu po odstránenom vinohrade sa zakazoval. Vyklčovaný vinič a drevené vodiace koly sa spálili. Koly, ktoré sa dali ešte použiť, bolo nutné riadne ošetriť a opáliť.³⁹ Monitorovanie viníc mali vykonávať aj samotní zástupcovia fyloxérovej komisie, ktorej členmi boli i vinohradnícki majstri.⁴⁰ Vinohradnícky majster prehliadal predovšetkým nahlásené vinohrady, s nimi susediace vinice, oblasť, ktorá bola zasiahnutá fyloxérou v predchádzajúcom roku, vyklčované plochy a ich príľahlé okolie. Sporadicky prevádzal kontrolu vzdialenejších viníc. Spozorovanie fyloxéry bolo do troch dní oznámené majiteľovi vinohradu, pričom do týždňa od oznámenia mali byť bez zbytočného odkladu prijaté a prevedené všetky náležité opatrenia.⁴¹

³⁴ TURCSÁNY, Juraj. *Svätý Jur / Dejiny písané vínom*. Svätý Jur : Mestský úrad (Svätý Jur), 2009, s. 143.

³⁵ DUBOVSKÝ, Ján – ŽUDEL, Juraj, *Dejiny Modry*, s. 237

³⁶ Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra, Pozsonyvármegye szabályrendelete a phylloxera elleni védekezés tárgyában, 1892, s. 33.

³⁷ Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra, Pozsonyvármegye szabályrendelete a phylloxera elleni védekezés tárgyában, 1892, s. 34-35.

³⁸ DUBOVSKÝ, Ján – ŽUDEL, Juraj, *Dejiny Modry*, s. 238.

³⁹ Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra, Pozsonyvármegye szabályrendelete a phylloxera elleni védekezés tárgyában, 1892, s. 36.

⁴⁰ Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra, Pozsonyvármegye szabályrendelete a phylloxera elleni védekezés tárgyában, 1892, s. 35-36.

⁴¹ Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra, Pozsonyvármegye szabályrendelete a phylloxera elleni védekezés tárgyában, 1892, s. 35-36.

Roky zvädzaný bojsíce spomalil a obmedzil ničivé účinky pohromy, no vyžiadal si veľké finančné a pracovné obete. Niektoré obce a mestá malokarpatského regiónu prešli celým obdobím bez väčšej straty odrážajúcej sa na znížení produkcií vína, či zmenšení plochy vinohradov. Iné však pociťovali výrazné úbytky. V 90-tých rokoch 19. storočia sa fyloxéra nachádzala na 10% svätajurských, 33% pezinských a 40% modranských vinohradoch.⁴² Len v priebehu siedmich rokov, od roku 1893 do roku 1901, v Modre poklesla plocha vinohradov o 117 hektárov. Za pozornosť stojí skutočnosť, že ešte v roku 1901 sa v Modre používal na 40 hektároch vinohradov sírouhľík a americké podniky boli evidované na necelých 25 hektároch viníc.⁴³ V Pezinku, oproti tomu dominovalo sírouhľikovanie podstatne dlhšie. V roku 1912 ním bolo ošetrovaných cez 68% viníc a len na necelých 5 % sa nachádzali americké podniky.⁴⁴ Približne v rovnakom čase zaberali americké podniky v Modre už 100% plochy.⁴⁵ Aplikácia sírouhľíka, ktorá bola síce lacnejšie, len zadržovala nevyhnutné odumretie koreňov viniča, čo si vyžadovalo ďalšie investície a neriešilo problém odstránenia fyloxéry. Zakladanie viníc na americkom podniku sa stalo nevyhnutnosťou. V malokarpatskej vinohradníckej oblasti, začali americké podnože vinohradníci uprednostňovať s nástupom 20. storočia. Dopyt po nich narastal, vďaka ich osvedčeniu v praxi, podpory zo strany štátu, podmienkam, ktoré sa vytvorili po založení Uhorskej kráľovskej vinárskej a záhradníckej školy, a aj vďaka aktivitám miestnych vinohradníckych spolkov.

Nazvyšujúci sa záujem o podniky reagovali aj miestne samosprávy. Pezinok v roku 1902 založil vlastnú podnikovú škôlku na rozlohe 1,72 hektárov, keďže potreby tamojších vinohradníkov nedokázali pokrývať dodávky z vinohradníckych škôl v Bratislave, či Csále.⁴⁶ Už v roku 1903 v pezinskej škôlke vypestovali do 40 000 kusov viniča, do

⁴² TURCSÁNY, Juraj, *Svätý Jur / Dejiny písané vínom*, s. 144.

⁴³ DUBOVSKÝ, Ján – ŽUDEL, Juraj, *Dejiny Modry*, s. 237-239.

⁴⁴ DUBOVSKÝ, Ján – ŽUDEL, Juraj, *Dejiny Pezinka*. Bratislava : Obzor, 1982, s. 115.

⁴⁵ V roku 1913 sa americké podnože nachádzali na 344,7 hektároch vinohradov z celkovej plochy 344,7 hektárov. DUBOVSKÝ, Ján – ŽUDEL, Juraj, *Dejiny Modry*, s. 237-239.

⁴⁶ Stalo sa tak tri roky po neúspešnej žiadosti Pezinka o zriadenie štátnej - podnikovej vinice, ktorú štátne Ministerstvo orby zamietlo. DUBOVSKÝ Ján – ŽUDEL Juraj. *Dejiny Pezinka*, s. 113-114.

ktorého štepili pre región typické odrody, ako silván zelený, veltlín zelený, veltlín červený, rizling vlašský, gudetel a muškát.⁴⁷ Od roku 1905 začali pezinskí vinohradníci štepiť vinice i vo vlastnej réžii.⁴⁸ V rokoch 1912 – 1913 bola fyloxéra vo vinohradoch malokarpatskej oblasti eliminovaná, pričom doba obnovy vinohradov trvala takmer do polovice dvadsiatych rokov 20. storočia.

Obe nákazy, fyloxéra a peronospóra zanechali po sebe nemalé škody. Vinohrady, ktoré vinohradníci nemali možnosť obnoviť, ostali opustené a zanikli. Na ich miestach vznikali pustáky. Vysoké finančné výdaje spojené s bojom proti novým chorobám sa odzrkadlili na zhoršenej ekonomickej situácii obcí a miest a sťaženom sociálnom postavení vinohradníkov. Napriek všetkým negatívam, priniesol so sebou boj s fyloxérou a peronosporou pozitíva spojené s modernizáciou európskeho vinohradníctva a vinárstva. Poukázal na dôležitosť vedy v odvetví, ktoré sa po dlhé roky opieralo o overené, tradičné a nemeniace sa postupy. Šírenie osvetu, zakladanie nových vinohradníckych škôl, školenie vinohradníkov a samotná skúsenosť s nákazou stáli za zmenou celého dovtedajšieho spôsobu obrábania vinohradu, pestovania viniča a výroby vína (obr.6). Zmenil sa spôsob vysádzania a vzhľad vinohradov. Korenáče ušľachtilého viniča štepené do odrezkov amerických druhov sa vysádzali do hlboko prevrstvanej - riglovej pôdy.⁴⁹ Pôvodná vzdialenosť 50-60cm medzi jednotlivými prami sa zväčšila na 90-100 cm.⁵⁰ Náhla potreba efektívnych pomôcok si zároveň vyžiadala inováciu vinohradníckeho náradia. Začalo sa s výrobou mechanických postrekovačov určených na rozptyl roztoku modrej skalice, injektorov na sírouhlík, vinohradníckych nožníc, kovových mlynčekov na hrozno, mechanických lisov, či mechanických filtrov (obr.7). Podniky svoje výrobky ponúkali verejnosti prostredníctvom reklamy publikovanej v bežnej tlači, špecializovaných časopisoch, vlastných firemných letákov a brožúr. Medzi najznámejšie podniky

⁴⁷ DUBOVSKÝ, Ján – ŽUDEL, Juraj, *Dejiny Pezinka*, s. 114

⁴⁸ DUBOVSKÝ, Ján – ŽUDEL, Juraj, *Dejiny Pezinka*, s. 114

⁴⁹ Riglovanie sa prevádzalo na jeseň. Pôda sa ručne prevrátila do hĺbky 60-100 cm, čím sa prekyprila a sadenice sa vysadili do výživnej ornice. PODOLÁK, Ján. *Rača*. Bratislava : Obzor, 1989, s. 101.

⁵⁰ DUBOVSKÝ, Ján – ŽUDEL, Juraj, *Dejiny Pezinka*, s. 114.

s produktami pre vinohradníkov a vinárov v Rakúsko - Uhorsku patrili firmy Macku & Gebauer, Heinrich & Sohn z Viedne, Weissenbock and Schwarz a W.M. Knaust, Wien (obr.8).

Celková transformácia vinohradníctva a vinárstva, modernizácia pracovných postupov a nástrojov, nová výsadba odolných vinohradov, používanie amerických podpníkov a očiek z osvedčených pestovaných odrôd sa stali základom produkcie malokarpatských vín v nasledujúcich rokoch 20. storočia.

Archívne zdroje

Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra, Magistrát mesta Modry, Verejný oznam pre vinohradníkov o zabezpečení ochrany viniča proti peronospóre, inv č. 40, 1892.

Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra, Magistrát mesta Pezinok, Výťah z programu vinohradníckej školy v Bratislave z roku 1889, 1892.

Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra, Pozsonyvármegye szabályrendelete a phylloxera elleni védekezés tárgyában, 1892, s. 33 - 36.

Literatúra a internetové zdroje

AVERS, G. Peter. Alexis Millardet: Frances forgotten mycologist [online]. In *Mycologist*, Volume 18. Part I, February 2004, s. 23. Dostupné na: <https://cpb-us-e1.wpmucdn.com/blogs.uoregon.edu/dist/c/8944/files/2014/10/Ayres_Millardet-otqd8u.pdf>.

DRÁBIKOVÁ, Ema. *Človek vo vinici*. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1898, s. 107-108.

DUBOVSKÝ, Ján – ŽUDEL, Juraj. *Dejiny Modry*. Modra : Mesto Modra, Mestský úrad Modra, 2006, s. 237-239.

DUBOVSKÝ, Ján – ŽUDEL, Juraj. *Dejiny Pezinka*. Bratislava : Obzor, 1982, s. 113-114.

DUCHOŇ, Michal. Vinársko-ovocinárska škola v čase presídlenia z Bratislavy do Modry [online]. In *Pravda*, 30.09.2022. Dostupné na: <<https://komercnespravy.pravda.sk/institucie/clanok/641992-vinarsko-ovocinarska-skola-v-case-presidlenia-z-bratislavy-do-modry>>.

FRANKO, Michal. *Dejiny vinárstva a vinohradníctva*. Trnava : Trnavská univerzita v Trnave, Filozofická fakulta, 2022, s. 48. ISBN 978-80-568-0508-4.

FRANKO, Michal. Kríza slovenského vinohradníctva v časoch prvej Československej republiky. In *Vinič a víno*, 2020, roč. 20, č. 4, s. 136-138.

FRANKO, Michal. Cesta malokarpatského vinohradníctva : od prelomu letopočtov do vzniku Slovenského vinohradníckeho družstva. In *Historika*, 2020, č. 1, s. 34-39.

FOŘT, Karel. *Mšice révová (všeobecne zvaná révokaz), Phylloxera vastatrix (Planchon) a její zhoubná působnost jakož i prostředky čelící proti její zhoubné působnosti*. Mělník, 1902, s. 8-31.

GALE, Georg. *Saving the Vine from Phylloxera: A Never-ending Battle*. [online], s. 55 - 115. Dostupné na: <https://www.academia.edu/36310505/Saving_the_Vine_from_Phylloxera_A_Never-ending_Battle>.

HORVÁTHOVÁ, Ivana. Peronospora viniča - pleseň viničová (Plasmopara viticola) [online]. Dostupné na: <<https://www.uksup.sk/storage/app/media/uploaded-files/peronospora-vinica.pdf>>.

MUSIL, Stanislav. Ochrana viniča pred škodlivými činiteľmi. In KRIPPEL, Mikuláš – PRUDKOVÁ, Jarmila (ed.). *Vinohradníctvo*. Bratislava : SVPL, 1961, s. 442-445

PAVLOUŠEK Pavel. *Bio odrůdy révy vinné*. Praha : Grada Publishing, a.s., 2016, s. 94-96.

PODOLÁK, Ján. *Rača*. Bratislava : Obzor, 1989, s. 101.

Slovníkový portál Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV [online]. Dostupné na: <<https://slovník.juls.savba.sk/?w=fylox%C3%A9r>>.

TELLO, Javier - MAMMERLER, Roswitha - ČAJIĆ, Marko - FORNECK, MAJOR Astrid. Outbreaks in the Nineteenth Century Shaped Grape Phylloxera Contemporary Genetic Structure in Europe. [online]. In *Scientific reports*. 2019, s. 1. Dostupné na: <<https://www.nature.com/articles/s41598-019-54122-0>>.

TURCSÁNY, Juraj. *Svätý Jur/Dejiny písané vínom*. Svätý Jur : Mestský úrad (Svätý Jur), 2009, s. 143-144.

K dejinám zdravotníctva a zdravotníckeho vzdelávania v Československu v rokoch 1918 - 1938

MARTA DOBROTKOVÁ

Contribution to the History of Health Care and Medical Education in Czechoslovakia between 1918 and 1938

Abstract: The study deals with the history and state of public health in the Czechoslovak Republic between 1918 and 1938. The starting point in writing the study was a comparison of the facts of the situation in the two parts of the republic, which brought to the newly established state and which foreshadowed the asymmetrical development. The study underlines the unequal level of the sector in Bohemia and Slovakia, as well as the efforts made by the state to eliminate the said disproportion, which, despite the efforts and enormous efforts, did not succeed until the dissolution of the republic in 1938. This overview study of a summarizing nature presents a summary of the findings, within which a critical analysis of the situation in the Czechoslovak Republic has been carried out, focusing on the medical conditions in Slovakia between 1918 and 1938. It is supplemented by the activities of the Society of the Daughters of Christian Charity of St. Vincent de Paul in its efforts to expand the education of nursing personnel.

Keywords: Czechoslovakia 1918 - 1938, history of health care, hospitals, education of medical personnel, Munich Agreement, Vienna Arbitration.

Cieľom príspevku¹ je predostrieť pohľad na dejiny zdravotníctva v rokoch 1918 – 1938 v Československej republike a uviesť prehľad o existujúcich inštitúciách vzdelávania nižšieho zdravotníckeho personálu doplnené poznatkami o aktivitách Spoločenstva dcér kresťanskej lásky sv. Vincenta de Paul v tejto oblasti. Dôležité je zdôrazniť, že jednotlivé časti novovytvoreného štátu, ktoré tvorili

¹ Štúdia je výstupom riešenia projektu VEGA Ministerstva školstva Slovenskej republiky (č.1/0293/22) s názvom *Ošetrovateľské školy v pôsobnosti Spoločenosti dcér kresťanskej lásky sv. Vincenta de Paul v kontexte politicko-spoločenskej situácie na Slovensku v 30. až 50. rokoch 20. storočia.*

pôvodne súčasť celistvej rakúsko-uhorskej monarchie, boli značne rozdielne. Tieto skutočnosti vo veľkej miere vplývali na spoločenské pomery v štáte a odzrkadlili sa predovšetkým v zdravotníctve. Východiskom pri písaní štúdie bola komparácia skutkovej podstaty stavu v oboch častiach republiky, ktoré si priniesli do novovzniknutého štátu a tie predznamovali asymetrický vývoj a snahu o vyrovnanie pomerov.

Prehľadová štúdia zhrňujúceho charakteru prináša sumarizačné poznatky, v rámci ktorých sa realizovala kritická analýza situácie v Československej republike zameranej na zdravotnícke pomery v rokoch 1918 – 1938. Obsahuje zakomponované údaje z dobovej odbornej zdravotníckej tlače a porovnáva informácie už z publikovaných štúdií a príspevkov doplnené o materiál získaný z archívu Spoločnosti dcér kresťanskej lásky svätého Vincenta de Paul v Nitre.

Po vzniku Československej republiky bolo potrebné v prvom rade premôcť dovtedy existujúce zdravotno-polícajné chápanie verejného zdravotníctva bývalého Rakúsko-Uhorska. Uvedené ponímanie sa spoliehalo na systematické zákonodarstvo v oblasti zdravotníctva, avšak v praktických krokoch neprekročilo rovinu represívneho nariaďovania dodržiavať zákony, rozhodnutia a predpisy.

Veľmi skoro po vyhlásení republiky – už 11. novembra 1918 – sa prijatím zákona č. 2/1918 Zbierky zákonov a nariadení vytvorilo Ministerstvo verejného zdravotníctva a telesnej výchovy (ďalej len MVZaTV). Primárnymi úlohami v zdravotníctve sa stalo likvidovanie vysokého počtu infekčných ochorení, zníženie dojčenskej úmrtnosti a celková náprava zdravotného stavu obyvateľstva. Ani jednu z úloh nebolo možné splniť bez komplexného zlepšenia zdravotno-sociálnej starostlivosti, zabezpečenia uspokojujúceho počtu zdravotného personálu, ale najmä získania značnej finančnej podpory. Zákonný článok č. 11/1918 Zb. z. a n. na druhej strane atestoval aj platnosť dovtedajších zákonov a právnych predpisov bývalej monarchie, čo znamenalo prevzatie právneho systému usmerňujúceho objekt zdravotníctva. Pre oblasť zdravotníctva tak platili v jednom štáte rozdielne zákony: v českých krajinách

rakúsky zákon č. 68 z roku 1870 a na Slovensku uhorský zákonný článok č. 14 z roku 1876, ktoré sa podľa potreby iba novelizovali. Ustanovením osobitného ministerstva sa zdravotníctvo oddlenilo od niekdajšieho ministerstva vnútra.² Prvým ministrom verejného zdravotníctva bol krátko Vavro Šrobár.³

MVZaTV v období prvej Československej republiky nepatrilo z pohľadu záujmu politických strán k najdôležitejším vládnym úradom. V štátnych rozpočtoch prvej ČSR sa ministerstvu venovala temer najnižšia finančná položka, čo sa prejavilo v nedostatku prevencie, v otázke poistenia a aj v oblasti výučby zdravotného personálu. Finančné prostriedky vynakladané na zdravotníctvo boli celkovo veľmi nízke.⁴ Pre politické špičky skúmaného obdobia bolo ministerstvo verejného zdravotníctva na príťaž a aj preto sa uvažovalo, že ho zrušia a zlúčia s Ministerstvom sociálnej starostlivosti. Tento úrad obyčajne zverovali do rúk zástupcovi menších koaličných partnerov vo vláde, odborné vedenie mal rezort iba počas pôsobenia úradníckych vlád.

Do kompetencie MVZaTV celkovo patrili: záležitosti zdravotníckeho personálu, starostlivosť o chorých, zníženie a likvidácia infekčných ochorení, zdravotnícko-sociálne zariadenia, farmaceutické náležitosti, výživa obyvateľstva z pohľadu verejného zdravotníctva, hygiena obcí, starostlivosť o dieťa, telesná výchova, zdravotníctvo vojenských invalidov a zdravotná štatistika. Napriek tomu, že ministerstvo niektoré svoje povinnosti zvládalo

²FALISOVÁ, Anna. Medzivojnové Slovensko z pohľadu zdravotného a sociálneho. In ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián (ed.). *Slovensko v Československu 1918 – 1939*. Bratislava : Veda, 2004, s. 365.

³Vavro Šrobár (*1867 - †1950). V dňoch vyhlásenia republiky v roku 1918 bol v Prahe, stal sa členom predsedníctva Národného výboru československého a revolučného Národného zhromaždenia. Z jeho poverenia bol predsedom Dočasnej slovenskej vlády, následne zastával dôležité ministerské funkcie. Bol prvým ministrom verejného zdravotníctva a telesnej výchovy a minister s plnou mocou pre správu Slovenska. Ako lekár sa pričínal o rozvoj zdravotníctva na Slovensku organizovaním ČSČK, boja proti tuberkulóze a starostlivosti o zdravie detí. MAŤOVČÍK, Augustín et al. *Slovenský biografický slovník. V zväzok R – Š*. Martin : Matica Slovenská, 1992, s. 499 – 500.

⁴Ako udáva Anna Falisová napríklad na začiatku tridsiatych rokov z celkového rozpočtu pripadalo na verejné zdravotníctvo len 1,69% všetkých výdajov štátneho rozpočtu. Porovnaj: FALISOVÁ, Anna. *Zdravotníctvo na Slovensku v medzivojnovom období*. Bratislava : Veda, 1999, s. 22 - 23.

vysoko profesionálne, v niektorých otázkach však úplne zlyhalo. Medzi najlepšie patrila zdravotná štatistika. Organizácia MVZaTV prechádzala niekoľkými zmenami. Zo začiatku malo ministerstvo len dva odbory, v tridsiatych rokoch sa ich počet zvýšil na šesť. Poradným orgánom ministra bola Štátna zdravotná rada. Jej členmi boli významní odborníci z celej republiky menovaní ministrom verejného zdravotníctva a telesnej výchovy. Úlohou Štátnej rady bolo predkladať námety na zlepšenie zdravotníckych pomerov a posudzovať štatistický materiál. Mimo Štátnej zdravotnej rady pôsobil pri ministerstve niekoľko iných poradných orgánov, ktorých náplňou práce bolo vyriešenie mimoriadnych úloh. Zaoberali sa aj riešením otázok boja proti alkoholizmu, tuberkulóze, otázkami balneológie, zdravotníckych zariadení, telesnej výchovy a pod. Pri ministerstve pracovala aj Komisia pre vypracovanie lekárnických sadzieb.

Na území Slovenska začalo po vzniku republiky čoskoro pôsobiť Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska. Jeho prvoradou úlohou bola konsolidácia pomerov na Slovensku, podriadenie správneho a súdneho aparátu československej štátnej moci a zorganizovanie miest a obcí na Slovensku.⁵ Zdravotníctvo na Slovensku riadil Referát pre zdravotníctvo pri Ministerstve s plnou mocou pre správu Slovenska. Na čele referátu stál Dr. Ivan Hálek.⁶ V marci roku 1921 boli na Slovensku referáty zrušené a ich činnosť prevzali expozitúry, preto aj celoštátne MVZaTV z Prahy vo svojej pôsobnosti riadilo Expozitúru MVZaTV v Bratislave. Od 1. júla 1928, keď vstúpilo do platnosti krajské zriadenie, úrady hlavných župných lekárov sa zrušili a z Expozitúry MVZaTV sa vytvorilo zdravotnícke oddelenie Krajského úradu. Impulzy

⁵ LETZ, Róbert. *Dejiny Slovenska 1914 – 1938*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2010, s. 103 – 105.

⁶ Ivan Hálek (1872 - 1945), publicista, lekár. Počas štúdií spolupracoval so spolkom Detvan, zblížil sa s hlasistami, spolupracoval s V. Šrobárom. Od roku 1918 člen revolučného Národného zhromaždenia, v roku 1923 sa vzdal mandátu, angažoval sa v sociálno-demokratickej strane, organizátor zdravotníctva a Československého Červeného kríža na Slovensku, autor viacerých článkov o hygiene, alkoholizme, úmrtnosti, zdravotnej výchove a iných sociálno-zdravotníckych otázkach. VALENTOVIČ, Štefan et al. *Slovenský biografický slovník. II. zväzok R – Š*. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 272 – 273.

MVZaTV, ktoré sa upriamovali na vypracovanie jednotného zdravotníckeho zákona, ktorý by problémy zdravotníctva riešil súhrnne, sa v medzivojnovom období nepodarilo uskutočniť. Existujúci právny dualizmus mal nepriaznivý dopad na celkovú činnosť verejného zdravotníctva. V praxi naďalej platili rakúsko-uhorské zákony, ktoré sa novelizovali iba čiastočne. Intenzívnu prácu na príprave nového zákona zastavila zmena politického systému. Plánované reformy sa podarilo zrealizovať iba sčasti.⁷

Situácia v československom zdravotníctve závisela vo veľkej miere od verejných nemocníc. Pre obe veľké časti republiky Čechy a Morava a na druhej strane Slovensko bol charakteristický odlišný vývin, s čím súvisela ich rozdielna úroveň. V rakúskej časti monarchie – v Čechách, na Morave a v Sliezske sa verejné nemocnice vyvinuli ako silné strediská a piliere verejného zdravotníctva zásluhou krajinskej autonómie, okresnej a obecnej samosprávy. Ako protiklad tomu stál uhorský štátny centralizmus, ktorý sa prejavil aj v zdravotníctve. Po vzniku československého štátu sa pomerne rýchle vypracovala rozsiahla predloha návrhu zákona, ale vzhľadom k zložitosti pomerov bolo prijaté iba torzo z uvedeného návrhu, ktoré sa začlenilo do zákona číslo 242 Sb. z. a n. z 9. apríla 1920. Podľa tohto zákona patrila štátnej správe medzi iným aj dohľad nad verejnými nemocnicami.⁸

Kritická finančná situácia verejných nemocníc na konci prvej svetovej vojny bola dôvodom, že sa hľadali nové finančné zdroje pre verejné nemocnice. Výdatné finančné zabezpečenie priniesli verejným nemocniciam zákony č. 477 Sb. z. a n. z 21. decembra 1921 a č. 254 Sb. z. a n. z 23. decembra 1923 a následne zákon č. 77 Sb. z. a n. z 15. júna 1927, ktoré sa týkali zdravotných prirážok k priamym daniam a dvadsať percentný príspevok miest a obcí na ošetrovné. Napriek tomu však naďalej platili rakúsky zákon č. 68/1870 a uhorský zákonný článok XIV/1876 pre územie Uhorska

⁷FALISOVÁ, Anna. Medzivojnové Slovensko z pohľadu zdravotného a sociálneho, s. 369.

⁸BÉBR, Richard. Právni pomery veřejných nemocnic v republice Československé se zvláštním zřetelem k nemocnicím státním a služebním a platovým poměrům zaměstnanců těchto nemocnic. In *Československá nemocnice*, 1931, roč. I, č. 5 -6, s. 122 – 123.

a Podkarpatskej Rusi, ktoré umožňovali zriaďovať súkromné nemocnice.⁹

Väčšina nemocníc na území Slovenska bola v roku 1918 v starých nevyhovujúcich budovách. Nemocnice nezvládali poskytováť ošetrovanie vysokému počtu pacientov, vybavenie zdravotníckych zariadení nezodpovedalo požiadavkám lekárskej vedy. Nemocnice a liečebné zariadenia zasiahla vojna, po jej skončení sa šírilo množstvo infekčných chorôb. Zdravotnícke zariadenia nemali regionálnu vyváženosť. Nové pavilóny postupne vznikli napr. v Ružomberku, Liptovskom Mikuláši, Žiline, Trnave. Liečebné zariadenia sa rozdeľovali na dve základné kategórie: verejné nemocnice – štátne alebo neštátne a neverejné – súkromné nemocnice. Štátne nemocnice zriaďoval štát a mohol zasahovať do ich činnosti. Na Slovensku patrilo do štátnej kategórie päť nemocníc: Štátna nemocnica v Bratislave, Štátna nemocnica v Košiciach, nemocnice v Lučenci a Žiline, Detský liečebný ústav Šrobárov v Dolnom Smokovci.¹⁰ Neštátne verejné nemocnice spravovali väčšinou župy, okresné, mestské a obecné úrady a pod. Išlo o nemocnice v Bardejove, Humennom, Krompachoch, Leviciach, Levoči, Martine, Michalovciach, Liptovskom Mikuláši, Nitre, Nových Zámkoch, Rimavskej Sobote, Šahách, Topoľčanoch, Trnave, Trenčine, Zlatých Moravciach a vo Zvolene.¹¹ Župné nemocnice prešli po roku 1928 po zmene správneho členenia ČSR pod správu krajských úradov. Štatút verejnej alebo neverejnej nemocnice prideľovala a odoberala vláda ČSR na návrh MVZaTV.¹² Okrem verejných nemocníc existovali súkromné liečebné ústavy, nemocnice, sanatóriá. Financoval ich majiteľ, časť rozpočtu mohla byť hradená z verejných prostriedkov. Súkromné liečebné ústavy

⁹ *Československá nemocnice*. 1931, roč. I. č. 1. Zprávy. Otvorenie dvojročnej ošetrovateľskej školy v Bratislave, s. 255 – 256.

¹⁰ FALISOVÁ, Anna. Medzivojnové Slovensko z pohľadu zdravotného a sociálneho, s. 386.

¹¹ OSYKOVÁ, Linda. Budovanie zdravotných a zdraviu prospešných zariadení v Trnave v medzivojnovom období. In *Studia Historia Nitriensia*, 2018, roč. 22, č. 1, s. 155 – 156. Dostupné na: <www.shnitra.ff.ukf-2018-roc.22-c-1./5.4.2020/>. <https://doi.org/10.17846/SHN.2018.22.1.155-173>

¹² FALISOVÁ, Anna. Medzivojnové Slovensko z pohľadu zdravotného a sociálneho, s. 384.

nemuseli ošetriť nemajetných chorých, s výnimkou prvej pomoci. Vlastnili ich nemocenské poisťovne, bratské pokladnice, spolky, inštitúcie, odborní lekári a iné súkromné osoby.¹³ Medzi najväčšie liečebné ústavy na Slovensku v medzivojnovom období patrila Štátna nemocnica v Bratislave. Nedostatok nemocníc na východnom Slovensku vyriešila výstavba Štátnej nemocnice v Košiciach v roku 1924, ktorá sa stala druhou najväčšou otvorenou nemocnicou na Slovensku. K väčším nemocniciam na našom území patrili aj župné nemocnice v Martine, Nitre, Trenčíne, Trnave.¹⁴

Neobyčajný význam pre vybudovanie riadnej siete nemocníc v štáte mala akcia, ktorú ministerstvo zdravotníctva vyvinulo prostredníctvom krajských úradov a mala zistiť, ktoré nemocnice sú na určité obdobie tak vybudované a vybavené, že nebudú potrebovať väčšie investície. Rovnako sa uvažovalo nad tým, kde majú byť malé nemocnice s tzv. spoločným liečebným pavilónom a izolačným pavilónom pre choroby infekčné a kde majú byť väčšie, špecializované nemocnice. Výzva smerovala ku krajským úradom, ktoré sa mali vyjadriť, ako treba sieť nemocníc doplniť, prípadne vybudovať nemocnice úplne nové. MVZaTV počas prvej ČSR investovalo značné finančné prostriedky na rekonštrukciu a dobudovanie zdravotníckych zariadení. Podľa úradných štatistických ukazovateľov z roku 1931 sa na území Čiech nachádzalo 91 verejných nemocníc so 17 680 lôžkami, k čomu postupne pribudla ešte mestská nemocnica na Bulovke v Prahe s cca 1000 lôžkami. Na Morave sa nachádzalo 36 verejných nemocníc s 7910 lôžkami¹⁵ a Slovensko v spomenutom roku vykazovalo 30 verejných nemocníc so 6 096 lôžkami. Podkarpatská Rus mala iba štyri verejné nemocnice s 1334 lôžkami. Celkovo Československá republika vykazovala v roku 1931 161 verejných nemocníc s 32 020 lôžkami.¹⁶

¹³ OSYKOVÁ, Linda. Budovanie zdravotných a zdraviu prospešných zariadení v Trnave v medzivojnovom období, s. 156.

¹⁴ BINDER, M. Nemocnice na Slovensku. In *Československá nemocnice*, 1928, roč. 1, č. 1, s. 8.

¹⁵ BĚBR, Richard. Právní poměry veřejných nemocnic. In *Československá nemocnice*, 1931, s. 123.

¹⁶ BINDER, M. Nemocnice na Slovensku, s. 8.

Po vzniku novej republiky bolo nutné riešiť aj otázky zabezpečenia zdravotníckeho personálu tak na úrovni vzdelávania lekárov, ako aj pomocného personálu. Vzdelávanie lekárov na Slovensku sa vyriešilo temer okamžite po vzniku republiky. Zákon o zriadení univerzity ako Československej štátnej univerzity prijalo Národné zhromaždenie 27. júna 1919. Univerzita bola 11. novembra 1919 premenovaná na Univerzitu Komenského. Lekárska fakulta oficiálne začala existovať od 31. júla 1919 a konkrétnu výučbu realizovala od akademického roku 1919/1920. Skompletizovanie výučby sa uskutočnilo v akademickom roku 1923/24. Profesormi Lekárskej fakulty Univerzity Komenského sa stali skúsení odborníci, najmä profesori Lekárskej fakulty Karlovej univerzity v Prahe, ktorých oficiálne menovalo Národné zhromaždenie.¹⁷

Vykonávaním lekárskej praxe sa v období I. ČSR zaoberali viaceré legislatívne nariadenia, čím sa sformoval súhrn zložitých prístupov. Zákonný článok č. 14 z roku 1876 platil naďalej, zmenu priniesol až zákon č. 114 v roku 1929. Reprezentantom lekárskej profesie, ale aj ochrancom lekárskej etiky sa stali lekárske komory, zriadené zákonom č. 113/1929. Lekárska komora dohliadala na dodržiavanie základných povinností lekára a mala pomerne rozsiahlu kompetenciu. Hlavný dohľad nad komorou mal politický úrad II. inštancie, ktorým bol krajský úrad.¹⁸

Rozpad Rakúsko-Uhorska ovplyvnil aj vzdelávanie pomocného zdravotníckeho personálu. Ako jedna zo základných úloh pre zlepšenie zdravotného stavu obyvateľstvo sa ukazovala dôsledná a špecializovaná príprava ošetrovateľského dorastu. Právne ju pokrýval tzv. ríšsky zákon z roku 1914, ktorého súčasťou bolo ministerské nariadenie. Na jeho základe vznikali po kreovaní prvej Československej republiky ošetrovateľské školy. Zakladaním ošetrovateľských škôl a systematickým vzdelávaním budúcich diplomovaných ošetrovateliek chorých sa zvyšovala úroveň starostlivosti o chorých. Nariadenie nielenže umožňovalo vznik

¹⁷ KRAJČOVIČOVÁ, Natália. Začleňovanie Slovenska do Československa (1918 – 1920). In *Slovensko na ceste k demokracii*. Bratislava : HÚSAV, 2009, s.30–31. Dostupné na: <<http://forumhistoriae.sk/documents/10180/70733/krajcovicova.pdf>>.

¹⁸ FALISOVÁ, Anna. Medzivojnové Slovensko z pohľadu zdravotného a sociálneho, s. 393.

ošetrovateľských škôl, ale taktiež v rozsahu niekoľkých desaťročí vplývalo na rozvoj, existenciu a posilnenie ošetrovateľského vzdelávania.¹⁹

Kľúčový význam pre rozvoj ošetrovateľského školstva v medzivojnovom období mali zahraničné kontakty, ktoré sa českou, ale ani slovenskou historiografiou dostatočne nezdôrazňovali.²⁰ Po prvej svetovej vojne s rastúcou úlohou USA vo svete začali aj americké ošetrovateľky globálne implementovať skúsenosti, ktoré nadobudli v priebehu svetového vojnového konfliktu. Najskôr šlo o nápravu materiálnych škôd a hmotného nedostatku spolu so šírením a zavádzaním zdravotníckej osvetu v oblasti hygieny, čo napomáhalo postupne meniť názor na postavenie a rolu ošetrovateľky. Uvedenej úlohy sa v strednej Európe ujal hlavne Americký červený kríž v spolupráci s národnými organizáciami červeného kríža vo Veľkej Británii a vo Francúzsku. O intenzívnu spoluprácu sa zaslúžila predovšetkým predsedníčka Československého červeného kríža (ČSČK) Alica Masaryková, dcéra prvého prezidenta ČSR, ktorej význam pre rozvoj československého ošetrovateľského školstva je zásadný. Participovala nielen na vývoji pražskej ošetrovateľskej školy, ale tiež na masovom vzdelávaní dobrovoľných sestier a ďalších pomocných pracovníkov v zdravotníctve, ktoré boli pod gesciou ČSČK. Československý červený kríž sa po skončení prvej svetovej vojny a vytvorení nového štátu zaoberal prípravou ošetrovateľského personálu.²¹ Organizoval krátkodobé kurzy nielen pre dobrovoľné ošetrovateľky, ale aj pre samaritánov. Na pôde ČSČK sa združili členovia dobrovoľných hasičských zborov spolu s lekármi, vychovávateľmi a vytvorili samaritánsku službu.²²

V Československu sa presadzoval aj druhý smer amerického ošetrovateľstva reprezentovaný Rockefellerovou nadáciou. Jeho

¹⁹ KLEINSCHNITZ, Eduard. Dnešní stav odborného ošetrovateľského školství. In *Československá nemocnice*, 1935, roč. 5, č. 6, s. 133.

²⁰ ZAORALOVÁ, Růžena. *Ošetrovateľské školství v meziválečném Československu v mezinárodních souvislostech*. Olomouc, 2017, s. 29. Disertační práce. Univerzita Palackého v Olomouci. [online] Dostupné na: <<https://theses.cz/id/0c2fk0/>>.

²¹ TOBOLÁŘOVÁ, Emilie Ruth. Otázka odborného školství. In *Československá nemocnice*, 1932, roč. II, č. 1 - 2, s. 31.

²² MÁNKOVÁ, Anna. Dějiny ošetrovatelství. In *Československá nemocnice*, 1934, roč. IV, č. 3, s. 78.

zámerom bolo vychovávať vysoko kvalifikované multifunkčné ošetrovatelky schopné vykonávať široké spektrum pozícií vo verejnom zdravotníctve. Spomenutá druhá línia amerického ošetrovateľstva však nebola až natoľko úspešná. Úspechy Rockefellerovej nadácie sa zaznamenali hlavne vo výstavbe zdravotníckych zariadení, pretože nadácia sa finančne podieľala na vybudovaní štátneho zdravotného ústavu ČSR v Prahe. Ústav od novembra 1925 zabezpečoval výrobu a kontrolu sér, očkovacích látok, vakcín, kontrolu liečiv vrátane liečiv besnoty, bakteriologickú diagnostiku a výskum hlavných problémov v hygiene. Štátny zdravotný ústav sa stal významnou vedeckou a odbornou ustanovizňou a zaslúžil sa o presadzovanie moderných vedeckých poznatkov v praxi.²³

Väčšina škôl bola konštituovaná s dosť veľkým oneskorením až v tridsiatych rokoch, pričom Slovensko bolo v značnej disproporcii v porovnaní s českými krajinami. Na Slovensku to boli dve školy, v Čechách a na Morave až päť. Za celú existenciu republiky sa nepodarilo kreovať natoľko potrebnú ošetrovateľskú školu na Podkarpatskej Rusi. Pokus z roku 1935 o jej zriadenie pri štátnej nemocnici v Mukačeve bol neúspešný. Nerovnomerné bolo tiež rozloženie škôl, ktoré spravoval štát, spolky a cirkevné rády. Pomerne veľa škôl spravovali cirkevné rády, pretože štát nenašiel dostatok finančných prostriedkov na prevádzku štátnych nemocníc, pri ktorých by civilné ošetrovateľské školy mohli vzniknúť. Svetský charakter mala iba česká a nemecká škola v Prahe, škola pri Ústave Milana Rastislava Štefánika v Martine, Masarykova štátna škola v Prahe a ošetrovateľská škola v Moravskej Ostrave; tú riadil Československý červený kríž, v koordinácii ktorého bola v rokoch 1920 – 1931 aj Ošetrovateľská škola v Prahe.

Študentky ošetrovateľských škôl z Československa, najmä z pražskej školy, mali v rokoch 1920 – 1938 možnosť absolvovať aj zahraničné štipendijné pobyty orientované na verejné zdravotníctvo. Najčastejším miestom štipendijných pobytov v USA bolo školiace centrum pre ošetrovatelky na Vassar

²³ FALISOVÁ, Anna. Medzivojnové Slovensko z pohľadu zdravotného a sociálneho, s. 367.

College v štáte New York, jednej z prvých vysokých škôl určenej pre ošetrovateľky. Diplomované ošetrovateľky tiež posielali na krátkodobú prax a exkurzie do Spojených štátov, Kanady, Veľkej Británie, Francúzska a Škandinávie. Získané skúsenosti samozrejme odovzdávali nielen v domácom prostredí, ale darilo sa im ich implementovať aj do ďalších krajín, kde pomáhali formovať ošetrovateľské školstvo, napríklad v Belehrade. Inou platformou kontaktov so zahraničnými spolupracovníčkami boli viaceré medzinárodné konferencie riaditeľiek ošetrovateľských škôl, konferencie Červeného kríža, medzinárodný zjazd sestier a iné odborné stretnutia. S absolventkami, ktoré sa zúčastnili ošetrovateľských štipendijných pobytov v USA, sa logicky rávalo ako s budúcim riadiacim personálom. Americké sestry mali zásadný vplyv aj na založenie profesijného spolku ošetrovateľiek, neskôr spolok diplomovaných sestier, ktorý zohral dôležitú úlohu pri presadzovaní zmien v sociálnej oblasti a v zaistení vysokej odbornej kvalifikácie sestier.

Proces zakladania ošetrovateľských a zdravotno-sociálnych škôl na Slovensku v porovnaní s českými krajinami, ako sme sa už zmienili, značne zaostával. Prvá ošetrovateľská škola bola založená v Bratislave až v roku 1929 a patrila pod správu Kongregácie Milosrdných sestier sv. Kríža.²⁴

Konštituovanie zdravotníckeho školstva na Slovensku výrazne podporili aj ďalšie dobročinné organizácie a spolky, hlavne však aktivity žien združených v Živene, na čele s predsedníčkou Elenou Maróthy-Šoltésovou.²⁵ Živena prostredníctvom českého školského radcu Františka Mareša predniesla návrh, aby bol tento ústav vybudovaný v Turčianskom Sv. Martine a niesol meno Milana Rastislava Štefánika. Do uvedených aktivít Živeny pozitívnym

²⁴ DOBROTKOVÁ, Marta – ILIEVOVÁ, Ľubica – JURÍKOVÁ, Erika. Dejiny ošetrovateľského vzdelávania na Slovensku – ošetrovateľská škola Kongregácie milosrdných sestier sv. Kríža v Bratislave. In *Zdravotnícke listy*, 2019, roč. 7, č. 2, s. 68 – 73. O činnosti kongregácie a aktivitách školy pozri bližšie: ILIEVOVÁ, Ľubica – JURÍKOVÁ, Erika – LICHNER, Miloš (eds.). *Prvá ošetrovateľská škola v Bratislave v prizme pastoračnej charizmy Kongregácie milosrdných sestier Svätého kríža*. Bratislava : Dobrá kniha, 2020. 180 s. ISBN 978-80-8191-271-9.

²⁵ VANTUCHOVÁ-TKADLEČKOVÁ, Jarmila. *Živena, spolok slovenských žien*. Bratislava : Osveta, 1967, s. 97.

spôsobom zasiahla aj dcéra prezidenta T. G. Masaryka Alica Masaryková. Budovu Ústavu M. R. Štefánika slávnostne otvorili v roku 1926. Pôsobili na nej dve vzdelávacie inštitúcie: od roku 1925 to bola škola pre sociálno-zdravotnú starostlivosť a od roku 1933 ošetrovateľská škola. Na výstavbu školy prispeli aj americkí Slováci prostredníctvom Slovenskej ligy v Amerike zo Štefánikovho fondu.²⁶

Druhou dôležitou rehoľou, ktorá sa dlhodobo na území niekdajšieho Uhorska venovala charitatívnej starostlivosti a pôsobila na postoch ošetrovateliek vo viacerých existujúcich nemocniciach bola Spoločnosť dcér kresťanskej lásky svätého Vincenta de Paul.²⁷ Vincentky pôsobili na našom území od polovice 19. storočia. Patrili do provincie Graz a Budapešť.²⁸ Po vzniku československého štátu roku 1918 nastala nová situácia. Na území ČSR bolo vtedy 32 domov, ktoré boli vytvorením nových hraníc izolované od svojho centra a zostali bez riadenia. Sestry, ktoré mali pôvod z iných častí rozpadnutého Rakúsko-Uhorska, Slovensko opustili. Generálni predstavení rehole v Paríži sa rozhodli utvoriť novú provinciu od 14. januára 1922²⁹ a za nového a prvého riaditeľa menovali pátra Jozefa Danielika CM, ktorý bol v tom čase predstaveným lazaristov

²⁶ *Pamätnica 50 rokov zdravotníckeho školstva v Martine 1926 – 1976*. Martin : Stredná zdravotnícka škola, 1976, s. 19.

²⁷ Spoločenstvo Filles de la Charité (Dcér kresťanskej lásky), v krátkosti nazývané vincentky, založil 29. 11. 1633 sv. Vincent a sv. Lujza, ktorá viedla skupinu vidieckych dievčat v láske k blížnym a dobročinnosti. Vznikol nový typ rehoľnej spoločnosti, ktorý nemal byť uzatvorený v kláštore, ale mali pomáhať chudobným, chorým, vážnym, opusteným deťom a starým ľuďom. Sv. Vincent ich učil, že kláštrom pre nich sú domy chorých, celou prenajaté izby, kaplnkou farský kostol, kláštorným dvorom ulice mesta, klauzúrou poslušnosť a závojom skromnosť. BELÁK, Blažej. *Katolícke Slovensko 2000*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, s. 526 – 527. ISBN 80-7162-374-1.

²⁸ Archív Spoločnosti dcér kresťanskej lásky (ASDKL) Nitra, fond: Stručný vývin dejín spoločnosti, rukopis, b.s.

²⁹ V dekréte zo 14. 1. 1922 generálny predstavený František Verdier CM ustanovil za vizitátorku sestru Maďarskej provincie Angelu Patzeltovú a úrad vizitátorkinej asistentky niekdajšej Uhorskej provincie zveril do rúk sestry Bernardíny Soldánovej zo župnej nemocnice v Nitre. BUCKOVÁ, Mária. *V ruke prozreteľnosti. Vincentky. Pamätnica Slovenskej provincie Spoločnosti dcér kresťanskej lásky sv. Vincenta de Paul*. Bratislava : Slovenská provincia Spoločnosti dcér kresťanskej lásky sv. Vincenta, 2022, s. 126. ISBN 978-80-89570-33-1.

v Piliščabe.³⁰ Nakoľko sa provinciálnou asistentkou stala sestra Bernardína Soldánová pôsobiaca v Nitre, prvé kroky novo zriadenej provincie sa začali organizovať v Nitre, kde sa už 2. februára uskutočnilo ustanovujúce zasadnutie provinciálnej rady.³¹ Veľkou úlohou bolo rozhodnúť, kde by sa malo zriadiť sídlo provincie. V prvom rade sa uvažovalo o Nitre, napokon direktor Danielik rozhodol, že provincia začne svoje účinkovanie v Trnave v budove sirotinca.³² Predstavení neprestávali hľadať vhodné miesto pre sídlo provincie, pretože sestry vykonávali ošetrovateľskú činnosť vo viacerých nemocniciach miest Slovenska, riadili učiteľské ústavy, viedli ľudové školy, rôzne ozdravovne, opatrovne, sirotince, útulne a pod.³³ a napokon v ich réžii bolo aj o založenie ošetrovateľských škôl.³⁴

Náhodným stretnutím pri príležitosti blížiaceho sa sviatku sv. Jozefa 18. marca 1923, keď viacerí kňazi prišli blahoželať pátrovi Danielikovi k meninám³⁵, Dr. Juraj Hodál³⁶, tajomník Spolku

³⁰ JUDÁK, Viliam. „Milosrdná láska získava svet“ – sv. Vincent de Paul. In BUCKOVÁ, Mária. *V ruke prozreteľnosti. Vincentky. Pamätnica Slovenskej provincie Spoločnosti dcér kresťanskej lásky sv. Vincenta de Paul*. Bratislava : Slovenská provincia Spoločnosti dcér kresťanskej lásky sv. Vincenta, 2022, s. 15. ISBN 978-80-89570-33-1.

³¹ BUCKOVÁ, *V ruke prozreteľnosti*, s. 130.

³² Budova sa nachádzala na Halenárskej ulici č. 22; deti zo sirotinca presťahovali do Banskej Bystrice. Staručký generálny vikár F. R. Osvald a jeho tajomník Dr. Halás vyjadrili súhlas s podmienkou, že ak bude menovaný nový biskup, môže rozhodnúť inak, ale dovedy budú vincentky v Trnave. Mons. Pavol Jantausch ako apoštolský administrátor pre Trnavu súhlasil, aby si Spoločnosť dcér kresťanskej lásky v Trnave ponechala provinciálny dom, kým ho diecéza nebude potrebovať na iné účely.

³³ V Trnave pôsobili v župnej nemocnici, v arcibiskupskom chlapčenskom sirotinci, viedli materskú školu - opatrovňu a chudobinec - lazaret, známy ako špitálik; v Nitre pracovali v nemocnici, viedli katolícky ženský učiteľský ústav, pracovali aj v seminári; v Trenčine ošetrovali nemocných v župnej nemocnici a viedli katolícku dievčenskú ľudovú školu aj opatrovňu, v Oponiciach pracovali v nemocnici, viedli ľudovú školu, opatrovňu, chudobinec a útulok a pod. BUCKOVÁ, *V ruke prozreteľnosti*, s. 131, 139, 147, 152.

³⁴ Postupne založili ošetrovateľské školy v Košiciach, Nitre a v Trenčine.

³⁵ Pátra Danielika počas jeho prítomnosti v Trnave Mons. Jantausch poveril viesť úrad špirituála kňazského seminára, preto na výpomoc sestrám vincentkám povolal z Viedne pátra Jozefa Häringa CM (*1864 – †1955).

³⁶ Juraj Hodál (*1888 – †1963), stredoškolský profesor, literárny historik, tajomník Spolku sv. Vojtecha v r. 1922 – 1926. Na základe heuristiky prameňov skúmal podiel slovenskej kresťanskej kultúry na pokresťančovaní tvoriaceho sa uhorského štátu. *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava : Lúč, 2000, s. 495. ISBN 80-7114-300-6.

sv. Vojtecha, upozornil na možnosť získania priestorov kaštieľa v Ladcoch, ktorý by bol pre rehoľné spoločenstvo vincentiek vhodný. Sestry boli polohou aj stavom kaštieľa v Ladcoch nadšené, len sa obávali sumy, za ktorú by im ho majitelia umožnili predať. Ako im oznámil generálny predstavený František Verdier CM dve americké provincie³⁷ sa rozhodli poskytnúť novej Československej provincii Spoločnosti dcér kresťanskej lásky sv. Vincenta de Paul sumu 12.500 dolárov a po nevyhnutných stavebných úpravách kaštieľa sa sestry mohli 24. augusta 1924 presídliť do Ladiec.³⁸ Sestry, ako sme už uviedli, sa venovali službe v nemocniciach, či už bývalých župných, štátnych alebo po uvedení krajinského zriadenia krajinských. Po roku 1922 vykonávali služby okrem už spomenutých župných nemocníc v Nitre, Trnave, Trenčíne, v štátnej nemocnici v Košiciach a Turčianskom Sv. Martine a v Ružomberku, v krajinskej nemocnici v Levoči, v mestskej nemocnici v Kremnici a v Michalovciach, v Likieri, v ústave pre duševne chorých v Pezinku, v štátnom sanatóriu v Trenčianskych Tepliciach, v Banskej Bystrici v mestskom starobinci a chudobinci v Žiline a Kremnici, v Ústave pre nevidomých v Báhoni a v mnohých iných liečebných domoch a ozdravovniach, robili služby aj väzňom v Ilave. Z Ladiec sa dostávali vincentky aj na misie do Iránu, Indočíny a Peru.³⁹

V súvislosti s rozsiahlou činnosťou Spoločnosti dcér kresťanskej lásky svätého Vincenta de Paul, či už na poli vzdelávania, ale hlavne službou v nemocniciach bolo potrebné, aby sestry mali na výkon svojej funkcie dostatočné vzdelanie. Po otvorení provinciálneho domu v Ladcoch sa predstavení rehole sústredili na možnosti poskytnúť svojim obetavým sestrám základy ošetrovateľského a zdravotníckeho vzdelania. Už v roku 1925 si vyžiadali od MVZaTV možnosť absolvovania ošetrovateľského kurzu priamo v sídle provincie. Kurz viedli lekári z nemocnice v Trenčíne

³⁷ Išlo o provincie v Emitsburg v Marylande a Normandy v Missouri v Spojených štátoch.

³⁸ Mons. Jantusch priestory po vincentkách poskytol pre chlapčenský internát. NOGA, Pavol. Z dejín misijnej Spoločnosti sv. Vincenta de Paul na Slovensku. Spišské Podhradie : Univerzita Komenského, Rímsko-katolícka bohoslovecká cyrilometodská fakulta, 2000. Diplomová práca, s. 28. Dostupné na: <https://www.vincentini.sk/historia_slov._provincia>. [7. 12. 2022].

³⁹ BUCKOVÁ, *V ruke prozreteľnosti*, s. 146 – 156.

v Ladcoch a skončil komisionálnou štátnou záverečnou skúškou. Po jej absolvovaní sestra získala ošetrovateľský diplom.⁴⁰ Napriek tejto možnosti sestry chceli dosiahnuť ešte vyššiu odbornosť a preto sa snažili o zriadenie riadnej ošetrovateľskej školy. Prvou vzdelávacou inštitúciou, ktorú Spoločnosť dcér kresťanskej lásky sv. Vincenta de Paul založila v roku 1932, bola ošetrovateľská škola v Košiciach.⁴¹ Úsilie o vznik školy možno zaznamenať už v roku 1928, keď sestra Bernardína Soldánová z Ladiec odoslala list hlavnému vládne mu radcovi MVZaTV so žiadosťou o zriadenie odbornej ošetrovateľskej školy v Košiciach s ubezpečením, že sa rovnako obrátia aj na Krajský úrad v Bratislave.⁴² Voľba umiestniť školu v Košiciach súvisela s pôsobením vincentiek v nemocnici v Košiciach už od roku 1877.⁴³ Aj z tohto dôvodu zaslali mestskej rade Košíc žiadosť o poskytnutie stavebného pozemku na výstavbu ošetrovateľskej školy, ktorá tejto požiadavke vyhovel.⁴⁴ Vincentky následne žiadali košickú mestskú radu o zámenu pozemku⁴⁵ v súvislosti s možnosťou vystavať školu čo najbližšie k novej nemocnici pôsobiacej v meste od roku 1924.⁴⁶ Postupne nasledovala schvaľovanie projektov a hľadanie financií. Významnou mierou Spoločenstvu dcér kresťanskej lásky sv. Vincenta de Paul pomohla sídelná kapitula v Banskej Bystrici, ktorá im poskytla čiastku vo

⁴⁰ BUCKOVÁ, *V ruke prozreteľnosť*, s. 158.

⁴¹ MOROVICSOVÁ, Eva. Zdravotnícke školstvo na Slovensku v medzivojnovom období. In *Studia Historica Nitriensia*, 2017, 21, č. 2, s. 327 – 347. <https://doi.org/10.17846/SHN.2017.21.2.327-347>

⁴² ASDKL, Nitra, fond: Ošetrovateľská škola v Košiciach, b. s. List zo dňa 9. 11. 1928, b.s.

⁴³ Desiat sestier rozličných národností slúžilo v starom špitáli na Komenského ulici. Prvé slovenské sestry sa do košickej nemocnice dostali v roku 1922. BUCKOVÁ, *V ruke prozreteľnosti*, s. 94.

⁴⁴ ADKL, Nitra, fond: Ošetrovateľská škola Košice; Schválenie žiadosti 21. 11.1930, b. s.

⁴⁵ ADKL, Nitra, fond: Ošetrovateľská škola Košice; Súhlas získaný 16. 6. 1930, b. s.

⁴⁶ Nemocnica bola slávnostne otvorená 24. 6. 1924 za prítomnosti ministra zdravotníctva prvej Československej republiky Jana Šrámka a ministra pre správu Slovenska Jozefa Kállaya, vtedajšieho ministra s plnou mocou pre správu Slovenska. Jej prvým riaditeľom sa stal MUDr. Jozef Uram, syn slovenského národovca a spisovateľa Rehora Urama – Podtatranského. Bola v tom období najväčšou a najmodernejšou nemocnicou na Slovensku. UNLP. *Naša nemocnica* Dostupné na: <www.unlp.sk>.

výške 30 000 korún.⁴⁷ Novostavba mala slúžiť aj pre ubytovanie sestier, ako aj internát pre študentky a učebné miestnosti.

Zriadenie ošetrovateľskej školy úspešne napredovalo, spoločenstvo dňa 1. 8. 1932 Ministerstvu VZaTV oznámilo, že riaditeľom školy bude vrchný ústavný lekár Dr. Adolf Měska a správkyňou školy sestra Maria Jiroušková, odborná učiteľka meštianskej školy, ktorá bola absolventkou ošetrovateľskej školy v Prahe a držiteľkou ošetrovateľského diplomu. Škole chýbal potrebný inventár a laboratórne zariadenie, ale sestra Bernardína Soldánová požiadala MVZaTV o povolenie, aby si mohli tieto učebné pomôcky zapožičať z nemocnice.⁴⁸ V nemocnici sa mohla realizovať praktická časť výučby. Škola sa inšpirovala Štatútom ošetrovateľskej školy v Bratislave⁴⁹ a dňa 1. augusta 1932 získala súhlas MVZaTV na realizáciu vyučovacieho procesu dvojročnej ošetrovacej školy Spoločenstva dcér kresťanskej lásky sv. Vincenta de Paul, ktorá získala právo verejnosti, čo znamenalo, že okrem rádových sestier prijímali na štúdium aj záujemkyne z radov laikov. Podmienkou bolo dosiahnutie 18 rokov, v prípade mladšieho veku potrebovali študentky súhlas rodičov.⁵⁰ Vyučovanie bolo napokon po dlhých administratívnych prekážkach povolené od školského roka 1932/33. V škole vyučovali predovšetkým lekári košickej nemocnice. Hospodárske náležitosti mali na starosti predstavení spoločenstva.⁵¹ Paradoxom mimoriadneho úsilia sestier o existenciu školy bola jej strata v roku 1938 v dôsledku Viedenskej arbitráže. Sestry museli odísť nielen zo školy, ale aj z košickej nemocnice, kde ich nahradili maďarské ošetrovatelky.

⁴⁷ ADKL, Nitra, fond: Ošetrovateľská škola Košice; Poskytnutie finančného daru podpísaný kanonikom kapituly, b. s.

⁴⁸ ADKL, Nitra, fond: Ošetrovateľská škola Košice; Zriadenie ošetrovateľskej školy, b. s.

⁴⁹ Štatút v roku 1929 podpísal vtedajší minister verejného zdravotníctva a telesnej výchovy ThDr. Jozef Tiso.

⁵⁰ ADKL, Nitra, fond: Ošetrovateľská škola Košice; č. spisu 19/1. 8. 1932, b. s.

⁵¹ Predstavená vincentiek každý rok opakovane podávala žiadosť na Krajinský úrad o poskytnutie finančnej čiastky na platy profesorov, rovnako tak žiadali výhodnejšie ceny na stravu. Porovnaj: ADKL, Nitra, fond: Ošetrovateľská škola Košice; Zriadenie ošetrovateľskej školy, b. s.

Spoločenstvo dcér kresťanskej lásky sv. Vincenta de Paul sa nechcelo vzdať možnosti naďalej vzdelávať ošetrovateľský personál. Snažili sa školu premiestniť do Trenčína, pretože to bolo z Ladiec najbližšie, dokonca aj do Turčianskeho Sv. Martina argumentujúc, že sociálna a ošetrovateľská škola M. R. Štefánika nevyužíva svoje priestory naplno a vincentky by mohli začať výučbu okamžite. Žiadosti však nevyhoveli.⁵² Slovenská provincia⁵³ Spoločenstva dcér kresťanskej lásky sv. Vincenta de Paul 5. júna 1939 podala ešte žiadosť na Krajinský úrad do Bratislavy o zriadenie novej ošetrovateľskej školy, čo sa ale nepodarilo zrealizovať napriek tomu, že vybudovanie školy v Košiciach spoločenstvo stálo viac ako milión korún a pre provinciu to bola veľká strata. Zriadenie ošetrovateľskej školy sa podarilo zrealizovať až po vojne v roku 1946 v Nitre a v roku 1947 v Trenčíne. Obe školy však boli pričinením komunistického režimu poštátnené, nitrianska v roku 1948 a v Trenčíne v roku 1950. No a napokon aj osud rehoľných spoločenstiev bol nástupom komunistického režimu spečatený a násilne ukončený. K zlikvidovaniu kláštora v Ladcoch došlo v noci z 8. na 9. január 1951. Sestry odviezli od sústreďovacích kláštorov do Pruského, do Nitrianskeho Pravna na Bôrik a do Belušských Slatín.⁵⁴

Dôležitým krokom počas existencie ČSR bolo aj zriadenie troch ústavov na území Slovenska a Podkarpatskej Rusi pre vzdelávanie a výcvik pôrodných asistentiek, čo vymedzoval výnos MVZaTV a ktoré sa nachádzali v Bratislave, Košiciach a Užhorode.⁵⁵

⁵² ADKL, Nitra, fond: Ošetrovateľská škola Košice; žiadosť správcu nemocnice v Martine hlavnému radcovi zo dňa 7. 11. 1938, b. s.

⁵³ K zmene názvu provincie na Slovenská provincia Spoločnosti dcér kresťanskej lásky sv. Vincenta de Paul došlo 13. apríla 1939. V praxi sa však používalo jednoduchšie označenie Milosrdné sestry sv. Vincenta. Porovnaj: ADKL, Nitra, fond: Ošetrovateľská škola Košice; Zriadenie ošetrovateľskej školy, b. s.

⁵⁴ BUCKOVÁ, Mária. *V ruke prozreteľnosti. Vincentky*, s. 184 – 185.

⁵⁵ Problematikou a vzdelávaním pôrodných asistentiek počas prvej ČSR zaoberala Anna Falisová. Porovnaj: FALIŠOVÁ, Anna. Vzdelávacie žien pre pôrodnícku prax (1918 – 1938). In BUJALIKOVÁ, Mária – PAVLÍKOVÁ, Ľudmila (ed.). *Zborník príspevkov z 8. medzinárodného sympózia o dejinách medicíny, farmácie a veterinárnej medicíny*. Martin: Univerzita Komenského, 2007, s. 37 – 42; MOROVICSOVÁ, Eva. Profesionálna príprava a pôsobenie pôrodných asistentiek v prvej Československej republike. In *Historické pohľady na vývoj ošetrovateľstva a ošetrovateľského vzdelávania*.

V období prvej Československej republiky prešlo verejné zdravotníctvo a celková starostlivosť o zdravie zložitým vývojom. Vytvorili sa síce nové podmienky pre riešenie problémov, ktorých bolo nesmierne veľa, hlavne v oblasti zdravotno-sociálnej starostlivosti, ako aj zabezpečenia výchovy zdravotníckeho personálu. Problémom bol predovšetkým nedostatok finančných prostriedkov, pretože rezort ministerstva zdravotníctva nepatril medzi tie, o ktoré by spektrum politických strán prejavovalo záujem a aj preto bolo financií na riešenie viacerých otázok nedostatok.

Z hľadiska kategorizácie pracovného personálu pracovalo v medzivojnovom období v liečebných zariadeniach na Slovensku viacero druhov ošetrovateliek: diplomované ošetrovatelky, rádové sestry, praktické ošetrovatelky, pôrodné asistentky a neškolené praktické ošetrovatelky.⁵⁶ Absolventky ošetrovateľských a zdravotno-sociálnych škôl, o ktorých sme sa stručne zmienili, sa na Slovensku nachádzali dve rehoľné ošetrovateľské školy, a to v Bratislave a v Košiciach a ošetrovateľsko-sociálna škola v pri Ústave Milana Rastislava Štefánika v Turčianskom Sv. Martine, ktorá bola určená na vzdelávanie civilných ošetrovateliek. V období rokov 1918 – 1939 sa absolventky uvedených škôl vynikajúco uplatnili v rôznych sférach liečebno-zdravotných a sociálnych zariadení. Napriek tomu to bolo pre zdravotne a sociálne zaostalé Slovensko málo. Dôležitým je však konštatovanie, že verejnosť postupne začala akceptovať odbornosť nielen rehoľných, ale aj civilných ošetrovateliek a ich prácu vnímala veľmi pozitívne.

Mníchovská dohoda v septembri 1938 a následná Viedenská arbitráž sa kruto dotkli životných podmienok Československa. Strata územia ČSR, ktorou mal byť vykúpený európsky mier, sa prejavila aj úbytkom 37% všeobecných verejných nemocníc, 34,6% ostatných nemocníc, 31% ústavov pre choromyseľných, 40% liečební tuberkulózy, 46% ozdravovní a 65% súkromných sanatórií. V zabranom území zostalo aj päť rádových ošetrovateľských škôl

Trnava : Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce, Trnavská univerzita, 2010, s. 338 – 345.

⁵⁶ FALISOVÁ, Anna. Ženy v zdravotníctve so zameraním na ošetrovateľstvo (1918 – 1938). In: *Človek a spoločnosť*. Internetový časopis pre pôvodné teoretické a výskumné štúdie z oblasti spoločenských vied. 2006, roč.6, č. 4, s. 71.

– v Opave, Znojme, v Ústí nad Labem a na Slovensku v Košiciach a s nimi dve tisícky sestier. Ministerstvu verejného zdravotníctva a telesnej výchovy zostala tak iba možnosť organizovať krátkodobé kurzy pre pracovníčky pridelené na proti epidemickej akcie v táborech pre utečencov. Politicko-spoločenské pomery roku 1938 veľmi výrazne ovplyvnili celkovú situáciu v spoločnosti a vplývali aj na stav zdravotníctva, zdravotníckeho školstva. V decembri roku 1938 bolo Ministerstvo verejného zdravotníctva a telesnej výchovy zrušené, rovnako sa zrušilo aj ministerstvo sociálnej starostlivosti a namiesto nich bolo zriadené jedno ministerstvo sociálnej a zdravotnej správy. Zdravotníctvo a vzdelávanie vo všeobecnosti ustupovalo vojnovému obdobiu.

Archívne pramene

Archív Spoločenstva dcér kresťanskej lásky sv. Vincenta de Paul, Nitra, fond: Ošetrovateľská škola v Košiciach, b. s.

Zoznam použitej literatúry

BĚBR, Richard. Právní poměry veřejných nemocnic v republice Československé se zvláštním zřetelem k nemocnicím státním a služebním a platovým poměrům zaměstnanců těchto nemocnic. In *Československá nemocnice*, 1931, roč. I, č. 5 -6, s. 122 – 123.

BELÁK, Blažej. *Katolícke Slovensko 2000*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, s. 526 – 527. ISBN 80-7162-374-1.

BUCKOVÁ, Mária. *V ruke prozreteľnosti. Vincentky. Pamätnica Slovenskej provincie Spoločenosti dcér kresťanskej lásky sv. Vincenta de Paul*. Bratislava : Slovenská provincia Spoločenosti dcér kresťanskej lásky sv. Vincenta, 2022, 393 s. ISBN 978-80-89570-33-1.

Československá nemocnice. 1931, roč. I. č. 1. *Zprávy. Otvorenie dvojročnej ošetrovateľskej školy v Bratislave*, s. 255 – 256.

DOBROTKOVÁ, Marta – ILIEVOVÁ, Ľubica – JURÍKOVÁ, Erika. Dejiny ošetrovateľského vzdelávania na Slovensku – ošetrovateľská škola Kongregácie milosrdných sestier sv. Kríža v Bratislave. In *Zdravotnícke listy*, 2019, roč. 7, č. 2, s. 68 – 73.

FALISOVÁ, Anna. *Zdravotníctvo na Slovensku v medzivojnovom období*. Bratislava : Veda, 1999. 203 s. ISBN 80-224-05-44-2

FALISOVÁ, Anna. Medzivojnové Slovensko z pohľadu zdravotného a sociálneho. In ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián (ed.). *Slovensko v Československu 1918 – 1939*. Bratislava : Veda, 2004, s. 365 – 416. ISBN 80-224-05-44-2.

FALISOVÁ, Anna. Ženy v zdravotníctve so zameraním na ošetrovateľstvo (1918 – 1938). In *Človek a spoločnosť*. Internetový časopis pre pôvodné teoretické a výskumné štúdie z oblasti spoločenských vied, 2006, 6, č. 4, s. 71.

FALISOVÁ, Anna. Vzdelávacie žien pre pôrodnícku prax (1918 – 1938). In BUJALCOVÁ, Mária – PAVLÍKOVÁ, Ľudmila (ed.). *Zborník príspevkov z 8. medzinárodného sympózia o dejinách medicíny, farmácie a veterinárnej medicíny*. Martin : Univerzita Komenského, 2007, s. 37 – 42.

ILIEVOVÁ, Ľubica – JURÍKOVÁ, Erika, LICHNER, Miloš. *Prvá ošetrovateľská škola v Bratislave v prizme pastoračnej charizmy Kongregácie milosrdných sestier Svätého kríža*. Bratislava : Dobrá kniha, 2020, 180 s. ISBN 978-80-8191-271-9.

JUDÁK, Viliam. „Milosrdná láska získava svet“ – sv. Vincent de Paul. In BUCKOVÁ, Mária. *V ruke prozreteľnosti. Vincentky. Pamätnica Slovenskej provincie Spoločnosti dcér kresťanskej lásky sv. Vincenta de Paul*. Bratislava : Slovenská provincia Spoločnosti dcér kresťanskej lásky sv. Vincenta, 2022, s. 15 – 17. ISBN 978-80-89570-33-1.

Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska. Bratislava : Lúč, 2000, s. 495. ISBN 80-7114-300-6.

KLEINSCHNITZ, Eduard. Dnešní stav odborného ošetrovateľského školství. In *Československá nemocnice*, 1935, roč. V, č. 6, s. 130 – 138.

KRAJČOVIČOVÁ, Natália. Začleňovanie Slovenska do Československa (1918 – 1920). In *Slovensko na ceste k demokracii*. Bratislava : HÚSAV, 2009, s. 30 – 31. Dostupné na: <<http://forumhistoriae.sk/documents/10180/70733/krajcovicova.pdf>>.

LETZ, Róbert. *Dejiny Slovenska 1914 – 1938*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2010, 342 s. ISBN 978-80-8119-028-5

MÁNKOVÁ, Anna. Dějiny ošetrovatelství. In *Československá nemocnice*, 1934, roč. IV, č. 3, s. 71 – 79.

MAŤOVČÍK, Augustín et al. *Slovenský biografický slovník. V zväzok R – Š*. Martin : Matica Slovenská, 1992, s. 499 – 500.

MOROVICSOVÁ, Eva. Zdravotnícke školstvo na Slovensku v medzivojnovom období. In *Studia Historica Nitriensia*, 2017, 21, č. 2, s. 327 – 347. <https://doi.org/10.17846/SHN.2017.21.2.327-347>

MOROVICSOVÁ, Eva. Profesionálna príprava a pôsobenie pôrodných asistentiek v prvej Československej republike. In *Historické pohľady na vývoj ošetrovatelstva a ošetrovateľského vzdelávania*. Trnava : Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce, Trnavská univerzita, 2010, s. 338 – 345.

NOGA, Pavol. *Z dejín misijnej Spoločnosti sv. Vincenta de Paul na Slovensku*. Spišské Podhradie : Univerzita Komenského, Rímskokatolícka bohoslovecká cyrilometodská fakulta, 2000. Diplomová práca, s. 28. Dostupné na: <https://www.vincentini.sk/historia_slov_provincia>.

OSYKOVÁ, Linda. Budovanie zdravotných a zdraviu prospešných zariadení v Trnave v medzivojnovom období. In *Studia Historia Nitriensia*, 2018, roč. 22, č. 1, s. 155 – 156. Dostupné na: <www.shnitra.ff.ukf-2018-roc.22-c-1>,<https://doi.org/10.17846/SHN.2018.22.1.155-173>

Pamätnica 50 rokov zdravotníckeho školstva v Martine 1926 – 1976, Martin : Stredná zdravotnícka škola, 1976.

TOBOLÁŘOVÁ, Emilie Ruth. Otázka odborného školství. In *Československá nemocnice*, 1932, roč. II, č. 1 - 2, s. 30 – 33.

UNLP. *Naša nemocnica* Dostupné na: <www.unlp.sk>.

VALENTOVIČ, Štefan et al. *Slovenský biografický slovník. II. zväzok R – Š*. Martin : Matica Slovenská, 1987, s. 272 – 273.

VANTUCHOVÁ-TKADLEČKOVÁ, Jarmila. *Živena, spolok slovenských žien*. Bratislava : Osveta, 1969, s. 97.

ZAORALOVÁ, Ružena. *Ošetrovateľské školství v meziválečném Československu v mezinárodních souvislostech*. Disertační práce.

Univerzita Palackého v Olomouci. [online]. Olomouc, 2017, s. 29.
Dostupné na: <<https://theses.cz/id/0c2fk0/>>.

RECENZIE / REVIEWS

DVOŘÁKOVÁ, Daniela. *Pod vládou ženy – Rytier bez kráľa, I. časť (1437 – 1442) Pankrác zo Sv. Mikuláša a jeho doba. Budmerice: Vydavateľstvo RAK, 2021, 400 s. ISBN 978-80-85501-84-1.*

V roku 2021 vyšla v budmerickom vydavateľstve RAK publikácia z plánovanej trilógie s názvom „*Pod vládou ženy – Rytier bez kráľa,*“ z pera významnej slovenskej medievistky Daniely Dvořákovéj. Dielo voľne nadväzuje na jej predchádzajúcu publikačnú činnosť (spomeňme aspoň dve z diel : „*Rytier a jeho kráľ. Stibor zo Stiboric a Žigmund Luxemburský. Sonda do života stredovekého uhorského šľachtica s osobitným zreteľom na územie Slovenska*“ či „*Čierna kráľovná Barbora Celjská (1392-1451) : životný príbeh uhorskej, rímsko-nemeckej a českej kráľovnej*“), pričom druhá z uvedených sa dočkala aj nemeckého a anglického vydania. V súvislosti s recenzovaným dielom autorky treba spomenúť aj edíciu prameňov „*Spomienky Heleny Kottanerovej,*“ ktorá vyšla v spolupráci Daniely Dvořákovéj a Márie Paponovej vo Vydavateľstve RAK v roku 2008 a je mimoriadne dôležitým zdrojom informácií pre skúmané obdobie prvej polovice 15. storočia. Predmetom monografie „*Pod vládou ženy*“ je predovšetkým osobnosť uhorskej kráľovnej Alžbety Luxemburskej, dcéry Žigmunda Luxemburského a Barbory Celjskej, manželky Albrechta Habsburského a matky Ladislava Pohrobka. Ide pritom o nie príliš historikmi prezentovanú a skúmanú, ale napriek tomu významnú postavu uhorských dejín, hoci v nich vystupuje pomerne krátko. Druhou hlavnou postavou celej trilógie je rytier a šľachtic Pankrác zo Svätého Mikuláša a jeho politická kariéra v čase silnejúcej osmanskej hrozby. „*Biele miesta*“ uhorských dejín 15. storočia sa v predkladanej monografii pokúša vyplniť autorka Daniela Dvořáková, odborníčka na obdobie vlády Žigmunda Luxemburského a jeho nástupcov.

Historička Daniela Dvořáková pracuje v Historickom ústave SAV ako samostatná vedecká pracovníčka so zameraním na neskorý stredovek (najmä 15. storočie), aristokraciu, ženy a každodennosť v stredoveku, zoohistóriu, ako aj publikovanie stredovekých archívnych prameňov. Monografia „*Pod vládou ženy – Rytier bez kráľa,*“ bola čiastočne realizovaná v rámci riešenia grantových

projektov Historického ústavu SAV (APVV-19-0131 a VEGA 2/0089/20) a s podporou Fondu na podporu umenia.

Monografia pozostáva celkovo zo siedmich kapitol, pričom v prvej sa autorka venuje pôvodu rytiera Pankráca zo Svätého Mikuláša, jeho pôsobeniu a vplyvu za vlády Žigmunda Luxemburského. Na základe zmienok z listín opisuje Pankráca v súvislosti s jeho vojenskými schopnosťami, účasťou na protitureckých výpravách, či v spojitosti so sedliackym povstaním v Sedmohradsku. Kapitulu uzatvára pre Pankráca nepriaznivá zhoda okolností, ktorá nasledovala po úmrtí cisára Žigmunda Luxemburského a internovaní jeho manželky Barbory Albrechtom Habsburským.

V druhej kapitole Dvořáková približuje situáciu v Uhorsku po smrti Žigmunda Luxemburského, pričom rozoberá aj autorov a pramene, ktoré informujú o jeho úmrtí. Tiež sa venuje okolnostiam v súvislosti s korunováciou prvého z rodu Habsburgovcov, Albrechta, za kráľa Uhorska a jeho manželky Alžbety, pričom upozorňuje na ich v podstate rovnocenné postavenie čo sa týka moci. Zvolenie Albrechta za Žigmundovho nástupcu totiž ani zďaleka nebolo také jednoduché a automatické, ako by sa mohlo na prvý pohľad zdať. Táto skutočnosť sa výrazne prejavila po odchode Albrechta z krajiny a prevzatí vlády Alžbetou, to všetko v neľahkom období osmanského tlaku a nedostatku finančných prostriedkov. Zaujímavý je pohľad na Turkov zo strany istého študenta Georgia z Uhorska, ktorý bol bezprostredným účastníkom osmanských útokov v Sedmohradsku a dostal sa do ich zajatia, vďaka čomu mohol neskôr informovať o ich náture takpovediac z prvej ruky.

Skutočne krátku, ale zato turbulentnú vládu Albrechta Habsburského približuje tretia kapitola. Celkovo v nej autorka popisuje spôsob jeho vlády, cesty a vojenské ťaženia, ktoré počas nej podnikol či rodinný život, resp. zabezpečenie budúcnosti svojich dvoch dcér. Okrem toho prináša aj pohľad na Albrechtov vzťah ku svokre Barbore, ktorý rozhodne nebol pozitívny, práve naopak. V rámci svojej donačnej politiky rozdával Barborine majetky a bývalá kráľovná bola dokonca obvinená zo sprisahania s českou šľachtou. Ďalej Dvořáková opisuje vojenské ťaženie do Sedmohradska za účasti už tehotnej Alžbety, ktorá sa „*seba vedomo*

považovala za rovnocenného veliteľa vojska.“ (s. 113). Súčasťou kapitoly je popísanie vzhladu Albrechta Habsburského, ako aj jeho posledných chvíľ a zhoršovania zdravotného stavu po nakazení sa dyzentériou.

Štvrtá kapitola monografie sa podrobnejšie zameriava na dve mimoriadne odvážne ženy – samotnú kráľovnú Alžbetu a jej dvornú dámu Helenu Kottanerovú. Vykresľuje Alžbetin neústupčivý postoj v snahe o udržanie si kráľovskej koruny, čo azda najvýrečnejšie deklaruje titulátúra, ktorú kráľovná používala: „pravý dedič koruny“ vládnuci z „kráľovskej autority“ (s. 137). Autorka podrobne a zaujímavo opisuje udalosti ohľadne snahy nájsť pre tehotnú ovdovenú kráľovnú nového manžela, s čím ona sama kategoricky nesúhlasila, krádež uhorskej svätoštefanskej koruny smelou dvornou dámou Kottanerovou a pozastavuje sa aj nad touto pozoruhodnou ženou, ktorá vstúpila do dejín vďaka svojim pamätiam. Opisuje tiež kráľovnin do istej miery nečakaný o niečo skorší pôrod, narodenie Ladislava Pohrobka a boj o uhorskú korunu po úspešnej voľbe poľského kráľa Vladislava aj za kráľa Uhorska, s čím sa odhodlaná Alžbeta odmietala zmieriť. Hlavným dôvodom uprednostnenia Vladislava pred čerstvo narodeným Ladislavom, ako aj jeho matkou bola silnejúca osmanská hrozba v čase ktorej krajina potrebovala schopného vojenského veliteľa, ktorým prirodzene nemohlo byť dieťa a vhodnou na túto úlohu nebola ani Alžbeta. Kapitola uzatvára do značnej miery podivuhodná korunovácia nemluvňata Ladislava v kontraste s príchodom Vladislava Jagelovského do Uhorska a kroky, ktoré v tejto súvislosti podnikla Alžbeta.

Nasledujúca časť monografie rozoberá mimoriadne turbulentné obdobie po smrti Albrechta Habsburského, keď malo Uhorsko opäť nie jedného, ale dvoch panovníkov – Ladislava Pohrobka a poľského kráľa Vladislava, (ktorých mimochodom korunoval ten istý arcibiskup na tom istom mieste). Tým pádom sa v extrémnej miere polarizovala najvyššia šľachta, ale aj celá spoločnosť, čo sa prejavilo v mnohých, v kapitole veľmi erudovane prezentovaných dôsledkoch a vzájomných bojoch. Opäť výraznejšie do deja vstupuje aj Pankrác zo Svätého Mikuláša, ako jeden z hlavných nepriateľov

kráľovnej Alžbety, sledujúci vlastné mocenské záujmy. Autorka dokumentuje rozhodnutia kráľovnej, napr. ohľadom určenia poručníka pre svojho syna a jeho premiestnenia do „bezpečia,“ ako aj ďalších významných hýbateľov udalostí tohto obdobia. Autorka sa tiež zmieňuje o skutočnosti, že Alžbeta bola takmer neustále v pohybe, čím „privádzala do zúfalstva najmä bratislavských vyslancov, ktorí za ňou museli cestovať a za jej rýchlosťou neustále zaostávali (s. 229 – 230).“ Alžbeta teda nezaprela „cestovateľské gény“ po svojom otcovi Žigmundovi. V duchu vzájomných rozporov Alžbety a Vladislava, resp. aj rímsko-nemeckého kráľa Fridricha pokračuje aj nasledujúca, šiesta kapitola. Zahŕňa pritom dôsledky, ktoré tieto súboje znamenali pre krajinu a jej obyvateľov, ktoré sa ešte umocnili vypuknutím morovej epidémie. Z hľadiska následností jednotlivých udalostí malo veľký vplyv aj zálohovanie Šoprone Fridrichovi Habsburskému a mimoriadne zaujímavovo pôsobí autentický dobový pohľad istého kňaza a kaplána Václava na Alžbetino konanie, ktorý vo svojom liste uviedol, že „kráľovnin zaslepený boj, ktorý viedla aj za cenu úplného zdevastovania krajiny, vyvolával čoraz väčšie znepokojenie aj medzi jej vernými prívržencami.“ Vzhľadom na to, že Václav mal informácie takpovediac z prvej ruky, je obraz o tvrdohlavosti a nevypočítateľnosti kráľovnej, vyplývajúci z citovanej vety do značnej miery hodnoverný. Práve podporovateľom Alžbety, resp. ich strate, ako aj postupu Vladislava sa autorka venovala v nasledujúcich riadkoch.

Posledná kapitola s príznačným názvom „*Dvaja víťazi, dvaja porazení*“ mapuje snahy oboch strán o získanie politickej i vojenskej prevahy, prísahy vernosti, manipulácie, sľuby a donácie ako prostriedky na dosiahnutie stanovených cieľov. Informuje tiež o vyjednávaniach, mierových rokovaníach a ich sprostredkovateľoch. Autorka tiež predstavuje osobnosť Mikuláša Újlakiho a úlohu, ktorú zohral v tomto náročnom období dejín,¹ ako aj prvé osobné stretnutie Alžbety a Vladislava v Rábe a nečakanú

¹ V novembri 2022 vyšla vo vydavateľstve RAK monografia z pera Miriam Hlavačkovej s názvom „*Pútnik Sonda do života stredovekých pútnikov. Kráľ Mikuláš Újlaki a jeho cesta do Ríma,*“ ktorá sa podrobnejšie venuje tejto významnej historickej postave, ako aj putovaniu v stredoveku.

Alžbetinu smrť krátko nato. Toto náhle, nevysvetlené a veľmi podozrivé úmrtie vyvolalo zdesenie a polemiku, či bude kráľom Ladislav, alebo Vladislav. Napokon sa kráľmi na istú krátku dobu postupne stali obaja.

Prvá z troch monografií venujúca sa turbulentnému 15. storočiu a primárne odvážnej, odhodlanej, avšak aj prchkej a tvrdohlavej kráľovnej spĺňa očakávania aj najnáročnejšieho čitateľa. Je rovnako ako predchádzajúce publikácie autorky Daniely Dvořákovéj napísaná pútavo a prispôsobená tak, aby bola hodnotným kúskom knižnice každého záujemcu o históriu, odborníka i laika. Zakomponované je veľké množstvo výpovedných archívnych prameňov, ako aj bohatý obrazový materiál, dopĺňajúci charakter monografie. Osobnosť kráľovnej Alžbety je fascinujúca, rovnako ako obdobie, v ktorom žila a recenzovaná publikácia je to jasným dôkazom. Týmto autorke prajeme veľa síl a energie pri písaní jej pokračovaní, na ktoré sa budeme tešiť.

Alena Macková

BUCHAR, Stanislav. *Tenkrát v Sarajevě aneb život končí v terezínských kasematech*. Planá: Vydané vlastním nákladem, 2020, 1098 s.

Je to zopár mesiacov, čo sa mi, úplnou náhodou, prostredníctvom sociálnych sietí, dostalo do rúk, vďaka Ing. Jiřímu Daněkovi, monumentálne dielo, ktoré v širšom kontexte pojednáva o udalostiach súvisiacich so sarajevským atentátom z júna 1914. Kým som sa pohrúžila do čítania, musím priznať, že ma zaujalo niekoľko skutočností spojených so vznikom tejto práce. Autor Stanislav Buchar sa výskumu súvisiacemu s atentátom venoval viac ako 60 rokov, čo hneď dávalo nádej, že ide o kvalitne a precízne spracovanú problematiku, ale tiež skutočnosť, že, napriek sľubom, sa nenašiel nikto ochotný zafinancovať vydanie tohto diela. A keďže autor chcel vidieť výsledky svojej desaťročia trvajúcej práce v knižnej podobe, spolu so svojimi blízkymi zafinancoval vydanie knihy. Keďže ide o takmer 1100-stranovú prácu, vydanie ktorej určite nie je lacnou záležitosťou, vyšlo nakoniec „len“ 50 kusov, a to je aj dôvod, prečo sa rozhodli neopatriť knihu ISBN číslom.

Práca je rozdelená na päť samostatne číslovaných častí, kde každá časť má, pre lepšiu prehľadnosť, vlastný obsah a v závere každej je umiestnená príslušná obrazová príloha. Je škoda, že je len v čiernobielych prevedení, resp. nižšej kvality, strácajú sa tam inak viditeľné detaily, príp. autorove značky sú len slabo viditeľné. Napriek tomu je však obrazová príloha veľkým plusom, keďže dotvára príslušný text.

Na škodu je chýbajúci podrobný poznámkový aparát, ktorý by poskytol detailné údaje o archívnych prameňoch a ich umiestnení, či čerpaných zdrojoch. Autor síce takéto informácie, i keď v pomerne stručnej podobe, má zahrnuté priamo v texte, ale pre vedeckú prácu je to nedostatočné. Rovnako tak sa rozhodol vysvetlivky zahrnúť priamo do textu. Aby text nepôsobil jednoliato, rozlišuje hlavný text a sekundárny, písaný menším písmom, príp. dôležité časti podčiarkuje alebo zvyrazňuje. Pre vysvetlivky by však autor pokojne mohol využiť poznámkový aparát, ktorý však tiež, ako už bolo spomenuté, v práci absentuje.

Autor nielen že venoval desiatky rokov výskumu v archívoch v Čechách, Rakúsku, Srbsku či v Bosne a Hercegovine, ale sa naučil srbochorvátsky jazyk, aby archiváliám rozumel, nehovoriac o mimoriadne náročnej úlohe v podobe paleografického spracovania prameňov. A to treba uviesť ešte množstvo primárnej či sekundárnej literatúry v podobe memoárov, rôznych monografií, dobovej tlače či štúdií k téme, v rámci čoho je vidieť kvalitnú heuristiku zo strany autora a aj následné podrobné štúdium a spracovanie prameňov a literatúry (a vlastných názorov) do výslednej podoby.

Pri písaní práce postupoval autor chronologicky, v prvej časti sa zameril na príčiny, ktoré viedli k atentátu v Sarajeve, prináša stručné dejiny Bosny a Hercegoviny, životopisy atentátnikov, opis situácie v Bosne a Hercegovine po balkánskych vojnách, problematiku multietnicity či náboženskej diverzity na Balkáne, či radikalizáciu tamojšej mládeže. Autor v práci prináša rôzne hypotézy, kladie (si) otázky, zamýšľa sa, hľadá odpovede, avšak, neuspokojí sa s povrchnými zisteniami, ale pátra až do detailov. Do práce vkladá vlastné myšlienky, názory, hodnotenia a zhrnutia. Najmä v časti, kde písal o okupovaní Bosny a Hercegoviny autor citeľne vystupuje protihabsbursky a protimonarchisticky. V diele predstavuje aj menej známe osobnosti a prináša informácie z ich života, skladal roky mozaiku z dosiaľ neznámych detailov dní a rokov pred atentátom a prvou svetovou vojnou a počas nej. V druhej časti sa autor venuje následníckemu páru – Františkovi Ferdinandovi d'Este a Žofii, rod. grófke Chotekovej. Prináša podrobnosti a zaujímavosti z ich životov, v niektorých prípadoch by však stačilo takéto informácie uvádzať v poznámkovom aparáte ako sekundárny text. Nechýbali ani generálom Potiorkom plánované vojenské manévry v Sarajeve, ich priebeh a posledné prípravy atentátnikov a vďaka zachovaným pamätiam priamych aktérov Iva Kranjčevića či Cvjetka Popoviča a ďalších zdrojov retrospektívne aj pocity, ktoré prežívali. Veľmi detailne popísal aj osudnú nedeľu 28. júna 1914. Tretia časť patrí vyšetrovaniu atentátu, autor opisuje situáciu v Sarajeve hneď po čine, demonštrácie a rabovanie, ktoré nasledovali, rozšírenie správy po krajinách monarchie, kde mohol doplniť ako miestna dobová tlač hovorila o týchto udalostiach.

Veľmi detailne popísal autor prevoz zosnulého páru zo Sarajeva do Viedne a následne na zámok Artstteten, kde sú aj pochovaní, a tiež samotné vyšetrovanie Leom Pfefferom. V tejto časti pojednával o priebehu súdu až po vynesenie rozsudkov. Autor poukazuje na pevnosť názorov Gavrila Principa pred sarajevským súdom, na jeho neochvejnosť a silu. Štvrtá časť patrí ďalším osudom odsúdených, kam ich umiestniť, opisuje vybrané vojenské trestnice Terezín a Möllersdorf, postupne aj tamojších strážnikov či lekárov a ďalšie osadenstvo, ktoré prichádzalo aspoň do občasného kontaktu s väznenými atentátnikmi, čo sú všetko skutočne nové a zaujímavé informácie, avšak, stačilo by ich uviesť ako sekundárny text do poznámkového aparátu.

Napriek tomu sa však podarilo autorovi dať dokopy pozoruhodné poznatky o tom, ako vyzerali popravy odsúdených Danila Ilića, Veljka Čubrilovića a Miška Jovanovića, ako prebiehal transport do vybraných trestníc či ako vyzeral „život“ za mrežami a akú stravu dostávali, ak sa to vôbec dá nazvať stravou, čo sú, nielen pre našinca, pozoruhodné, ale primárne nové fakty. Dôležitá je najmä skutočnosť, že autor nepoľavuje zo svojej kritickosti, zásadne nefabuluje a nevytvára umelo nové senzácie. Opisuje správanie väzenského personálu až po udalosti končiace smrťou atentátnikov a veľmi detailne aj priebeh exhumácie ich tiel a ich následný prevoz do Bosny a Hercegoviny až po vytvorenie akéhosi kultu hrdinov, ktorý sa menil rovnako rýchlo, ako sa menili režimy v bývalej Juhoslávii.

Vo všeobecnosti sú s atentátom spájané najmä mená Gavrila Principa, Nedeljka Čabrinovića a Trifuna Grabeža, ktorého autor familiárne oslovuje Trifko, a spomína sa ešte Dragutin Dimitrijevič ako vodca Čiernej ruky. Málokto však vie, že v súvislosti s atentátom sa pred súd dostalo 25 ľudí, z ktorých až 16 bolo odsúdených buď na trest smrti, alebo dlhé roky v žalári. Z oných 16 odsúdencov sa pritom prepustenia po skončení prvej svetovej vojny a páde monarchie dožili len štyria, čo tiež svedčí o tvrdosti prostredia, v ktorom si odpykávali svoje tresty. Autor vychádzal aj z memoárov priamych účastníkov sarajevského atentátu alebo z prác výskumníkov a autorov, ktorí spravovali archívne pramene,

ktoré dnes už neexistujú. Ku každej použitej práci však pristupuje objektívne a snaží sa ju kriticky spracovať a priniesť ďalej len skutočne overiteľné fakty. V poslednej, piatej časti približuje autor staršie práce k tejto problematike a najmä omyly, ktorých sa autori (ne)vedome dopúšťali. Veľkým plusom publikácie sú najmä neskoršie osudy preživších účastníkov atentátu, členov rodín, či detí zavraždeného nástupníckeho páru. Len máloktorý autor si dá námahu práčne dohľadať, ako ďalej pokračovali životy najbližších ľudí priamych aktérov, ktorí si tiež museli prejsť ťažkým obdobím.

Autor pracne píše text jednoducho a najmä zrozumiteľne a pútavo, napriek množstvu informácií, ktoré prináša, neprichádza práca práve o tú svoju čitateľnosť. Veľmi vhodne sú do textu umiestňované citácie či celé znenia vybraných prameňov.

Ako postupujem v čítaní, stále viac sa mi v hlave objavuje myšlienka, že autor je do istej miery obdivovateľom Gavrila Principa a jeho priateľov a naopak, nestotožňuje sa s monarchiou, jej režimom a hlavnými predstaviteľmi, následníka a jeho rodinu nevynímajúc. Nemyslím tým, že autor súhlasí s činom, ktorý sarajevská mládež spáchala, ale určite obdivuje ich vlastenectvo, ochotu obetovať vlastné životy pre svoje presvedčenie, ideály a pre svoju vlasť. Sú to rôzne menšie či väčšie náznaky, ktoré navádzajú k tomuto tvrdeniu. Avšak, bez ohľadu na to, či s autorom súhlasíme alebo nie, v prvom rade treba zobrať na zreteľ skutočnosť, že nielen v Českej či Slovenskej republike, alebo v strednej Európe, sa len ťažko nájde človek, ktorý celý svoj život zasvätil tejto problematike, skúmaniu príčin atentátu, jeho priebehu či dôsledkov, človek, ktorý by vedel o tejto téme viac ako samotný autor. Nikto nepreskúmal toľko prameňov, dobovej tlače či už vydaných prác pojednávajúcich o tejto téme. Autorovi Stanislavovi Bucharovi sa podarilo napísať monumentálne dielo a priniesť tak komplexný pohľad na udalosti, ktoré predchádzali atentátu, ale aj tie, ktoré nasledovali, vrátane vypuknutia prvej svetovej vojny. Ku každej práci, ktorú človek chyť do rúk, treba pristupovať nanajvýš kriticky, preto aj autorove prípadné sympatie so sarajevskými mladíkmi treba vnímať s určitým nadhľadom, brať ich na zreteľ, ale nie sa automaticky stotožňovať s každou myšlienkou a názorom, ale snažiť sa, na

základe dostupných informácií a už známych faktov, spraviť si vlastný názor. Preto je pre mňa ako historičku zarážajúci fakt, že toto by malo byť dôvodom skutočnosti, že sa naozaj nenašiel nikto, kto by bolo ochotný túto prácu vydať a dostať ju medzi čitateľov.

V závere si dovoľím požičať jednu myšlienku, resp. otázku od autora, ktorou túto recenziu ukončím. Našiel by sa aj dnes niekto ochotný obetovať život pre svoje názory a pre svoju vlasť?

Radoslava Ristovská

ANOTÁCIE / ANNOTATIONS

RYCHLÍK, Jan. Československo v období socialismu 1945-1989. Praha : Vyšehrad, 2020, 280 s.

Obdobie rokov 1945 až 1989 v Československu rôznym spôsobom skúmali slovenskí, českí ale i zahraniční historici. Natíska sa otázka, čím do témy môže prispieť publikácia Československo v období *socialismu 1945-1989* od známeho českého historika Jana Rychlíka. Odpoveď ponúkne už úvodná kapitola. Rychlík svoju prácu predstavuje ako pokus o analýzu diania v Československu nielen ako dejín politickej represie a odporu, ale nevyhýba sa ani sociálnym, politickým a ekonomickým aspektom vývoja komunistického Československa.

Rychlík postupuje chronologicky. Prvá kapitola sa preto zaoberá obdobím tzv. tretej republiky. Napriek formálnemu deklarovaniu kontinuity s 1. ČSR politická realita svedčila skôr o diskontinuite. Najkriekľavejší bol posun spoločnosti doľava na domácej politickej scéne a príklon k Sovietskemu zväzu z hľadiska politiky zahraničnej. Neprekvapí preto, že celoštátne najsilnejšou politickou silou sa stali komunisti. Ich konečným cieľom nebolo len víťazstvo vo voľbách a následné vládnutie na báze parlamentnej demokracie, ale uchopenie všetkej politickej moci v štáte. K dosiahnutiu tohto cieľa prišlo vo februári 1948.

Nasledujúca kapitola sa venuje tzv. budovateľskej fáze komunistického režimu. Bez nutnosti brať ohľad na dovtedajších politických partnerov, sústredili sa komunisti na pretvorenie spoločnosti na svoj obraz. Po ekonomickej stránke sa štát stal vlastníkom všetkých sektorov hospodárstva. Ideálom sa stal socialistický človek, ktorý po oslobodení od všetkých vnímaných neduhov zapojí všetky sily do vybudovania socialistickej spoločnosti. Utopickým snom však neverili všetci. Niektorí volili odchod z domoviny, iní sa pokúsili vstúpiť do zápasu s novou mocou bez ohľadu na hrozbu prípadných trestov. Po vysporiadaní s politickými nepriateľmi zomlela komunistická justícia aj niekdajších zástancov tvrdých trestov. Revolúcia požíerala svoje deti.

V poradí tretia kapitola za výrazný medzník označuje smrť Stalina s Gottwaldom. Československu sa síce vyhli výraznejšie protesty ako

napríklad v Poľsku či Maďarsku, stranícki predstavitelia však museli pristúpiť k opatrnej kritike najväčších excesov spred niekoľkých rokov a politicky nechať padnúť najvýraznejších zástancov tvrdého postupu. V zásade však režim pokračoval v línii stanovenej po februári 1948 a nebál sa zasiahnuť voči svojim kritikom. Ďalším medzníkom bol rok 1960. Dokončilo sa poštátnenie ekonomiky, v Československu bol vybudovaný socializmus. Formálne malo zmenu vyjadriť prijatie novej ústavy. Československá republika sa zmenila na Československú socialistickú republiku.

Ďalšia kapitola analyzuje dianie šesťdesiatych rokov. Režim sa síce nezmenil, otupilo sa však ostrie jeho praktík. Z politického hľadiska sa uvoľnenie najviac prejavilo vo zvýšenom počte rehabilitácií či politickom konci ďalších straníckych predstaviteľov z prelomu štyridsiatych a päťdesiatych rokov. Výraznejšie však uvoľnenie bolo badať v sfére umeleckej. Politický odmäk otvoril aj priestor na kritiku dovtedajšieho nazerania na vzťahy Čechov a Slovákov a riadenie československého hospodárstva. Napriek prijatiu určitých reforiem druhá polovica decénia ukázala, že čiastkové zmeny stačiť nebudú.

Viac sa československému pokusu o reformu socializmu vyjadruje Rychlík v piatej kapitole. Pod taktovkou nového prvého tajomníka Alexandra Dubčeka predstavila KSČ ambiciózny plán reformy socializmu. Najmä odstránenie cenzúry podnietilo debaty o mnohých dovtedy tabuizovaných témach. Československo sa však nenachádzalo vo vzduchoprázdne a vývoj s obavami sledovali jeho susedia vo východnom bloku. Keď nedokázali československých predstaviteľov dotlačiť k ústupu z reformného programu za rokovacím stolom, vsadili na silové riešenie. A hoci v prvom momente invázia vojsk Varšavskej zmluvy nedosiahla očakávané ciele, armády sa ukázali byť ako vhodný donucovací nástroj smerom k opúšťaniu reformného programu.

Najlepšie toto opúšťanie charakterizuje slovo normalizácia. Na jej počiatku opustili stranu reformní predstavitelia. KSČ sa síce skonsolidovala, členstvo v nej však prestalo byť motivované ideovými pohnútkami. Politická moc sa pokúsila s ľuďmi uzavrieť nepísanú spoločenskú zmluvu, kde výmenou za materiálne statky

Ľudia verejne deklarovali podporu KSČ. Mnohí túto hru hrali, našlo sa len málo odvážlivcov ochotných vystúpiť proti režimu. Zlomom bola druhá polovica osemdesiatych rokov a politika perestrojky v ZSSR. Nebolo ju možno ignorovať ani v Československu, ibaže komunistická strana už nedisponovala vedením, ktoré by vedelo nový kurz aj realizovať.

Posledná riadna kapitola sa preto zaoberá pádom komunistického režimu. Na začiatku bola fáma o smrti študenta na jednej zo študentských manifestácií. Síce sa ukázala ako omyl, stihla však zapôsobiť ako rozbuška. Silnejúce protesty komunistická moc nedokázala potlačiť. Niektorí predstavitelia KSČ sa pokúsili zviest' ústupové boje, na ktorých konci bolo predanie moci dovtedy opozičným kruhom. Tí šikovnejší pokračovali v politickej kariére i v zmenených podmienkach. Vláda jednej strany odišla do stratena.

Namiesto tradičného záveru sa Rychlík zamýšľa nad dôvodmi nástupu komunistického režimu, metódami ktorými sa režim v Československu relatívne dlho udržal a samotným pádom režimu. Nechýba zamyslenie nad potenciálnou príťažlivosťou komunistických myšlienok v budúcnosti.

Adam Bielez

SPRÁVY, REFERÁTY / BRIEF NOTICES

Determinanty vývoja hospodárskej správy panstiev (správa z podujatia)

Katedra histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave (ďalej len FF TU v Trnave) zorganizovala 15. júna 2022 už tretie vedecké kolokvium zamerané na hospodárske dejiny s názvom *Determinanty vývoja hospodárskej správy panstiev*. Prednášajúcich privítala Zuzana Lopatková z domácej katedry histórie, ozrejmila dôvody výberu témy kolokvia, ktoré nadviazalo na viaceré predchádzajúce podujatia, keďže katedra sa už niekoľko rokov systematicky venuje výskumu hospodárskych dejín Slovenska.

Ako prvý vystúpil Vladimír Rábik, takisto z Katedry histórie FF TU v Trnave, ktorý na základe zachovaného registra majetkov z roku 1505 analyzoval majetkovú správu Ľupčianskeho, Šášovského a Révištského panstva koncom stredoveku. Nadviazal tak na niekoľko svojich predchádzajúcich prác, ktoré sú súčasťou dlhodobého projektu vydávania majetkových registrov z územia Slovenska. Sledoval majetkový vývoj uvedených troch panstiev, ich územný rozsah a porovnal údaje z registra, ako boli počet poddaných, peňažný príjem, naturálne či valašské dávky. Od roku 1490 hrady Ľupča, Šášov a Révište tvorili spoločnú majetkovú základňu šľachticov z Veľkej Lúče (Dóciovcov).

Michal Franko z domácej katedry priblížil spôsob odovzdávania hôrneho vo Vajnoroch na základe vinohradníckeho poriadku, ktorý v obci zaviedol cisterciánsky kláštor z Heiligenkreuzu ako vlastník obce niekedy v rokoch 1460 – 1470. Tento vinohradnícky poriadok patrí podľa niektorých odborníkov k najstarším prameňom svojho druhu na území Uhorska. Keďže neobsahuje všetky ustanovenia typické pre vinohradnícke poriadky a sústreďuje sa najmä na úpravu výberu hôrneho, autor predpokladá, že ide o neúplný text.

Richard Drška zo Záhorského múzea v Skalici sledoval vývoj skalického vinohradníctva v 16. – 17. storočí a jeho obraz v mestských písomnostiach. Počiatky vinohradníctva v Skalici možno nájsť už v 15. storočí, keď sa objavujú v archívnych prameňoch prvé zmienky o existencii vinohradov v meste. Napríklad v roku 1467 sa v testamente Osvalda Grada spomínajú vinice, čo potvrdzuje

pestovanie viniča v Skalici už v tomto období. V roku 1581 bola založená kniha vinohradov dokladajúca už pevne konštituované vinohradnícke lokality. Autor na základe mestskej účtovnej knihy Skalice z rokov 1632 – 1633 rekonštruoval organizáciu vinohradníckeho roka i využitie mestského vína na rôzne účely. Okrem písomností z produkcie mesta je možné pri sledovaní problematiky skalického vinohradníctva využiť i účty mestského špitála.

Marek Vařeka z Univerzity v Pardubicích porovnal vzťah vybraných reprezentantov moravskej šľachty k správe svojho majetku a jeho zveľaďovaniu. Najskôr svoju pozornosť zamerl na Karla st. zo Žerotína, načrtnol jeho majetkovú základňu a vykreslil ho ako šľachtica, ktorý nemal aktívny prístup k svojmu majetku a jeho správe. Extrémne zlým hospodárom bol Jan z Pernštejna, ktorý sa realizoval skôr v oblasti vojenstva a na tieto aktivity míňal značné finančné čiastky. Napriek tomu, že na svojich majetkoch mal rozsiahle rybníky, ktoré produkovali nemalé zisky, tieto ďalej neinvestoval do iných oblastí výroby a vôbec sa nevenoval obchodu. Jeho fiškálna politika viedla k enormnému zadĺženiu majetkov. Úplne odlišnú stratégiu zvolil Karel I. z Lichtenštajna, ktorý svoju pozornosť zamerl v prvom rade na v tom čase expandujúce vinohradníctvo a obchod s vínom. Ročný príjem z predaja vína okolo roku 1614 dosiahol 10 000 zlatých. Druhú zložku jeho obchodných aktivít tvoril predaj proviantu cisárskej armáde. Okrem obchodu významný podiel na príjmoch kniežacej pokladnice tvorili úverové aktivity, značný kapitál poskytol Karel cisárovi Rudolfovi II. Autor vo svojom príspevku jasne poukázal na dôležitosť prístupu šľachtica a jeho osobného záujmu o zveľaďovanie majetku a jeho rozvoj.

Lada Dittrichová z Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem sa vo svojom príspevku zamerl na panstvo Buchlov na Morave v 17. storočí. Po načrtnutí historických súvislostí jeho vývoja sústredila pozornosť na analýzu informácií z urbára panstva z roku 1611, na základe ktorého je možné vytvoriť hospodársky obraz panstva. Priniesla informácie o počte poddaných v jednotlivých sídlach, kategóriách poddaných, spôsobe odovzdávania i výške

jednotlivých dávok, rozvinutých výrobných odvetviach, existujúcich výrobných podnikoch a ich výnose. V prípade panstva Buchlov išlo podľa počtu poddaných o veľké panstvo, ktoré vlastnil rytiersky rod, čo nebolo úplne obvyklé. Z ekonomického hľadiska patrilo k režijno-rentovým typom panstiev.

Mária Kohútová, emeritná profesorka z Katedry histórie FF TU v Trnave, ponúkla pohľad na urbáre z inej perspektívy ako len na pramene informujúce o rozsahu pôdy či povinnostiach poddaných v jednotlivých sídlach. Na viacerých príkladoch prezentovala možnosť ich využitia ako zdrojov informácií o veľkosti hradov, ich vojenskom zabezpečení a počte uskladnených zbraní, o obydliach zemanov či o dosiaľ neznámych členoch šľachtických rodín.

Ivana Červenková zo Slovenského národného archívu sa zaoberala organizáciou lesníckeho personálu na cisárskych panstvách Holíč a Šaštín. Načrtla štruktúru tejto zložky správy, prostredníctvom inštrukcie pre vedúceho účtov lesného úradu kompetencie tohto úradníka a sledovala jednotlivé aspekty, ktoré sprevádzali fungovanie lesníctva na cisárskych panstvách (vzdelávanie lesníkov, zdravotná a sociálna starostlivosť, využitie vo vojenskej oblasti, finančné odmeny a pod.).

Záver kolokvia patril zástupkyňi domácej katedry Radoslave Ristovskej a jej prednáške na tému vývoja miezd hospodárskych zamestnancov dolnokrupského veľkostatku v priebehu druhej polovice 19. storočia. Autorka, venujúca sa dlhodobo výskumu šľachtickej rodiny Chotekovcov a ich majetkovej základne, sa sústredila na finančnú zložku mzdy jednotlivých zamestnancov, pričom vychádzala zo zachovaných mzdových výkazov, ktoré pochádzali prevažne z druhej polovice 80. rokov 19. storočia a z 90. rokov 19. storočia.

Ivana Červenková

Úrady a úradníci – ich vývoj a premeny

Na pôde Historického ústavu SAV v Bratislave sa v dňoch 20. – 21. septembra 2022 konala konferencia venovaná fenoménu

úradníctva a fungovania úradov v minulosti. Podujatie otvoril zástupca riaditeľa HÚ SAV Peter Šoltés, ktorý v krátkom exkurze venoval pozornosť byrokratizácii monarchie a upozornil na niektoré aspekty výkonu povolania úradníka, ako napr. korupcia. Hlavní organizátori podujatia Ingrid Kušnieráková a Tomáš Janura poukázali na dôvody, prečo je dôležité poznať zloženie úradníckeho aparátu nielen na celoštátnej úrovni.

Konferencia bola rozdelená do troch tematických okruhov. Prvý s názvom *Súkromná a špecializovaná správa – jej podoby a vývoj* otvoril Miroslav Baranek z Archívu mesta Bratislavy, ktorý sa zameril na správu a úradníctvo panstiev Bytča a Strečno na sklonku raného novoveku. Časovo svoj príspevok vymedzil rokmi 1794 – 1833, keď bol vlastníkom panstiev Mikuláš II. Esterházi. V stručnosti načrtoľ dejiny panstva Bytča, priblížil osobnosť Mikuláša II. Esterháziho. Následne sa venoval organizačnej štruktúre panstiev s dôrazom na panstvo Bytča a personálnemu obsadeniu jednotlivých úradov. Predstavil tiež pramene, ktoré boli veľmi bohaté na informácie k predmetnej téme, a to zachované tabuľky úradníkov a služobníctva. Tematicky na predrečníka nadviazal Marián Liščák z Kysuckého múzea v Čadci, ktorý pozornosť sústredil na úradnícky aparát panstiev Strečno a Teplička na základe analýzy zamestnaneckých súpisov z konca 18. a prvej polovice 19. storočia. Výskumy i zdrojové dokumenty oboch prednášajúcich sa v mnohom prekrývali. Z tohto dôvodu bolo možné poukázať na paralely i rozdiely v správe predmetných panstiev. Napr. na panstve Teplička bola prevažne nemecky vedená administratíva, čo bol jednoznačne vklad jeho majiteľa – rodu Sina.

Ivana Červenková zo Slovenského národného archívu priblížila osobitných zamestnancov správy cisárskych panstiev Holíč a Šaštín, ku ktorým patrili súdny aktuár, vedúci účtov lesného úradu a geometer. Všetky tieto funkcie boli vytvorené v 19. storočí a vynútil si ich zvyšujúci sa rozsah agendy jednotlivých oblastí správy a tiež potreba viacstupňovej kontroly. Funkcia geometra bola dočasná, pôsobil na panstvách v rokoch 1835 – 1850 a pôvodne bol prijatý na vykonanie zameriavačských prác na oboch panstvách, avšak postupne sa náplň jeho činnosti rozšírila aj na iné úlohy.

Ingrid Kušniráková z Historického ústavu SAV sledovala spôsob správy Sčéeni-Koloničovho chudobinca v Bratislave. Išlo o prestížnu charitatívnu organizáciu v Uhorsku v 18. storočí, ktorá bola založená v roku 1723 a zverená rádu krížovníkov s červenou hviezdou. Dohľad nad správou vykonával ostrihomský arcibiskup, správu ústavu mal v rukách rád. Jeho chovancami boli chudobní práceneschopní muži katolíckeho vierovyznania. Štátna moc sa usilovala o kontrolu správy základín, čo však vyvolalo nevôľu správcu chudobinca. Autorka spomenula i nedostatky v správe tejto inštitúcie, ktoré zistila Uhorská miestodržiteľská rada a prijaté opatrenia na ich odstránenie.

Ivona Kollárová z Historického ústavu SAV sa zaoberala priestupkami a konfliktami cenzorov ako vykonávateľov dozoru v pozadí systému sociálnej disciplinizácie. V prvej etape svojho výskumu, ktorého výsledky prezentovala, sa sústredila na analýzu výberových konaní a profesionálnych životopisov s cieľom osvetliť sociálny status tejto funkcie. Hľadala odpoveď na otázku, aké boli kritériá výberu na dané pozície. Dospela pritom k záveru, že na konci 18. storočia išlo o exjezuitské kádre so skúsenosťami z tereziánskeho obdobia a na prelome 18./19. storočia sa stále neobjavil záujem štátu o dosadenie sekulárnych osôb. Bližšie boli predstavení Ignác Gotzigh a Dominik Szathmáry a na základe analýzy ich správania konštatovala, že tí, ktorí boli hľadani, vyberaní a platení, aby sa starali o rozširovanie spoločenskej poslušnosti, sami poslušní neboli.

Peter Macho z Historického ústavu SAV predstavil úradníkov evanjelickej cirkvi ausburského vyznania v 19. a 20. storočí. Do štruktúry cirkevného zboru patrilo a patrí predsedníctvo, presbyterstvo a konvent. Ozrejmil systém voľby každej zložky zboru, ako aj ich právomoci v samospráve ECAV.

Druhý blok konferencie bol venovaný mestskej a stoličnej správe. Milan Georgievski zo Slovenského národného múzea v Martine priblížil metodiku výskumu personálneho obsadenia bansko-bystrickej mestskej rady v 16. storočí. Pre svoj výskum využil menoslovy mestských rád ako dôležitý prameň nielen z pohľadu histórie, ale i prosopografie a archontológie. Pri

svojej práci využil metódu hierarchickej analýzy. Ide o metódu sledovania poradia zapísaných mien v menoslovoch a ich pohybu počas dlhého časového obdobia. Analyzoval pritom obdobie 64 rokov so zachovanými menoslovmi a dospel napr. k záveru, že priemerná dĺžka kariéry bola 10,28 mandátu a richtármi sa stalo až 32 mestských radcov.

Ako posledná v prvý konferenčný deň vystúpila Martina Bernátová z Dubnického múzea s príspevkom o mestskej správe v Žiline v 16. a 17. storočí. Úplné zoznamy žilinskej mestskej rady sú zachované od roku 1578. Autorka sa zaoberala náplňou činnosti jednotlivých funkcionárov. Vo výskume zistila v 16. storočí 43 richtárov, v 17. storočí až 54 osobností, z ktorých 35 malo dokonca šľachtický titul.

Druhý deň konferencie zahájil Michal Duchoň z Archívu mesta Bratislavy. Priblížil mestskú samosprávu v ranom novoveku ako jednu z najdôležitejších výsad, ktorými mestá v Uhorsku disponovali. Pohyboval sa pritom v prostredí Bratislavy a malokarpatských miest Pezinok, Modra a Svätý Jur. Definoval rozdelenie mestskej samosprávy na určité skupiny podľa kritéria, či išlo o volené alebo potvrdzované orgány. Opísal tiež priebeh volieb podľa volebného poriadku Modry z roku 1621. Jana Magdaléna Májeková sledovala skladbu mestského zastupiteľstva v Prešporku v rokoch 1872–1910 z pohľadu profesií, ktoré jednotliví jeho členovia vykonávali. Definovala legislatívny rámec správy miest v tomto období a jeho vplyv na štruktúru mestského zastupiteľstva. Výskum problematiky ukázal, že kontinuálne narastal podiel podnikateľov medzi jeho členmi a najnižšie zastúpenie mali po celý sledovaný čas úradníci.

Miroslav Martinický zo Štátneho archívu v Žiline so sídlom v Bytči prezentoval výsledky svojej štatistickej analýzy viac ako 14000 záznamov z portálu Hungaricana, pri ktorých je ako vydavateľ uvedená niektorá z uhorských stolíc. Jeho cieľom bolo týmto spôsobom určiť počiatky konania stoličných reštaurácií a zodpovedať otázku, odkedy môžeme hovoriť o počiatkoch stoličných samospráv. Najstarší priamy záznam o reštaurácii pochádza z roku 1543.

Pri problematike stoličnej samosprávy ostal i ďalší prednášajúci. Tomáš Janura z Historického ústavu SAV sa venoval úradníkom Turnianskej stolice v rokoch 1711 – 1785. Išlo o najmenšiu stolicu v Uhorsku, v ktorej boli najväčšími pozemkovými vlastníkami Esterháziovci, Keglevičovci a Andrášiovci. V stoličnej správe sa v sledovanom období angažovalo 51 rodov, z toho domáce tvorili 27 % a cudzie 73 %. Mnohé z týchto cudzích rodov pochádzali z Abovskej stolice. Zaujímavé bolo, že dve osoby v správe stolice boli pôvodne poddanými pri nástupe do funkcie.

Tretí blok niesol názov *Štátna správa a jej úradníci*. Frederik Federmayer z Katedry archívniectva a muzeológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave sledoval utváranie rodov kráľovských úradníkov na príklade prešporského rodu Armpruster. V úvode definoval charakteristické črty rodov kráľovských úradníkov, ku ktorým patrila napr. lojalita k panovníckemu rodu, vlastníctvo rezidencie v metropole, nepotizmus. Následne sa zameril na rod Armpruster ako reprezentanta tejto skupiny úradníkov. Diana Duchoňová z Historického ústavu SAV priblížila osobnosť protonotára Juraja Hadritiusa (cca 1587 – 1639), ktorý stál v službách palatína Mikuláša Esterháziho. Ozrejmila jeho kariérny postup, rodinné zázemie a majetkové pomery. Záver konferencie patrilo téme morovej epidémie v rokoch 1736 – 1743 a jej priebehu vo svetle administrácie zdravotného komisára Pavla Balašu, ktorú prezentoval Erik Koncz z Historického ústavu SAV. Predstavil Pavla Balašu i dôvody, prečo sa stal zdravotným komisárom, priebeh morovej epidémie, ako aj reakcie miestodržiteľskej rady a prijaté opatrenia na zastavenie šírenia ochorenia. V rámci výkonu svojej funkcie komisár dohliadal na vydané nariadenia miestodržiteľskej rady, podával hlásenia o stave nákazy v jednotlivých sídlach stolice, prijímal podnety a hlásenia od stolíc a posúval ich miestodržiteľskej rade.

Prednesené príspevky rozprúdili pred každou prestávkou živú diskusiu, čo dalo prednášajúcim ďalšie podnety na rozpracovanie, prípadne doplnenie ich výskumných tém. Viaceré prednášky budú publikované v ročenke Historické štúdie.

Ivana Červenková

Medzinárodná vedecká konferencia *Vestigia nostra*

V dňoch 9. – 10. septembra 2022 sa konala v Ostrihome konferencia s názvom *Vestigia nostra*, zameraná na písomné pramene zo 14. až 16. storočia z talianskych archívov a knižníc, majúce vzťah k Uhorsku. Konferencia sa konala na pôde univerzity Petra Pázmánya (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar – PPKE BTK) a jej hlavným organizátorom bol prof. Dr. György Domokos, PhD., člen Katedry taliančiny PPKE BTK a zároveň aj vedúci oddelenia talianskeho jazyka na Katedre románskych jazykov a literatúr na Pedagogickej fakulte UK v Bratislave. Prof. Domokos je tiež vedúcim projektu *Vestigia* v Maďarsku a na Slovensku projektu VEGA *Neznáme pramene k dejinám Slovenska v talianskych archívoch*. Konferencia sa stala miestom prezentovania výsledkov výskumu oboch týchto projektov. Príspevky odzneli v talianskom, anglickom i maďarskom jazyku a zúčastnili sa jej odborníci z Maďarska, Talianska, Slovenska, Čiech a Rakúska.

Po slávnostnom otvorení konferencie Köszeghy Miklósom, zástupcom dekana Fakulty humanitných a spoločenských vied PPKE, predniesla prvý referát s názvom *Il diario di Giovanni Maria Parenti sul viaggio verso il Regno d'Ungheria (1486)* (Denník Giovanniho Maria Parenti z cesty do Uhorského kráľovstva) Kuffart Hajnalka (Centro di Ricerca delle Scienze Umanistiche, Istituto di Storia, BTK Történettudományi Intézet). Venovala sa v ňom dvanásťstranovému cestovnému denníku z roku 1486, objavenom v Štátnom archíve v Modene, ktorého autorom bol modenský humanista, klerik a učenec Giovanni Maria Parenti, účastník talianskej delegácie z roku 1486 v Uhorsku. Okrem zoznamu uhorských miest, ktoré delegácia navštívila, sprostredkovala autorka príspevku aj opis viacerých udalostí, ktoré vyslanci v Uhorsku zažili, ako aj viaceré autorove vlastné postrehy na život v Uhorsku, ktoré v denníku zaznamenal.

Nasledoval príspevok W. Somogyi Judit z Katedry taliančiny na Fakulte humanitných a spoločenských vied PPKE s názvom *Varianti testuali in lettere diplomatiche dei secoli XV e XVI*. (Varianty textov v diplomatických listoch z 15. a 16. storočia). Svoju pozornosť

zamerala na rôzne typy šifrovania a kódovania textov v talianskej diplomatickej korešpondencii (zo štátnych archívov v Miláne a Modene), vyhotovených zamestnancami kancelárie podľa nariadení odosielateľa, ktorý cez tieto šifry posielal adresátovi tajné informácie. Poukázala na časté formálne, jazykové i obsahové nezrovnalosti jazyka pri dekódovaní týchto zašifrovaných textov. Szovák Márton (Országos Széchényi Könyvtár) vo svojom príspevku *L'eco veneziana della battaglia di Mohács nei dispacci di Giovanni Battista Malatesta* (Ohlasy Benátok na bitku pri Moháči v diele Giovanniho Battistu Malatestu) porovnal talianske správy o bitke pri Moháči zo známeho denníka benátskeho historika Marina Sanuda so správami Giovanniho Battistu Malatestu, vyslanca markgrófa Mantovy do Benátok, nachádzajúcich sa v Štátnom archíve v Mantove. Autor príspevku zameral svoju pozornosť aj na dosiaľ neznáme svedectvo sedmohradského biskupa Jána Statiliusa o tejto bitke, nachádzajúce sa v správe mantovského vyslanca. Sekciu príspevkov v taliančine uzavrel Domokos György s príspevkom *Gli strati linguistici del codice Castaldo - Biblioteca Ambrosiana G 275 Inf* (Jazykové vrstvy Castaldovho kódexu). Autor príspevku poukázal na rozmanitosť dokumentov (listiny, listy, poznámky, súpisy ...), ktorých prijímateľom bol vojvodca Gian Battist Castaldo (1493 – 1563), objavených v zbierke Gianvincenza Pinelliho v historickej knižnici Ambrosiana v Miláne. Dokumenty pochádzajú z obdobia, kedy Castaldo pôsobil v Uhorsku. Okrem ich podoby a obsahu sa autor zameral aj na jazyk (taliansky, španielsky, latinský a maďarský), v ktorom boli napísané. Podrobnejším rozborom autor poukázal na jednotlivé druhy prameňov a jazyk, ktorý sa pri ich tvorbe používal.

Po krátkej prestávke pokračovala sekcia príspevkov moderovaná Arany Krisztínou z Maďarského národného archívu. Ako prvý vystúpil Riccardo Pallotti zo štátneho archívu v Modene s príspevkom *Re Ladislao V il Postumo alla corte Estense (1452). Nuove fonti sui savorani ungheresi dagli archivi emiliani* (Kráľ Ladislav Pohrobok na dvore d'Esteovcov. Nové pramene o uhorských panovníkoch v archívoch regiónu Emilia). Z jeho príspevku sa poslucháči mohli dozvedieť o dosiaľ neznámych vzťahoch

medzi uhorskou kráľovskou korunou a šľachtickým rodom d'Esteovcov v 15. storočí. Poslucháčom priblížil cestu Fridricha Habsburského na korunováciu do Ríma v sprievode Ladislava Pohrobka. Pramene, zachované k tejto ceste v archíve v Modene, dotvárajú obraz o období, kedy bol Ladislav rukojemníkom svojho blízkeho príbuzného Fridricha. Poukázal tiež na návštevu Ladislava Pohrobka mesta Ferrara a tamojšieho šľachtického dvora d'Esteovcov, ako aj na niekoľko dosiaľ neznámych prameňov z archívu v Modene, vydaných Ladislavom Pohrobkom, jeho matkou Alžbetou či kráľom Matejom Korvínom.

Patrik Paštrnák, slovenský historik z Katedry histórie Filozofickej fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, vystúpil s prednáškou *Royal magnificence, ritual and rhetoric: new archival findings on the nuptials of King Matthias and Beatrix of Aragon (1476)*. Poslucháčom predstavil dva dosiaľ neznáme registre svadobných darov od kráľa Mateja Korvína pre Beatrix Aragónsku a register rozlúčkových darov, ktoré dostali členovia kráľovninho sprievodu v Neapole, zachované v Štátnom archíve v Miláne. Súčasne predstavil prejav benátskeho vyslanca, známeho rečníka Sebastiána Badoera, prednesený pri príležitosti zasnub Beatrice s Matejom vo Wroclavi v roku 1475 a opis tohto obradu v Kódexe Johanna Weißeho z Univerzity knižnice v Lipsku. Konferencia pokračovala príspevkom *Aspetti filologici e strutturali del Libro de meneschalchia di Pier Andrea d'Aragona* (Filologické a štrukturálne aspekty diela *Libro de meneschalchia* od Piera Andreasa Aragónskeho), ktorý predniesol doktorand Inštitútu románskych jazykov na Viedenskej univerzite Paolo Izzo. Predstavil v ňom menej známe odborné dielo z obdobia druhej polovice 15. storočia, zachytávajúce viaceré metódy ošetrovania koní. Vďaka podrobnej paleografickej, jazykovej i obsahovej analýze tohto neapolského kódexu sa podarilo objasniť autora kódexu a na základe ďalších prameňov objasniť jeho pôsobenie v Neapolskom kráľovstve počas vlády Ferranta Aragónskeho.

Záverečnú sekciu konferencie otvoril príspevok Veszprémy Mártona (Országos Széchényi Könyvtár) *Tommaso Daineri levelei II. Ulászló csillagászati műszereiről* (Listy Tommasa Daineriho

o astronomických prístrojoch kráľa Vladislava II). Venoval sa v ňom korešpondencii z roku 1501 medzi modenským lekárom a sekretárom pápežského legáta a vesprímskeho biskupa kardinálom Pietrom Isvalesom a vojvodom Ercole d'Este z Ferrary. Predmetom tejto korešpondencie boli rôzne prístroje ako presýpacie a slnečné hodiny, astroláb a iné, ktoré kardinálovi daroval kráľ Vladislav II. a po ktorých túžil aj vojvoda z Ferrary. Hoci sa spomínané prístroje nezachovali, autor pre ich lepšie priblíženie využil opis dodnes zachovaných podobných prístrojov, vystavených v anglických múzeách, ktorých zhotoviteľom bol ten istý majster, viedenský dominikánsky mních Hans Dorn. Konferenciu uzavreli Monika Tihányiová (Katedra histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave) a Mária Medveczká (Katedra románskych jazykov Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave) príspevkom *Pálffy Miklós külföldi kereskedelmi kapcsolatai* (Zahraničné obchodné aktivity Mikuláša Pálffyho). Predmetom ich prednášky boli zahranično-obchodné aktivity známeho uhorského šľachtica z konca 16. storočia M. Pálffyho, zamerané najmä na kone a lovecké psy. Podnetom na spracovanie tejto témy sa stal Pálffyho list z februára 1596, ktorý poslal z Ostrihomu Vincenzovi I. Gonzagovi, vojvodovy z Mantovy, a ktorý je dnes uložený v Štátnom archíve v Mantove. O preklad listu zo španielčiny, o jeho jazykovú analýzu, vrátane poukázania na stav španielskeho jazyka v 16. storočí, sa postarala M. Medveczká. M. Tihányiová sa zamerala na objasnenie Pálffyho rodového zázemia, majetkového a spoločenského postavenia, na jeho jazykové znalosti, vrátane dorozumievania sa v taliančine a španielčine, a na jeho kontakty s viacerými predstaviteľmi významných talianskych a nemeckých šľachtických rodov, ktorým zabezpečoval predovšetkým kone rôzneho druhu.

Posledné slovo patrilo hlavnému organizátorovi Gy. Domokosovi, ktorý po vyslovení vďaky všetkým účastníkom oznámil odovzdanie fotokópií približne 1300 archívnych stredovekých a ranonovovekých dokumentov zo Štátneho archívu v Mantove, majúcich akýkoľvek vzťah s Uhorskom, do databázy Maďarského národného archívu (Magyar Nemzeti Levéltár).

Monika Tihányiová

Exkurzia na zrúcaninu kostola a kláštora svätej Kataríny Alexandrijskej v Dehticiach

V krásny slnečný deň babieho leta, 17. októbra, sme spolu so študentmi histórie druhého ročníka vyrazili na exkurziu za poznaním pamiatok okolia Trnavy. Naším cieľom bola Katarínka, ruina františkánskeho kostola a kláštora sv. Kataríny Alexandrijskej, ležiaca uprostred karpatských lesov neďaleko dediny Naháč a Dehtice. Cestovali sme autobusom cez Trstín, kde sme sa počas čakania na prípoj posilnili čerstvým pečivom z miestnej pekárne a obzreli sme si zvonka aj dva trstínske kaštiele. V Naháči, kde sme napokon vystúpili, sme sa pristavili pri historickej fare, kde v rokoch 1780 – 1807 pôsobil ako farár Juraj Fándly. Pripomenuli sme si jeho osvetovú činnosť a snahu o pozdvihnutie v tom období zaostalej úrovne hospodárstva spolu s dielami *Pilní domajší a poľní hospodár*, *Zelinkár*, či o *Úhoroch a včelách*. Mali sme možnosť vidieť unikátny, ním vyšľachtený druh nekvitnúcej jablone a jej zopár posledných popadaných jablčok. Juraj Fándly to v chudobnej naháčskej farnosti nemal ľahké. Podnietený jozefínskymi reformami a pozorujúc prosperitu neďalekého františkánskeho kláštora, Katarínky, hojne navštevovaného pútnikmi a podporovaného významnými šľachtickými rodmi, napísal v tom čase mnohými kritizované dielo *Dúverná zmlúva medzi mníchom a diablom*, jedno z prvých diel v bernolákovskej slovenčine. Zaujatí do rozhovorov sme ani nespozorovali, ako sa nám mína cesta jesenným lesom. Takto sme sa po záverečnom stúpaní zanedlho ocitli na Katarínke. Naskytol sa nám pohľad na múry kostola. Prekvapivo sme tu v toto pondelkové popoludnie neboli jedinými turistami – stretli sme aj ďalší školský výlet. Prešli sme sa cez barokovú kostolnú loď až do presbytéria, datovaného do najstaršej stavebnej etapy kostola, kamennej gotickej kaplnky. Podľa mincových nálezov z okolitých hrobov táto kaplnka stála už za vlády cisára Žigmunda Luxemburského. Františkáni sem boli pozvaní až neskôr, z iniciatívy miestneho zemepána, grófa Krištofa Erdődyho, po údajných zjaveniach sv. Kataríny Alexandrijskej mladému šľachticovi Jánovi Apónimu. Zakladacia listina kláštora bola vydaná 21. decembra 1618 v kaštieli

v Chtelnici. V priebehu takmer dvoch storočí sa z Katarínky stalo významné a navštevované pútnické miesto. Dostávalo sa mu podpory od viacerých šľachtických rodov, ktoré sa nechávali pochovávať v kryptách kostola. Na prelome 17. a 18. storočia tu pôsobil významný barokový spisovateľ Benignus Smrtník. Keďže však františkáni na tomto mieste nevykonávali charitatívnu, ani školskú činnosť – Katarínka bola pre rád skôr miestom kontemplácie a sídlom noviciátu – kvôli nariadeniam jozefínskych reforiem voči reholiam museli Katarínku po roku 1786 opustiť. Múry kostola a pozostatok budovy noviciátu, popod ktoré sme sa prechádzali, prezrádzajú dnes už len zlomok ich zašlej slávy. Je ale pozoruhodné, že sa podarilo vytvoriť dobrovoľnícke občianske združenie, ktoré sa od roku 1994 aktívne venuje záchrane a konzervácii ruín Katarínky. Náš výlet sme zakončili výstupom do veže kostola po strmých drevených schodoch, odkiaľ sme sa z výšky kochali vo výhľade na okolité polia a jeseňou sfarbené vršky. Cestou späť sme obišli zvyšky pálfiavskej lesnej železnice, ktorá viedla neďaleko Katarínky, a z Naháča nás odviezol autobus až do Trnavy. Exkurzia bola príjemne a efektívne stráveným časom. Mohli sme využiť a rozšíriť vedomosti z histórie, najmä pri fare Juraja Fándlyho alebo na Katarínke, a rozšíriť obzory vlastného poznania priamym kontaktom s týmito historickými miestami. V neposlednom rade to bol pobyt v prírode, na čerstvom vzduchu, a malá prospešná kondičná turistická rozcvička.

Mária Letzová

ZOZNAM AUTOROV / AUTHOR LIST

ThLic. Martin Bošanský, PhD., Diecézny archív v Nitre, Nitra,
Slovensko

archiv.nitra.hrad@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-8429-5445

PhDr. Juraj Červenka, Katedra histórie, Filozofická Fakulta,
Trnavská univerzita v Trnave, Slovensko

cerenkajuraj2000@yahoo.com

ORCID ID: 0000-0002-9338-2946

Mgr. Lucia Burdová, Malokarpatské múzeum v Pezinku, Pezinok,
Slovensko

lucia.burdova@muzeumpezinok.sk

ORCID ID: 0000-0002-8477-5801

prof. PhDr. Marta Dobrotková, CSc. Katedra histórie, Filozofická
fakulta, Trnavská univerzita v Trnave, Slovensko

marta.dobrotková@truni.sk

ORCID ID: 0000-0002-2995-396X

VYDAVATEĽ / PUBLISHER

Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
Hornopotočná 23, 918 43 Trnava, Slovenská republika
+421 33 5939303

historia@truni.sk, ff.truni.sk

Department of History, Faculty of Philosophy and Arts, Trnava University
Street: Hornopotočná ulica č. 3, 918 43 Trnava, Slovak republic
+421 33 5939303

historia@truni.sk, ff.truni.sk

ŠÉFREDAKTORI / EDITORS IN CHIEF

prof. PhDr. Vladimír Rábik, PhD.

ORCID ID: 0000-0002-9222-5228

doc. PhDr. Zuzana Lopatková, PhD.

ORCID ID: 0000-0001-8890-4562

VÝKONNÝ REDAKTOR / MANAGING EDITOR

Mgr. Michal Franko, PhD.

ORCID ID: 0000-0001-5236-1412

ADRESA REDAKCIE / EDITORIAL ADDRESS

Katedra histórie, Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
Hornopotočná 23, 918 43 Trnava, Slovenská republika

sht.dejinyvpohybe@gmail.com

Department of History, Faculty of Philosophy and Arts, Trnava University,
Street: Hornopotočná ulica č. 3, 918 43 Trnava,
Slovak republic

sht.dejinyvpohybe@gmail.com

PERIODICITA / PERIODICITY

Vychádza dvakrát ročne (1. júna a 1. decembra)

Publication Frequency: Semiannual (1. June and 1. December)

Publikácia vznikla s príspevom Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity
v Trnave.

© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2022

© Katedra histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave, 2022

Each study went through an anonymous review process.

The publication was created with the contribution of the Faculty of
Philosophy and Arts of the University of Trnava.

© Faculty of Philosophy and Arts, Trnava University, 2022
© Department of History, Faculty of Philosophy and Arts, Trnava
University, 2022
DOI: 10.31262/2729-8760/2022/XXII/2
ISSN 2729-8760